JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

7

metmenys

1963

LI[illegible]OS
NA[illegible]NÉ
M[illegible]ADO
BIBL[illegible]

metmenys

Algimantas Mackus, Ištraukos iš Chapel B 3 * *Julius Kaupas*, Pasaka ir realybė 15 * *Algirdas Landsbergis*, Levo Bangžuvėno rinkiminė kampanija 39 * *Jonas Velaikis*, Žmogaus grįžimas sovietinės Lietuvos literatūroje 45 * *Jurgis Janavičius*, Il Lago del Cor laiveliai 68, Balti plaukai, balti rūpesčiai; Gimtieji miestai mėnesio naktimis 69, Iš laiško draugui 70 * *Marija Gimbutienė*, "Dievas" senojoje baltų religijoje 78 * *Antanas Gustaitis*, Prasmingas pavasaris 88, Nuosmūkis 89 * *Vytautas Kavolis*, Ir herezija, ir humanizmas 90 *

Vytautas Doniela, Liberalizmas, laisvė ir tiesa 101 * *A. J. Greimas*, Algimantas Mackus arba namų ieškotojas 112 * *Alina Stakniené* Didvyris ir penki milžinai 118 * *Ilona Gražytė*, Audringo periodo mozaika 123 * *Romas Viesulas*, Apie Adomą Galdiką 126 * *Donatas Šatas*, Inžinierių paruošimas ir išradėjų padėtis okupuotoje Lietuvoje 131 * *Vincas Trumpa*, Elitas ir "Grįžimas į liaudį" 157 *

Dailės darbai: *Henriko Blyskio* — viršelyje, 30-38; *Antano Braždžio*—72-77; *Vytauto O. Virkau* 4, 8, 9. *Jurgio Račkaus*— 14, 44, 87, 111; *Ž. Mikšio*—67, 136, 143; *Antano Mončio* — 100.

Ištraukos iš CHAPEL B *)

ALGIMANTAS MACKUS

Antanui Škėmai

III **)

Patrauksiu į kraštą belaikę valandą
negre Marija Kasyklose kasa anglis
ir užkasa plaukus Marija Ten vaikšto mirtis
Ji renkasi vyrus Marija Ir kirviais iškirtusi duobę
įsako ilsėtis Marija
Vidurnakčiais atneša laiškus
iš gimtojo krašto Marija
Liepsnojančioj saulės laidoj
šaukiasi gaisro kaimynai
Įsako tylėt ir ištarti įsako Marija
Motina liko viena
Iš darbo tėvas negrįžo
Tarnaitė seniai ištekėjo
Kai baigėsi karas Marija
Pilkoj atvirutėj iš Lomžos
ji siunčia labąnakt Marija

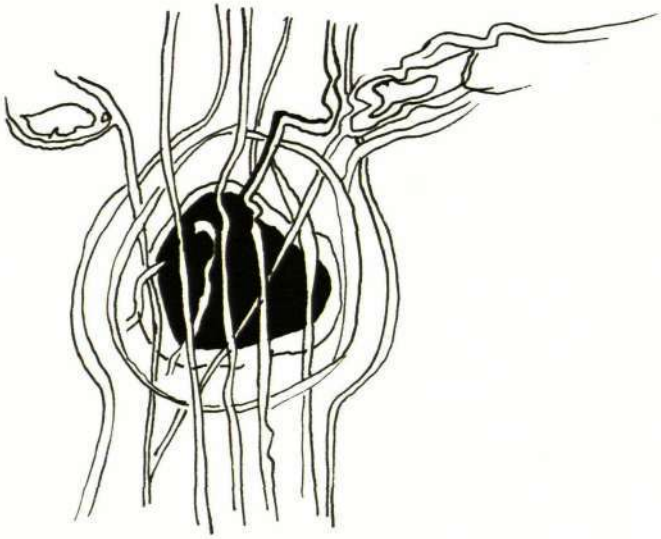

Kasyklose kasa anglis Ir užkasa
plaukus Marija Retėjantis vyrų būrys
sekmadieniais traukia į smuklę Užkimę balsai
dainuoja kaip Nemunas plaukia Ir skaito vidurnakčiais
laiškus
iš *gimtojo krašto* Marija
Į vėstančio vakaro lietų
ji dairos išlyjančio veido
Liepsnojančioj saulės laidoj
tėvas iš darbo negrįžo
Kaip Nemunas plaukia dainuoja per naktį Marija
Seno apsiausto sagas
kelionei siuva Marija
Ir laukia pavargusių žingsnių
į laiptus duris atsivėrus
ir laukia pilkoj atvirutėj
labanakt iš Vilniaus Marija

Plantacijų šmaikštūs bizūnai prakerta
odą Marija Kasyklose kasa anglis
ir užkasa plaukus Marija Ten stovi mirtis
Ji geria ir geria degtinę Nuo saulės akis prisidengus
ji moteris renkas Marija
Pilkoj atvirutėj iš Lomžos
ji siunčia labąnakt Marija
Paliepia sukąsti dantis
rėkti įsako Marija
Kad Lenkija dar nepražuvo pilkoj atvirutėj Marija
Šmaikštūs bizūnai rašai
gyvatėmis čaižo Marija
Į kietą plantacijų žemę
pakloji pečius ir krūtinę
gulies iš apnuoginto kūno
į Afrikos rasę Marija

Patrauksiu į kraštą belaikę valandą
negre Marija Retėjantis vyrų būrys
sekmadieniais traukia į smuklę Ten geria mirtis
Dainuoja kaip Nemunas plaukia Pilkoj atvirutėj iš
Lomžos
labąnakt dainuoja Marija

1.

Tai buvo septintą valandą ryto,
lygiai septintą valandą ryto.
Lygiai septintą valandą ryto
mirtis reikalinga pagarbos.

Septintą valandą ryto
civilinės gvardijos vyrai
užkėlė į miestą vartus;
lygiai septintą valandą ryto,
juodais apsiautais apsigaubę,
civilinės gvardijos vyrai
užrakino į miestą vartus.

Ir lygiai septintą valandą ryto,
lygiai septintą valandą ryto
trumpetės miestui paskelbė
raudoną kraujo fanfarą.

Septintą valandą ryto,
lygiai septintą valandą ryto
privalėjo budėt
civilinės gvardijos vyrai,
nes valstybė dar nežinojo,
kur palaidotas Lorca.

Ir lygiai septintą valandą ryto
ginkluoti civilinės gvardijos vyrai —
lygiai septintą valandą ryto
ispanų valstybės vardu —
klausinėjo, kur palaidotas Lorca,
nes lygiai septintą valandą ryto
po mirties atsikelia žodis.

Ir lygiai septintą valandą ryto
privačioj audiencijoj
popiežius priėmė Dievą,
nes lygiai septintą valandą ryto
valstybė dar nežinojo,
kur palaidotas Lorca.

Septintą valandą ryto
tirštėjantį kraujo fanfarą,
lygiai septintą valandą ryto,
uždengė žodis.

Ir lygiai septintą valandą ryto,
iškilus veriančio žodžio fanfarui,
tikėjimų reprezentantai
trumpetėm ir trombom paskelbė —
Dievo nėra! —
ir ta proga pasveikino popiežių.

Tai buvo septintą valandą ryto.
Lygiai septintą valandą ryto
popiežius atšaukė Dievą,
ir septintą valandą ryto
civilinės gvardijos vyrai
atkėlė miesto vartus,
nes valstybė nesužinojo,
AR palaidotas Lorca.

Tai buvo septintą valandą ryto.
lygiai septintą valandą ryto
nemirtingumo fanfarą
už vartų paskelbė trumpetės.

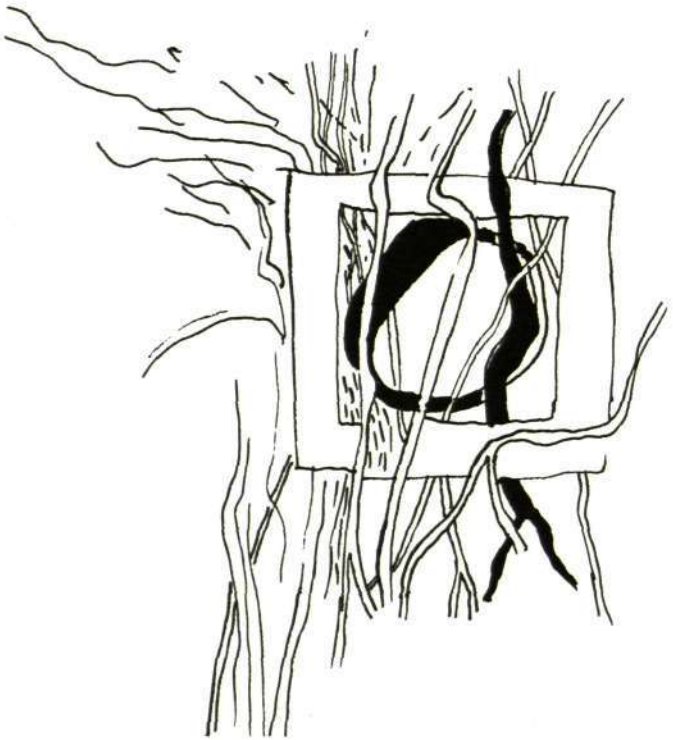

Ir lygiai septintą valandą ryto,
ir nelygiai septintą valandą ryto
atšauktas Dievas paskelbė
Lorcos prisikėlimą.

Tai buvo septintą valandą ryto,
lygiai septintą valandą ryto
ir nelygiai septintą valandą ryto,
lygiai nelygų rytą
ir lygiai septintą valandą ryto.

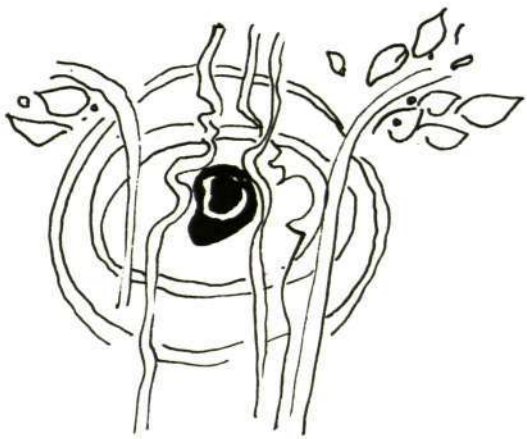

2.

Ir aš nenoriu matyt
liemens neberandančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
suploto kūno erdvės.
Ir aš nenoriu matyt
šakotai suskilusio veido,
ir aš nenoriu matyt
nutraukto riešo raumens.
Ir aš nenoriu matyt
sutraiškytų kojų irimo,
ir aš nenoriu matyt
nulaužto kūno liemens.
Ir aš nenoriu matyt
kolažan sudėstyto kūno,
ir aš nenoriu matyt
išjungto kraujo srovės.

Ir aš nenoriu matyt
šiurpaus pavydo sprendimo,
ir aš nenoriu matyt
iškreiptos būtinumo raidės.
Ir aš neneoriu matyt
mirties suprastinto braižo,
ir aš nenoriu matyt
į svetur išmetimo žinios.
Ir aš nenoriu matyt
egzilo ironijos galo,
ir aš nenoriu matyt
kruvinos išdidumo baigmės.
Ir aš nenoriu matyt
egzilo tuštėjančių rankų,
ir aš nenoriu matyt
jų finalinio šauksmo krypties.

Ir aš nenoriu matyt
baimės, kur būta drąsumo,
ir aš nenoriu matyt
triumfuojančios meistro mirties.
Ir aš nenoriu matyt
peiliais išraižyto kaulo,
ir aš nenoriu matyt
absurdo, kur būta prasmės.
Ir aš nenoriu matyt
meistro supančiotų rankų,
ir aš nenoriu matyt
išjungiamo kraujo srovės.
Ir aš nenoriu matyt
kumštin suaugusio delno,
ir aš nenoriu matyt
užspaudžiamo skausmo krypties.

3.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
stiprūs lietuviai kaimiečiai
ir plačiom likiminėm rankom
ąžuolo karstą sukaltų.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
naivūs kaimo bernai
ir išvežtų ąžuolo karstą
neprijaukintais žirgais.

Mes neatvošime dangčio,
neprisiliesim kolažo!
Svaigsta — vašku ir vainikais —
palinkus galva.
Mes nepakelsim šio kūno
ir neišnešime karsto!
Sunkiai minkštasuolin sėdas
užspringus kalba.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
senos lietuvės raudotojos
ir stambiom įgudusiom ašarom
priverktų ašaruves.

Aš norėčiau, kad čia susirinktų
lankstūs prityrę medžiotojai
ir, pusnim lėtai išklampoję,
atsektų pėdas šernų.

4.

Kritai į negyvą gamtovaizdį
konkretaus pasimatymo rytą.
Išsilenkė siela iš kūno
septintą valandą ryto.

Nepranešiau kraujo žinios —
susitikote lygiai iš ryto;
kraują išjungė mirtis
septintą valandą ryto.

Dabar iš tikrųjų žinai,
ar baigiasi kūno egzilė.
Rengiesi vainikų pavėsy
suvokti nemirtingumą.

Neištariau kraujo žinios —
esi ir būsi negyvas.
Nulaužto kūno liemens
— — — neatpažino.

Ryšius su gyvąja gamta
nutraukei nedavęs sprendimo:
ar kūnui užbaigti siela
už kūną išeina egzilėn.

Dabar tu esi kaip laivas,
užplaukęs ant seklumos:
nuskuba upė pro šalį, nekeitus
neklaidingumo vagos.

Dabar tu esi išvengęs
egzilės beprotiškumo:
įteikei dokumentus
monarchinei santvarkai.

Dabar tu esi pilietis,
suradęs nemirtingumo,
prisiekęs ištikimybę
monarcho karūnai.

*) 1961. IX. 13-14. Jamaica Ave., New York, N.Y. Laidotuvių direktoriaus pastatas: "Po vienu stogu dvi koplyčios". Pirmoji koplyčia pažymėta užrašu **Chapel A**, antroji — **Chapel B.** Šioje pašarvotas ir Antanas Škėma.

) Modelio ieškotina Paul Celan **Todesfuge:
"Schwarze Milch der Fruehe wir trinken sie abends
wir trinken sie mittags und morgens wir trinken sie nachts
wir trinken und trinken..."

***) "A las cinco de la tarde.
A las cinco en punto de la tarde. ..."
Ir tolimesnėse ištraukos vietose atliepia Federico Garcia Lorca **Llanto por Ignacio Sanchez Mejias** tematinės, ritminės detalės, iš dalies — nuotaikos ir struktūros visuma. Pirmosios dalies "penkta valanda po piet" čia tapo "septinta valanda ryto". Automobilio katastrofa, kurioje žuvo Antanas Škėma, įvyko apie septintą iš ryto.

Jurgis Račkus *Judanti forma, monotipas*

PASAKA IR REALYBĖ

JULIUS KAUPAS

Po velnių! Gal ir netinka taip pradėti, mieli draugai, bet negaliu iškentėti nenusikeikęs. Yra žmonių, kurie atrodo rimti ir visai išmintingi, kurie moka tvarkyti savo praktiškus reikalus, bet kurie, įsivaizduokite, netiki pasakom. Tik pagalvokit, netiki pasakom! Jie mano, kad pasaka yra fantazijos vaisius, įsivaizduotas dalykas, graži iliuzija, taigi, netiesa. Į tai galima atsakyti tik taip: pasaka yra šventa tiesa ir joje nėra nė krislo melo. Kas to nesupranta, man rodos, kažkur stokoja dvasios ir nėra pilnas žmogus. Aišku, kad pasaka yra literatūra. Ji parašyta savotiška forma. Ji vartoja simbolius ir perkeltą prasmę turinčius vaizdus, panašiai kaip tie vartojami mūsų sapnuose. Jei į pasaką žiūrėsim kaip į šifruotą laišką, rimtai, bandydami atspėti jos prasmę, staiga mums sušvis paslėpta mintis. Prisipažinsiu, kad mėgstu skaityti pasakas ir jas laikau rimta literatūra.

Šiandien mes esame labai specializuoti bei moksliški ir težiūrim į vieną gyvenimo aspektą. Pasaka tačiau bando aprėpti visą gyvenimą. Mes atsigulam ant sofos, atsiverčiam laikraštį ir skaitom, kad ten ir ten buvusi paleista raketa į erdves, kad Afrikoje vykstą neramumai, kad mokslininkai suradę įrodymų, jog cigaretės sukeliančios plaučių vėžį. Tai yra gyvenimo faktai, tikri konkretūs įvykiai. Neabejojame, kad tai yra realybė. Atsivertę istorijos knygas skaitome, kad yra buvę kryžiaus karai, kad Ameriką atradęs Kolumbas, kad Žalgi-

rio mūšyje buvę sumušti kryžiuočiai. Tai yra istoriniai faktai. Į gyvenimą, tačiau, galima pažvelgti bendrai, ieškant dėsnių ir idėjų. Sociologija ir psichologija, pavyzdžiui, žvelgia į gyvenimą ir į žmogų, tačiau nenagrinėja konkrečių faktų. Vienas įvykis čia nesvarbus; svarbūs bendri, visur galioją dėsniai. Tai yra abstraktus mokslas. Čia mokslininkas ieško ryšio su kitais panašiais įvykiais, su mokslo žiniom ir su savo patirtimi. Interpretacija čia nėra vienoda. Mokslininkas dažnai spekuliuoja ir kuria naujas teorijas.

Pereikime į grožinę literatūrą. Kas tai yra? Realybė ar fantazija? Kiek tikri yra Don Kichotas, Tomas Sojeris ar kunigaikštis Miškinas? Jie yra sukurti personažai ir jų nuotykiai iš tiesų neįvyko, bet jie nėra visiškai ir melas. Jie atskleidžia giliausias kūrėjo mintis ir visą jo gyvenimą. Kartu jie atskleidžia slaptus mūsų dvasios užkampius. Tie personažai galėtų iš tiesų gyventi. Visai įmanoma, kad Ispanijoje gyventų Don Kichotas ir, prisiskaitęs knygų apie karžygiškus riterius, išjotų į pasaulį kovoti už teisybę ir ginti silpnųjų. Mes galime į herojų įsijausti. Vienas iš didžiausių priekaištų romanui ar novelei būtų sakyti, kad knygos idėja yra melas arba kad jos herojus netikras. Atrodo keista, bet ir fikcijoj galime atskirti kas tiesa, o kas melas, kas gyvenimiška, o kas ne, kas psichologiškai teisinga, o kas neteisinga. Galima klausti, kur yra pasakos tikrovė, su visais milžinais, raganom, ir užburtom pilim, nes iš paviršiaus tai atrodo aiškus melas. O vis dėlto pasaka yra teisybė, tik veiksmas čia vyksta ne konkrečioj realybėj, bet idėjinėj ar moralinėj plotmėj.

Bet geriau peseksiu jums pasaką, kurią, tur būt, visi esate girdėję. Ji įvairiuose varijantuose pasklido po daugelį tautų. Lietuviškai ji vadinasi "Nykščiukas". Sykį gyveno senelis ir senelė, kurie neturėjo vaikų, nors ir labai jų norėjo. Viena išmintinga kaimynė davė jiems patarimą: tegu senelė nukerta sau nykštį ir užmeta už pečiaus. Ji taip ir padarė, ir, žiūrėk, kitą dieną iš už pečiaus ateina sūnus, tik nedidukas, nykščio didumo.

Jis pasakoje atrodo sumanus. Iš pradžių tėvai jam neleidžia nieko daryti, nors jis ir norėtų padėti tėvui. Tėvai sako, tu toks mažas. Bet, pasirodo, Nykščiukas, įsilipęs arkliui į ausį, įsakinėja jam kur eiti ir kur sustoti ir puikiausiai aria lauką. Tai matydamas, turtingas ponas stebisi ir nusiperka Nykščiuką už pilną kepurę pinigų. Tėvai nenori parduoti sūnaus, bet Nykščiukas jiems pataria: "Parduokit, aš nuo pono pabėgsiu ir grįšiu namo". Čia prasideda baisūs nuotykiai, įvairiose tautose išreikšti įvairiais varijantais. Jį suėda karvė su šienu, jis patenka į plėšikų rankas, jį praryja vilkas. Pagaliau Nykščiukas nuvilioja vilką į tėvų trobelę, sakydamas, kad ten esą daug skanių valgių, o kai vilkas pradeda viską ryti, Nykščiukas ima šaukti iš vilko pilvo tėvus. Atbėgę tėvai užmuša vilką, išgelbsti sūnų ir po to laimingai gyvena.

Kas tai — realybė ar fantazija? Tikrai įvykęs faktas, ar nieko bendro su gyvenimu neturįs svaičiojimas? Turiu prisipažinti, esu matęs daug panašių atvejų savo psichiatrinėj patirty. Tiesa, reikia bandyti suprasti pasakos simbolius. Kai žmogus gyveni, matai daug dalykų. Ir paskui, kai paskaitai pasaką apie panašų atvejį, staiga sušvinta pasakoj paslėpta mintis. Pabandykim išnarplioti šios pasakos idėją. Nykščiukas yra vienintelis sūnus. Jis atsirado vėlai, kai tėvai buvo nustoję vilties susilaukti vaikų. Jis yra motinos nykštis ir labai mažas. Tėvai juo nepasitiki ir jam niekur neleidžia savarankiškai pasireikšti. O, gal būt, jis tik tėvams atrodo mažas vaikas? Gal motina jį vis tebelaiko savo kūno dalimi ir vis dar stengiasi galvoti už jį? Tėvai neleidžia jam pačiam formuoti savo gyvenimo. Jis jiems vis tebeatrodo mažiulėlis, nors jo protas rodo, kad jis yra suaugęs žmogus. Tai yra simbolis suvaržyto, užgniaužto, nežmoniškos tėvų meilės uždusinto jaunuolio. Kai Nykščiukas parduodamas už kepurę pinigų, pasaka išreiškia, kad jis tėvams yra labai brangus (kepurė pinigų neturtingam ūkininkui tai ne juokai!), kad Nykščiukas yra jau apsukresnis už tėvus ir, pagaliau, tuomi išveda jį į pla-

LIETUVOS
NACIONALINĖ
M. MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

tų pasaulį. O tas pasaulis, pasirodo, yra pilnas pavojų. Net plaukai ant galvos šiaušiasi juos skaitant! Pasakos varijantai yra įvairūs, bet visi išreiškia nedraugišką gyvenimą. Keista, kad, anot tos pasakos, pasaulyje nieko gero nesą. Tik namuose Nykščiuką visi myli, ir ten jam saugu. Nors Nykščiukas ir sėkmingai kovoja su gyvenimo problemom ir jų nebijo, pasakos gale jis grįžta į namus. Tas galas yra giedras ir ramus, nors analizėj tas sugrįžimas yra pralaimėjimas: Nykščiukas pasilieka nykščiuku. Pasaka tuomi išreiškia kai kurių tėvų klaidingą meilę ir pražūtingą bandymą pririšti jaunuolį prie namų, gąsdinant jį gyvenimo baisybėmis.

Pasakos kilmės reikia ieškoti mite. Primityvus žmogus, bandydamas išsiaiškinti sau pasaulį ir žmogaus gyvenimą jame, kūrė mitą, pusiau religinius, pusiau pasakiškus įvykius. Jie turėjo išaiškinti esmines būties problemas. Primityvus žmogus tikėjo, kad mitai yra stebuklingi, bet kartu ir tikri konkretūs įvykiai. Vėliau iš mitologijos išsivystė religija ir filosofija, kurioms buvo priduodamas metafizinės tikrovės koloritas ir pasaka, kuri jau nebebuvo tikras kronikinis ar istorinis faktas, bet išreiškė idėjinį ar moralinį turinį. Kai aš skaitau pasaką, vaizduojuosi, kad ją parašė labai primityvus žmogus ir sprendė pačias pirmąsias žmogiškas problemas, pvz., kad ir tą kovos už būvį ir žmogiškos brolystės bei moralės konfliktą. Net ir tais atvejais, kai pasaka buvo sukurta vėliau, neužmirškim, kad archaiška galvosena ir primityvaus žmogaus psichologija dar nebuvo išnykusi, nes iš tiesų ji nėra išnykusi nė šiandien. Tas motyvas pasakose kartojasi šimtais varijantų. Štai vienas.

Žvejas pagauna žuvį ir nori neštis namo. Žuvis prašosi paleidžiama ir žada atsidėkoti. Žvejas gauna gražius rūmus, tampa laimingu ir jo gyvenimas pakinta. Nelaimei, jo žmonai viso to negana, ji prašo vis daugiau ir daugiau, pagaliau užsigeidžia valdyti visą kosmosą ir tuo momentu jie viską praranda. Šioj pasakoj yra dvi idėjos. Viena idėja yra žinoti savo ribas ir nenorėti negalimo: įsivaizduok sau, žvejo žmona pradės valdyti visą kos-

mosą vien dėl garbės ir prestižo! Svarbesnė, tačiau, yra antroji idėja: kovos už būvį ir brolystės santykis. Žvejas gyvena iš žuvavimo. Stebuklingoji žuvis tačiau jau nebėra žuvis, bet kartu ir žmogus. Žvejas kovoja ne vien su gamta, bet tam tikra prasme lenktyniauja ir su kitais žvejais, nes jo interesai kryžiuojasi su kitų žmonių interesais. Ar žvejas turi tada žiūrėti tik savo asmeniškos naudos? Juk gera būtų tą žuvį panaudoti savo reikalams. Tačiau pasakoje žvejas žuvies pasigaili ir ją paleidžia. Jis atsisako tiesioginės naudos, bet dėl to jo gyvenimas pakinta ir jis tampa kaip karalius. Tai yra nebe kova už būvį, bet moralinės humaniškos egzistencijos kūrimas.

Pasaka čia primena J. J. Rousseu **Socialinį kontraktą** ir demokratinės visuomenės santvarką. Prieš ją įgyvendinant, tie motyvai pasirodė kaip kitoniško, geresnio gyvenimo vizija. Pasakos dažnai yra tarsi pranašystė ir žmogiškesnio gyvenimo troškimas. Pasakos tai gerai žino. Dažna pasaka prasideda žodžiais: "Toli, toli už devynių kalnų, už devynių marių gyveno kartą karalius". Tas atstumas tačiau nereiškia myliomis matuojamos distancijos, bet greičiau tolimą ateitį, kuri bus geresnė negu dabartis. Ji gali išreikšti ir žmogaus dvasią bei giliausias jo svajones. Pasaka tiki gyvenimu ir žmogumi. Pasakos pabaiga dažnai pakartoja tą patį nerealų šviesos vizijos motyvą: "Ir aš ten buvau, midų vyną gėriau, per barzdą varvėjo, burnoj neturėjau". Konkrečiai visomis tomis gėrybėmis pasakotojas negalėjo pasinaudoti, bet jis ten buvo nuskridęs mintimis ir matė kitoniško gyvenimo viziją. Jeigu pasaką apie žvejį ir stebuklingą žuvį vieną šviesią valandą paskaitytų kokio nors krašto diktatorius, biržos akcijų spekuliantas arba karo vadas, jis gal ir susimąstytų minutei, tardamas, kad tai graži mintis, bet greičiausiai tuoj surimtėtų, grįžtų į realybę ir nuspręstų, kad šiandien tai neįgyvendinama ir visai nepraktiška. Jis pasijustų kvailas, jei bandytų iš tiesų taip nesavanaudiškai gyventi. Jis sakytų, kad reikia galvoti realistiškai, žiūrėti tik savo interesų, būti apsukriam ir

nesivaikyti tuščių idealų. Pasaka niekuomet nesutinka su tais žmonėmis.

Pasakai kartais prikišama, kad ji savotiškai apgauna žmogų; ji leidžia jam pasprukti iš realybės į svajonių šalį. Ta svajonių šalis, tiesa, esanti gražesnė, bet nereali ir iš jos nesą jokios konkrečios naudos. Žmogus pasvajoja ir nedaro nieko realaus savo buičiai pagerinti. Čia yra krislas tiesos. Pasaka yra viltis ir tikėjimas ateitimi. Tuomi ji palengvina sunkią konkretybę. Tačiau pasaka niekur nesutinka su pasaulio neteisybėm. Ji tas neteisybes suformuluoja ir tarsi įkvepia žmogų siekti kitoniško gyvenimo. Senovės Lietuva buvo žemės ūkio kraštas, tad ir jos pasakos lietė daugiausiai ūkininkus, bernus, piemenis. Štai vienas bernas sąžiningai dirbo ūkininkui ilgus metus ir nieko gero sau neuždirbo. Eina jis liūdnas keliu, svarstydamas savo sunkią dalią. Jis sutinka tokį lyg iš dangaus nusileidusį senį, išpasakoja jam savo bėdas, gauna kokį nors stebuklingą daiktą, ar tai tabokinę, ar žiedą, ar arklį, ir su jų pagalba tampa turtingu ūkininku. Galima sakyti, kad neturtingas bernas svajoja. Tačiau tą pasaką ir berno svajones skaito vaikai, pamato gyvenimo neteisybę ir žmonių nelygybę. Juose gema lygybės troškimas ir keistas ilgesys. Ta lygybė yra idėja. Įvairūs įstatymai, giną dirbančiųjų ir silpnesniųjų teises, bando tą idėją realizuoti, tačiau jie niekuomet nepasieks pasakos didybės. Tuo būdu pasaka nėra vien tuščia svajonė. Ji, gal būt, yra nepasiekiamas idealas.

Pasaka dažnai pajuokia daug kalbančius, bet nieko prasmingo nedarančius žmones. Brolių Grimų "Gudrioji Elzė" yra tokia figūra. Ši Elzė yra tokia gudri, kad mato vėją, bėgiojantį laukuose, ir girdi muses, vaikštinėjančias ant lubų. Ja susidomi toks vaikinas ir žada vesti. Nuėjusi į rūsį atnešti alaus, Elzė pastebi ant balkio kabantį kirtiklį. "Kai aš ištekėsiu ir kai mano vyras nulips į rūsį pasisemti alaus, tas kirtiklis nukris ir užmuš jį", — aiškina ji susirinkusiems namiškiams ir visi verkia. Vaikinas veda Elzę. Kartą jis išvažiuoja į miestą, o Elzė

išeina į lauką dirbti. "Nuo ko čia pradėjus?" — klausia ji savęs: "Ar pirmiau man pavalgyti ar pamiegoti?" Pirmiausiai ji pavalgo, o po to sumano kiek užsnūsti. Vyras grįžta vėlai. Elzės nėra ir jis galvoja, žiūrėk, kokia ji darbšti ir kaip vėlai dirba. Nuėjęs į lauką, randa ją miegančią. Tuomet jis apgaubia ją tinklu, apkabinėtu varpeliais ir grįžta namo. Nubudusi Elzė sujuda, išgirsta garsų varpelių skambėjimą ir klausia savęs: "Kažin, ar čia aš, ar ne aš?" Ji nueina pas vyrą pasiklausti, ar ji yra Elzė, ar gal kartais Elzė jau namie. Vyras patvirtina, kad Elzė jau seniai namie. Tuomet Elzė traukia pas kaimynus, teiraudamasi, kas ji yra. Bet kaimynai baiminasi, neįsileidžia jos ir Elzė nukiūtina sau kažkur nežinomais keliais.

1961 metų Santaros suvažiavime, susėdę po tamsiu dangum, mes panašia tema diskutavom su Škėma, Kaminsku ir kitais kolegom. Kalbėjom, kad kūrėjui reikalinga intelektualinė aplinka, kurioje jis galėtų pasidalinti idėjomis su kitais ir gauti įkvėpimo kurti. Kartu kalbėjom ir apie tai, kad tie intelektualiniai svarstymai gali būti beprasmiai, jei kalbos lieka kalbomis ir neneša kūrybinių vaisių. Kai vėliau po to pasikalbėjimo skaičiau Grimų pasakas, staiga sušvito tos pasakos prasmė: tai yra neveiklaus intelektualo portretas. Elzės gudrybės yra nerealios, nes kas iš to, kad ji kalba apie vėją, bėgiojantį laukuose, jei pati tuose laukuose nieko nenuveikia. Ji yra pesimistė. Ji numato, kad kirtiklis nukris nuo balkio ir užmuš jos vyrą, tačiau nesiima nė mažiausios akcijos tam likimui pakeisti, pvz., kad ir nukabinant tą pavojingąjį kirtiklį nuo balkio. Mane žavi Elzės vaizdas, kai ji eina naktį keliu, apsisiautusi tinklu ir skambančiais varpeliais ir nebesuvokia, ar čia ji ar ne ji, nes iš tiesų, dėl amžino kalbėjimo ir gyrimosi nei ji pati, nei visi jos draugai nebežino, kas yra tikrai ji, o kas skambanti išgalvota fantazija. Ji nieko nenuveikė. Jos darbai nekalba už ją. Tie darbai, aišku, nebūtinai turi būti fiziniai, kaip pasakos darbas lauke. Darbas gali būti ir intelektualinis. Elzė, tačiau, nieko nepasiekia (tiesa, ji su-

sigavo vyrą, bet ir tas bando ja atsikratyti), dėl to ji turi dirbtinai kelti save.

Tačiau iš visų pasakų mane labiausiai stebina pasakos apie du išmintingus brolius ir vieną kvailą. Tai yra pasakos apie praktiškus realistus ir šviesų idealistą. Paimkim bet kokią pasaką, kad ir "Varpą vaško bokšte". Kitados vienas karalius turėjo tris sūnūs ir nusprendė sostą palikti tam, kuris pririnks gražiausių uogų miške. Girioje vyresnieji broliai išduria jauniausiajam akis ir grįžta namo su uogomis, palikę aklą brolį miške, nurodydami, kad jis bus paklydęs. Karalaitis negali rasti namų, išalksta ir ieško ko užkąsti. Jis pagauna skruzdėles, bites, taikosi į jaunus varniukus ir į mešką. Visi jie prašosi paliekami gyvi ir karalaitis pasigaili jų. Meška jį nuneša prie upelio, kurio vandeniu pavilgęs akis karalaitis vėl praregi ir grįžta į rūmus. Brolių intrigos, tačiau, nesibaigia. Jie skundžia jauniausiąjį brolį karaliui, būk jis gyręsis galįs per naktį iškirsti ir suskaldyti visą mišką, pastatyti milžinišką bokštą iš vaško ir, pagaliau, į jį įkelti didžiulį varpą, kurio skambėjimas girdėtųsi visoje karalystėje. Blogai karalaičiui! Kaip jis visa tai nuveiks? Tačiau dėkingos skruzdėlės, bitės ir varnos atlieka visus tuos darbus. Nuo didžiojo varpo gaudimo, kuris yra tarsi tiesos simbolis, visiems paaiškėja vyresniųjų brolių nusikaltimai ir patiems broliams trūksta širdys iš baimės. Sostą paveldi jaunasis karalaitis. Taip jaunojo karalaičio gera širdis leidžia jam vėl praregėti ir, reikia manyti, matyti daug daugiau, negu jo broliai. Jis praregi dvasiškai. Jis gerbia silpnuosius ir jų neskriaudžia, dėl to įsigyja netikėtų draugų, kurie netik išgelbsti jį nelaimėje, bet ir įveda jį į kitonišką, geresnį pasaulį.

Kvailasis brolis yra visuomet jauniausias. Jis vadinamas kvailu ne dėl to, kad turi mažiausiai gyvenimo patirties, bet dėl to, kad yra idealistas. Ir iš tiesų, ar ne jaunystė pasižymi gražiausiu idealizmu, ar ne jauni ieško naujų pasaulių, idėjų ir kelių? Seni žmonės kartais surambėja, pasidaro praktiški bei savanaudiški ir viską daro dėl išskaičiavimo. Mieli draugai, nepraraskite to ide-

alizmo, sako pasaka, ir likite gyvais jautriais žmonėmis. Pasakose karalius kartais liepia sūnums susirasti sau žmoną ir vartoja gana savotišką metodą. Jie turi paleisti plunksną pavėjui arba šauti iš šautuvo; kur plunksna nusileis arba kulka nukris, ten jie turi ieškoti žmonos. Gudriesiems broliams paprastai pasiseka susirasti neblogas žmonas, o kvailučiui vis tenka kokia ragana ar varlė. Tačiau iš to juoktis nėra ko, nes, pasirodo, kvailučio žmona yra užburta karalaitė, kuri karaliui iškepa skaniausią ragaišį, išaudžia gražiausią drobę ir pagaliau pasirodo visame savo grožyje. Tikriausiai ir jūs esate pastebėję tą reiškinį. Paprasta ir kasdieniška mergina įsimyli ir staiga sušvinta, juokiasi, ima puoštis, pasidaro graži ir įdomi. Kiekviena mergina yra užburta karalaitė. Kiekviename žmoguje slypi karališka, vienkartinė ir nepakartojama dieviška prigimtis. Ją reikia atidengti. Pasakose ragana dažnai paverčia žmones į akmenis ir jie drybso miške, tartum negyvi, kol idealistas kvailutis juos išgelbsti ir vėl atverčia į tikrus žmones.

Kalbėdama apie žmonių draugiškumą, brolystę ir solidarumą, pasaka nuolat vartoja vieną simbolį: reikia visiems padėti nelaimėje, nežiūrint savo naudos ir sugaišto laiko. Nors, rodos, tada šio to ir nustoji, bet laimi naują pasakišką pasaulį. Tačiau kartais pasaka klausia, ar tikrai reikia visiems ir visada pagelbėti. Kartais, sako pasaka, žmogus to neužsitarnauja. Štai "Vargšo ir besočio" pasakoj vargšas kerta medį, kirvis nusmunka nuo koto ir pliumpt! į vandenį. Iš kažkur atsiradęs senelis iššvejoja jam iš vandens auksinį ir sidabrinį kirvį, bet vargšas prisipažįsta, kad tai esą ne jo kirviai. Tada senelis iššvejoja jo kirvį ir priedo atiduoda ir abu brangiuosius kirvius. Apie tai sužinojęs besotis turtuolis tyčia įmeta savo kirvį į vandenį, bet iš stebuklingojo senelio reikalauja auksinio kirvio. Aišku, besotis iš senelio nieko negauna. Arba vėl ant aukšto kalno, kur yra prasmegęs užkeiktas dvaras, yra paslaptinga skylė. Bernai įmeta į tą skylę piemenuko kepurę ir liepia jam leistis virve žemyn. Piemenukas nusileidžia ir grįžta

su pilna kepure aukso. Tuomet ir vienas niekadėjas bernas įsviedžia į skylę savo kepurę ir leidžiasi žemyn, tikėdamasis gauti daug turtų. Iš tiesų, tačiau, jis gauna tik į kailį. Kai bėda yra tikra, pasakoje pagalba netrunka ateiti. Jei žmogus bėdą tik nuduoda, su išskaičiavimu, kad jam kas nors padės, pagalbos jam niekas neduoda. Tuomi pasaka tarsi nurodo, jog negalima vaidinti melagingos rolės. Gal būt, tai reiškia, kad pagalba neateis iš šalies, bet iš paties žmogaus neištirtų galių.

Pasaka ne vien reikalauja tikrumo, bet kartu ir įspėja saugotis išnaudotojų, melagių ir netikrų žmonių. Eilėje pasakų pasikartoja šis motyvas: trys nuotykių ieškotojai gyvena trobelėje miško vidury. Du išeina medžioti, o trečiasis verdasi pietus. Į duris pasibeldžia barzdotas nykštukas, prašo jį perkelti per slenkstį, paskui užsodinti ant suolo, paskui duoti valgyti, paskui pakelti nuo žemės duonos riekę, kurią jis pats tyčia numetė. Vyras vis nenujaučia, kad jį čia be reikalo išnaudoja, nes iš pasakų gerai žinome, jog duonos mėtyti negalima. Kai vyras pasilenkia, nykštukas užšoka jam ant nugaros ir nebepaleidžia, panašiai kaip patarlėje: "Ant palinkusio beržo visos ožkos lipa". Kitoje "Dviejų brolių" pasakoje jaunas vyras su būriu jam tarnaujančių žvėrių naktį suranda trobelę miške, susikuria ugnį ir šildosi prie krosnies. "Uuu, kaip šalta," — dejuoja atėjusi ragana: "Leisk ir man pasišildyti". "Gerai, ateik arčiau prie ugnies", — sako jaunuolis. Bet ragana sakosi bijanti jo žvėrių ir liepia jiems uždrožti botagu. Kai jaunuolis nepagalvojęs suduoda jiems botagu, žvėrys pavirsta į akmenis, ir tuomet ragana jį patį paverčia į akmenį. Negali skriausti savųjų, norėdamas įtikti nepažįstamai būtybei, kuri ir perdaug nori ir slepia klastą savo širdyje. Nors pasakos motyvai yra seni, kaip pats gyvenimas, jie kartu yra ir nauji, nes nusiginklavimo konferencijose ir šiandien kiekviena pusė žiūri į kitą, kaip į aną pasakos raganą.

Kartais pats Dievas su apaštalais arba šventieji pa-

siverčia pavargėliais ir keliauja per žemę, bandydami žmonių širdis. Nors jie tada ir prisiima žemišką rolę, visi, kurie jiems padeda, susilaukia gausaus atpildo. Dažniausiai žmonės gali prašyti trijų dalykų. Tai yra ne tas pats, kas raganos klasta, tai yra tarsi metafizinis bandymas konkrečioje gyvenimo situacijoje. Pavargėliu pasivertęs Dievas yra nuostabus simbolis. Jis labai primena anuos biblinius Kristaus žodžius: ką padarėte vienam iš tų mažutėlių, padarėte man. Tarnaujant kitiems, galima tarnauti pačiam Dievui. Šios pasakos, tur būt, yra vienintelė literatūra, kurioje anie Švento Rašto žodžiai yra išreikšti konkrečiais įvykiais. Dažniausiai Dievas ar šventieji naktį prašosi nakvynės, ar išalkę prašo duonos, paprastai žmogaus, kuris pats jos labai mažai teturi. Turtingieji dangiškų keleivių dažniausiai nepriima. Juos apnakvindinusiam žmogui Dievas ar koks apaštalas sako: "Prašyk trijų dalykų ir viską gausi". Kodėl dangaus gyventojai gali prisiimti pavargėlio rolę, tuo tarpu kai ragana ne? Gal todėl, kad su Dievu tiesioginiai bendrauti šiame pasaulyje mes negalime. Tą santykį atstoja brolystė žmogui. Pasakai niekada negana gyvenimo tokio, koks jis yra ir žmogaus, koks jis rodos iš paviršiaus. Kas žino, gal būt ir didžiausiame pavargėlyje slypi Dievas? Gal būt, mes visi esame sutikę Dievą? Niekad nežinai. Gal būt, jis ir šiandien sėdi čia salėje, sako pasaką, prisiėmęs kokio nežymaus klausytojo pavidalą? O pagaliau gal pasaka teigia, jog kiekvienas žmogus turi savyje dievišką pradą?

Reikia manyti, kad daug pasakų gimė didelio skurdo metu. Tėvai išveda Jonuką ir Gretutę į mišką ir palieka, nes neturi užtenkamai duonos sau ir jiems. Vaikai sėdi susitraukę prie laužo, manydami, kad tėvas kerta medžius netoliese, nors iš tiesų ten poška sausa medžio šaka, daužydamosi vėjuje. Jie klaidžioja po girią, nerasdami kelio į namus ir suranda raganos namelį, pastatytą iš pyragaičių ir cukraus ir kitų neregėtų skanumynų. Tą iliuziją greičiausiai sukūrė badas ir duonos stoka. Pasaka, rodos, sako: nenorėkit tiek daug, nes

žūsit, pakliuvę į raganos nagus. Ragana, tiesa, gerai peni Jonuką, bet nupenėjusi žada jį išsikepti ir suvalgyti. Nors pasakos vaikai dar visai maži, vargas juos per anksti subrandino ir išmokė atsakomybės. Sudeginę raganą pečiuje, jie tėvams parneša perlų ir brangenybių iš raganos namelio, tarsi atpirkdami savo egzistencijos kaltę, kaltę, kad jie yra ir kad nori valgyti. Jie nenori būti tėvams našta. Kai grįždami jie prieina ežerą, antis siūlosi juos perkelti į kitą krantą. Gretutė sako: tegu ji perkelia mus po vieną, paeiliui, kad nepavargtų. Šitas motyvas pasakoj reikalingas tik pailiustruoti vargšų vaikų realizavimą, kad jie yra tėvams našta ir kad jiems patiems reikia ką nors daryti tą naštą palengvinti. Tačiau ką gali vaikai padaryti bado metu? Tur būt, tik vieną — kęsti badą ir nestatyti didelių reikalavimų. Jei tai yra vaikiška pasaka, ji yra giliai tragiška pasaka. Jos moralas yra dvejopas: konkretus, tiesioginiai išreikštas vaikų palikimas miške ir šiurpi vaikų viltis, kad gal galima to išvengti, jei jie nebus per sunki našta. Sunku pasakyti, ar tokie įvykiai iš tiesų dėjosi, bet pasakose jie nagrinėjami, kaip visai reali galimybė. Čia reiktų pridurti, kad pasakos motyvus galima interpretuoti įvairiai ir lyginti su įvairiom žmogaus gyvenimo situacijom. Grįžkim vėl prie Jonuko ir Gretutės. Jie sėdi prie laužo ir laukia tėvų. Įtampa auga ir auga, bet jie vis dar nenustoja vilties, nes jie mano girdį tėvą, kertantį medžius netoliese. Pagaliau jie pamato, kad tai ne tėvas, o sausa šaka bildena vėjuje. Pasaka čia vaizduoja iliuzijų sudužimą: jie pasijunta visiškai vieni tamsiame ir pavojingame miške. Tuomi pasaka išreiškia tikėjimą praradusį žmogų, vienišą ir niekeno nesaugomą tamsioje kosmoso naktyje.

Tėvų ir vaikų rolė kartais apsiverčia. Bado metais karalius išleidžia įsakymą visus senukus išvežti į mišką ir palikti. Vienas ištikimas sūnus tėvą laiko namie, slapta užmūrijęs jį krosnyje ir valgyti duodamas per krosnies viršų. Kai nelieka grūdų nė laukams užsėti, tėvas sūnui pataria nuplėšti šiaudais dengtą stogą ir

pasėti, nes tie šiaudai esą su varpom ir grūdais. Sūnus taip ir padaro. Laukuose užauga puikiausi rugiai. Karalius pamato, kad vyresniųjų išmintis yra naudinga ir nuo tada įsako jauniesiems dirbti, o seneliams patarimus duoti. Tokie faktai gali aprašyti kada nors gilioj senovėj siautusį badą ar nederlių. Čia prisimena keliautojų aprašyti seni eskimai, kurie, jausdamiesi esą nenaudingi, bado metu išeina į pusnis ir sušala.

Tasai nuožmus gyvenimas, kuriame viešpatauja kova už būvį, o ne žmogaus širdis, pasakoje dažnai išreiškiamas miško simboliu. Miškas yra pats gyvenimas, neturįs nei įstatymų, nei tvarkos, nes jame gali sutikti galvažudžius ir vilką ir raganą ir devyngalvį slibiną. Kartais miškas yra logikos ir racionalumo neturinti žmogaus pasąmonė. Pasąmonėje išsipildo norai, kurių kitaip įvykdyti negalima. Taip Jonukas ir Gretutė sudegina blogąją raganą cukriniame namelyje miške, gi grįžę į namus randa piktąją motiną jau mirusią. Miškas tačiau nėra vien tik blogas. Jame gyvena ne vien galvažudžiai, bet ir drąsus bei ištikimas medžiotojas su šautuvu. Jis miške nepražūna, ir ten saugo silpnuosius nuo blogųjų. Miške išsilaiko iš namų išvaryti vaikai ir uždraustos idėjos.

Pasaka dažnai yra žiauri, bet žiaurus yra ir mūsų gyvenimas. "Kadugio krūmo" pasakoj mažą sūnų turįs našlys veda negerą moterį, kuri ateina į namus su savo dukterimi. Vaikai pamilsta vienas kitą. Pamotė tačiau myli tik savo dukterį ir nekenčia posūnio. Dukteriai ji duoda gražų raudoną obuolį ir neleidžia juo dalintis su broliu. Pamotė sako: "Aš jam duosiu kitą obuolį". Nusivedusi berniuką prie skrynios, ji atvožia sunkų dangtį ir kai vaikas pasilenkia, siekdamas obuolių, ji užtrenkia dangtį ir nukerta jam galvą. Pamotė prirīša galvą su skepetaite prie kaklo ir pasodina berniuką kėdėn prie durų. Mergaitė stebisi, kad broliukas esąs toks keistas ir visai nešnekąs su ja. Motina liepia: "Skelk jam į ausį, jei jis nekalbės". Mergaitė taip ir padaro, ir brolio galva nusirita ant žemės. Tuomet pa-

motė išverda berniuką ir duoda jį suvalgyti tėvui. Sesutė verkdama surenka broliuko kaulus, suriša skepetaitėn ir pakasa po kadugio krūmu. Ir žiūrėk, iš kadugio krūmo išskrenda stebuklingas paukštis ir ima nuostabiai giedoti. Jo klauso ir batsiuvys, ir auksakalys, ir malūnininkas, ir dovanų jam duoda aukso grandinėlę, batus ir girnakmenį. Giedodamas prie namų, jis apdovanoja seserį ir tėvą, o išbėgusiai pamotei numeta girnakmenį ant galvos. Tas nuostabusis paukštis primena pasaką apie giedantį kaulą, kur piemenukas pasidirba dūdelę iš užmušto žmogaus kaulo. Ta dūdelė irgi išpasakoja žmonėms visą teisybę, ir nedorasis žudikas nubaudžiamas. Šioje pasakoje gi iš užmuštojo paukščio kaulų gema nuostabiai galinga daina...

Ar ši pasaka neišsako užimto krašto tragedijos? Pamotė nėra natūrali motina, bet iš kitur atėjusi svetima jėga. Ji atėjo su savo dukterim, taigi augina kitonišką jaunimą. Namuose augęs broliukas brendo senoje tradicinėje dvasioje. Jis nėra pamotės sūnus ir pamotė nori jį sunaikinti. Pamotė šioje pasakoje yra agresyvi ir galinga. Tėvas teturi mažai įtakos. Nors mergaitė motinos ir favorizuojama, ji pamilsta savo brolį, ir kai turi apsispręsti, pasirenka ne motiną, o brolį. Brolio prisiminimas slypi po kadugio krūmu, miško augalu, taigi, gyvenime ir žmonėse, kaip graži ir įkvepianti legenda. Rodos, pasaka sako, kad tiesos neužgniauši, nes ir mirtis nėra galutinis sprendimas. Tiesa išliks gyvenime, kaip ir Snieguolė stiklo karste, toli nuo valdančiųjų pilies, bet rūpestingai saugoma miško nykštukų.

Jums, jaunieji draugai, aš labiausiai norėčiau priminti vieną pasakos motyvą. Aš tikiu, kad jūs jau būsite pastebėję, jog pasaka nėra melas, ar tuščias fantazijos vaisius. Tad štai tas motyvas. Būna taip. Koksai piemuo ar iš karo grįžtąs kareivis susitinka velnią ar kitą slėpiningą būtybę. Velnias jam siūlo: padirbėk pas mane tris dienas, gyvensi gerai ir dar gausi nemažai aukso. Žmogus susigundo, pabūna kokioje užkeiktoje vietoje tris dienas, bet kai išeina į pasaulį, pastebi, kad

iš tiesų praėjo trisdešimt metų. Pasaka yra išmintinga, ir tą motyvą galima beveik paraidžiui pritaikinti šiandienai. Jaunuolis užbaigė universitetą ir sako sau: aš dabar trumpą laiką padirbsiu ten ir ten, o paskui darysiu tai, kas man iš tiesų svarbu. Tas trumpas laikas dažnai užsitęsia ilgus metus, ir žmogus nepastebi, kad jis paseno ir jo mylima sritis liko apleista. Tik tada jis suvokia, kad buvo pasirašęs blogą sutartį su pačiu velniu.

Panašus motyvas pasitaiko pasakose apie piemenėlį ar kvailutį, keliaujantį į tolimą šalį ir ieškantį atsakymo į kokį nors klausimą. Priėjęs upę, jis sutinka seną keltininką, keliantį keleivius į kitą krantą. Patyręs, kokiais tikslais jaunuolis keliauja, ir jis nori sužinoti, kodėl jis turįs visą amžių kelti žmones per upę. Atsakymas, pasirodo, yra labai paprastas. Jis gali paduoti kartį pirmam pasitaikiusiam keleiviui ir eiti sau ir daryti tai, ką jis iš tiesų nori. Tuomet jis primena tose pačiose pasakose minimus išsekusius šaltinius, iš kurių pradeda tekėti tyras vanduo, ir nudžiūvusias obelis, kurios pradeda nešti puikius vaisius. Savo kartį keltininkas paprastai atiduoda blogajam pasakos personažui, tarsi tas darbas būtų bausmė.

Kartais man atrodo, kad visas pasaulis yra užkeikta pilis. Kartais, kai lyja, kai viskas pasidaro nuobodu, kai žmonės tampa pilki ir neįdomūs, pradedi svajoti apie kitonišką pasaulį, kuriame būtų daugiau saulės ir juoko. Dulkėti Čikagos šaligatviai, jos tvankūs ir girgždą tramvajai ir tuščios Detroito gatvės naktį yra tarsi laukinėm rožėm apaugusi pilis, kur visi miega, laukdami, kol ateis pasakų karalaitis, pabučiuos miegančią karalaitę, ir staiga visi nubus ir taps gyvi. Tada dings gyvenimo rutina ir pilkuma, visi nusiims dulkėtas kaukes ir pamatysime juos tikrus. Dabar tokie stebuklai įvyksta tik retai. Vaikštai su nepažįstamu žmogum, nors jis ir tavo draugas, vakare, rūkai pypkę ir kalbiesi, arba atsiverti knygą ir skaitai, ir staiga supranti tą žmo-

gų. Jis sušvinta vidine šviesa ir tampa tavo broliu. Tada žinai, kad nebesi vienas ir kad drėgni miesto mūrai, aplipinti suplyšusiais plakatais, turi kažkokią prasmę. Viskas tada atrodo kaip pasaka. Tuomet ir tie žmonės, kurie iki šiol netikėjo pasakom, pamato, kad pasaka yra paslėpta tiesa.

Martha's Vineyard, 1962.

Vario raižinys

HENRIKAS BLYSKIS

gimė 1937 m. Pentvardyje prie Skirsnemunės. Baigė Vasario 16 Gimnaziją Vokietijoje. Atvyko į Ameriką 1957 m. Nuo 1960 m. studijuoja tapybą ir grafiką Čikagos Meno Institute.

Medžio raižinys

Ofortas

Ofortas

Ofortas

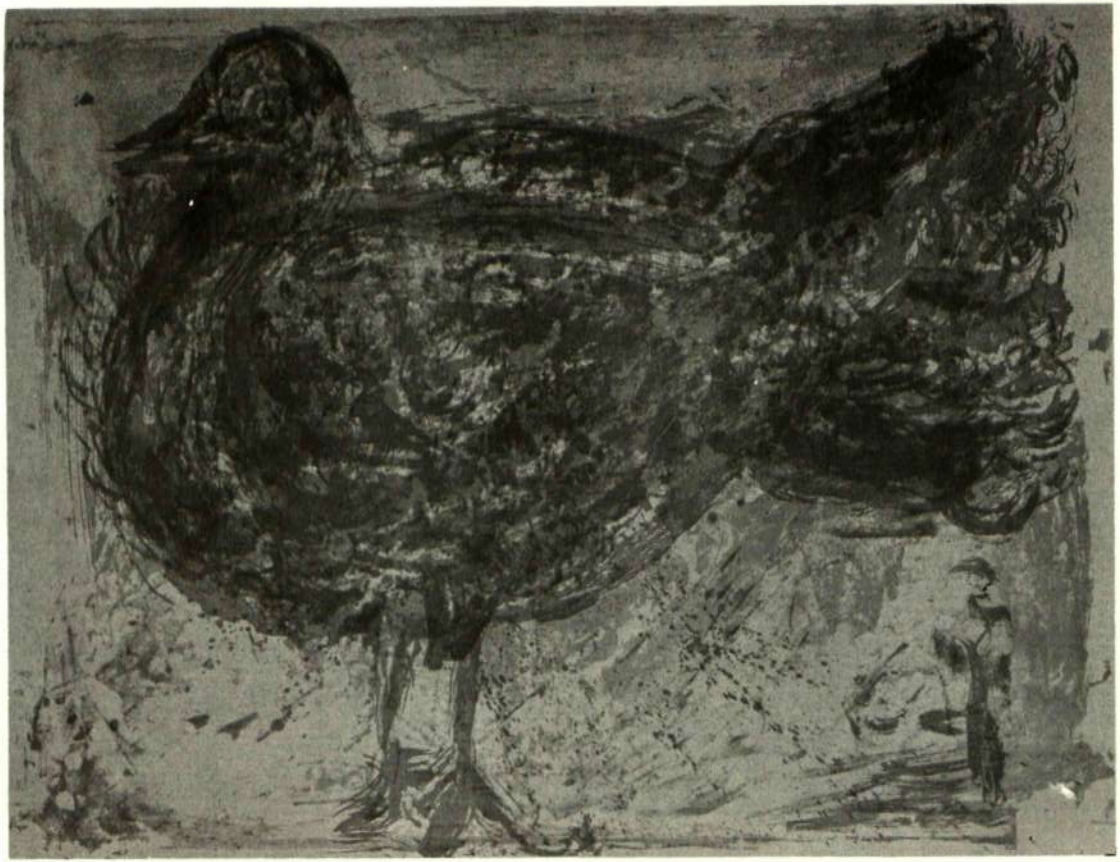

Litografija

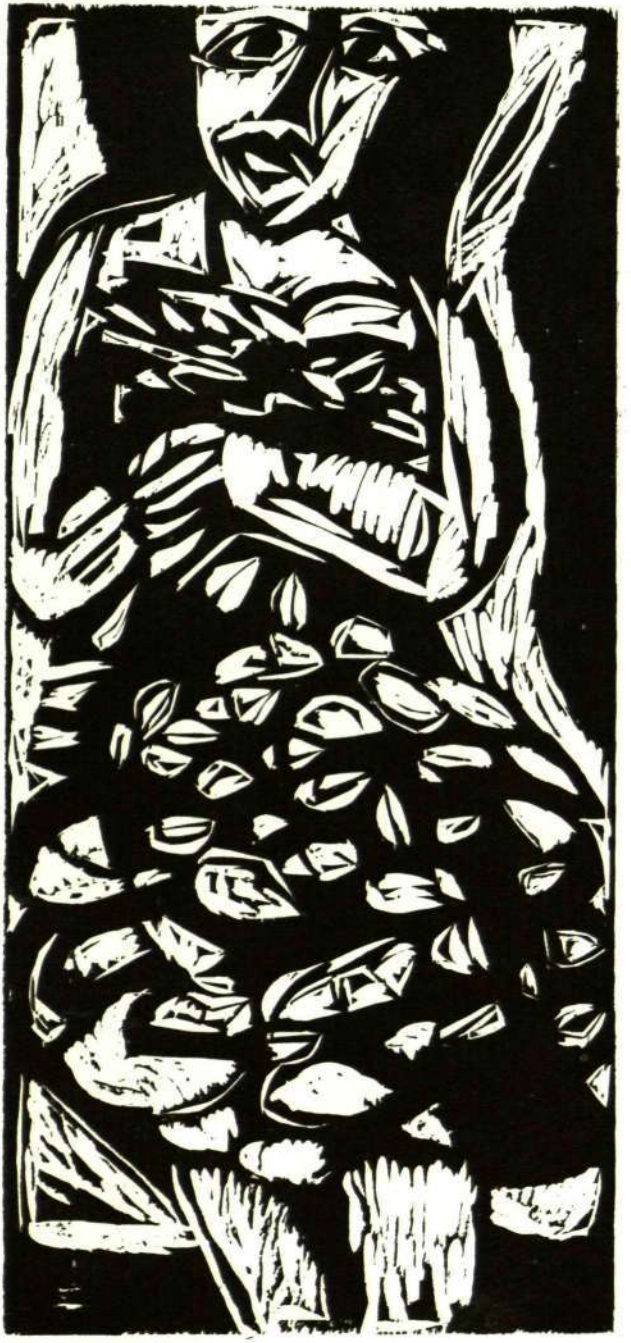

Medžio raižinys

Medžio raižinys

Medžio raižinys

LEVO BANGŽUVĖNO RINKIMINĖ KAMPANIJA

ALGIRDAS LANDSBERGIS

(Ištrauka iš komedijos **Meilės mokykla; arba: Amerikos imperatorius**)

LEVAS BANGŽUVĖNAS, buvęs pardavėjas "kolonijalinių prekių" krautuvėje Garliavoje ir stambus spekuliantas pokarinėje Vokietijoje, įsteigia New Yorke Meilės Mokyklą. Netikėtas Mokyklos populiarumas pažadina jame politines ambicijas. Ši scena vaizduoja jo susitikimą su amerikiečių visuomenės atstovais. Jam padeda du amerikiečių kilmės lietuviai: LIBIDSTONE, psichologas, ir OKEN, advokatas.

Scenos kairėje iš viršaus nusileidžia didelė drobė, vaizduojanti laikraščio pirmąjį puslapį. Riebi antraštė: BANGŽUVĖNAS TARIASI SU VADAIS. Po antrašte, būdingos amerikiečių visuomenės atsovų grupės nuotrauka, įskaitant indėną pilname apdare.

ŽMOGUS SU BURMISTRO CILINDERIU: Visų delegatų vardu, leiskit pareikšt Jums mūsų džiaugsmą, kad Jūs ir Jūsų vertinga istitucija išplaukėte iš tos nelemtos audros . . .

BANGŽUVĖNAS: Džiaukitės — man negaila.

OKEN: Ponas Bangžuvėnas labai vertina Jūsų dėmesį.

ŽMOGUS SU BURMISTRO CILINDERIU: Aš turiu prisipažint, kad pradžioje Jūsų Mokykla suteikė

man rūpesčio. Moterims, norinčioms užkariaut vyro širdį, Jūs patardavot iškast jo pėdsakus...

BANGŽUVĖNAS: Taip, ir įdėt į vazoną ir pasodint astrą...

ŽMOGUS SU BURMISTRO CILINDERIU: Mano miestietės pradėjo draskyt šaligatvius su mylimųjų pėdsakais — mieste nėra žemės, kaip Jūs žinot. Bet tada man dingtelėjo, kad mūsų šaligatviai buvo perdaug apgriuvę. Mes įstatėm naujus — ir šiandien mūsų šaligatviai garsūs visame pasaulyje.

OKEN: Nepaprasta pilietinė nuojauta — tai pono Bangžuvėno savybė.

LIBIDSTONE: Nuojauta organiškojo prado, palaidoto po mūsų civilizacijos asfaltu ir cementu.

ŽMOGUS SU DARBININKIJOS ATSTOVO IŠRAIŠKA: Organizuotoji darbininkija klausia...

OKEN: Tik pažvelkit aplinkui. Bedarbė smunka, smunka, smunka. Moterys nebeužkemša darbo rinkos ir vėl triūsia virtuvėse.

ŽMOGUS SU PLIKA GALVA: Akademiniuose, sluoksniuose klausiama — koksai yra pono Bangžuvėno dvasinis variklis? Kokia jo motyvacija? Kokią pajėgą jis atsovauja?

BANGŽUVĖNAS: Didelę pajėgą — atsiminkit...

LIBIDSTONE (skubiai perimdamas): Ponas Bangžuvėnas atstovauja pasąmonę jos kūrybingiausioje apraiškoje — pasąmonę, kuri siekia pagydyti visuomenės suirimą, kurdama tvarkos ir prasmės vertybes.

(Pagarbus šnabždesys nušiurena klausytojais).

ŽMOGUS KUNIGO APDARE: O kaip ponas Bangžuvėnas nusiteikęs religijos atžvilgiu?

OKEN: Ar Jūs skaitėt paskutiniąsias nekaltybės statistikas? Ji plinta kaip miško gaisras. Kas sumažino skyrybų skaičių? Kas grąžino santuokinį pastovumą?

ŽMOGUS PLAČIU PUSIAUJU: Mes, konservatyvių pa-

žiūrų amerikiečiai...

LIBIDSTONE: Atgal į senuosius, saugiuosius papročius, atgal į tradicijos versmę — štai jo esminės idėjos.

ŽMOGUS SU AKINIAIS: Kaip Jūs žiūrit į užuominas apie pono Bangžuvėno reakcinius polinkius? Mes, liberalūs radikalai ir nuosaikiai radikalūs liberalai...

OKEN: Tik pažvelkit aplinkui! Ką tik jo pirštai paliečia — viskas pakinta. KAITA — tai jo esminė idėja. KAITA — jo dovana Amerikai!

MOTERIS ROŽINIAIS SKRUOSTAIS IR GĖLĖTA SKRYBĖLAITE: Visų džentelmenų klausimai buvo labai vietoje, bet, atrodo, kad moteriai, su jos moterišku jautrumu, lemta paklausti pagrindinį klausimą, kurį reikia klausti ir vėliakos klausti, idant mūsų Jungtinės Amerikos Valstybės gyvuotų ir žydėtų. Ar ponas — man sunku ištarti jo pavardę — ar jis čiagimis? Mums labai palengvėtų širdis, jei mes išgirstumėme, kad jis bent anglosaksiškos kilmės. Ar Jūs galėtumėt viešai paneigti gandus, kad jis kilęs iš Rytų Europos? Mano organizacija visad su nepaprastu rūpesčiu žiūrėjo į tokį galybės sutelkimą ne Amerikoje gimusiųjų rankose...

BANGŽUVĖNAS (grasinančiai): Aš tau parodysiu...

OKEN (*skubiai perimdamas, nutęsia atsakymą į jos klausimą, kol uždeda patefono plokštelę*): Puikus klausimas. Ačiū! Ar jis čiagimis? (Pasigirsta plokštelės muzika: "Going Home"). Taip, jis gimė. Ar Jūs žinot, kada jis pirmą sykį atvėrė akis? Jūs niekad neįspėsit. 1898 metų balandžio 21 dieną. Ką ši data byloja jums, amerikiečiai, patriotai? Vos tik jis atvėrė akis, jis turėjo sumirksėti nuo pirmojo ispanų-amerikiečių karo šūvio. Kas iš mūsų, ponios ir ponai — KAS — gali tą patį pasakyti?! Ir ką jo kūdikiškos akys išvydo vos tik prasivėrusios?! Aku-

šerės veidą — veidą moters, kurios brolis didžiąją savo gyvenimo dalį praleido Pi-Pi-Pittsburge . . .
(Jis nusičiaudo. Plokštelė baigiasi).

LIBIDSTONE (pasinaudodamas pertrauka, perima iš OKEN'o): Ar neaišku, kad pasąmonės gilumoje jis buvo tikras amerikietis?!

BANGŽUVĖNAS (pašnabždomis, LIBIDSTONE'ui): Nepamiršk laikraščių — tų su fotografijom iš Amerikos, kur aš vyniojau silkes.

LIBIDSTONE: Taip! Kasdien jis skaitydavo amerikietiškus laikraščius, mokydavos juos atmintinai! Jis buvo maža Amerikos salelė svetur, geidžianti susijungti su žemynu, laukianti likimo sušnabždant: Žygiuok į Vakarus, Bangžuvėnai! Ir jis atžygiavo — ponios ir ponai — jis atėjo, kai Amerikos įsčios meldė jo. Jis atėjo, kai mes buvom benugrimstą vienodybėn, kai auto- auto- matizacija . . . (Nusičiaudo).

OKEN (pasinaudodamas LIBIDSTONE'o nusičiaudėjimu): Kai mes buvom benutunką, besustingstą . . .

LIBIDSTONE: (skubiai įsiterpdamas): Kai mes buvom beprarandą mūsų protėvių stiprybę bei dorybę, jis išniro prieš mus — su Amerikos istorija išgraviruota jo kūdikiškose akyse, su Amerikos laikraščių antraštėmis, mirgančiomis jo berniukiškose akyse, su Amerikos likimu, įskiepytu jo širdies šerdyje — vienintelis tikras amerikietis pionierius . . .

OKEN (įsiterpia, LIBIDSTONE'ui įkvepiant oro): Šimtaprocentinis amerikietis Bangžuvėnas!

(Ovacijos nustelbia jo žodžius; didysis laikraščio puslapis nušvinta ir ima blykčioti įvairiausiomis spalvomis).

BANGŽUVĖNAS (pakelia ranką; ovacijos nuslūgsta): Ar dabar aišku, kas čia amerikietis?!

ŽMOGUS INDĖNO APDARE: Ir kas iš jūsų gali tvirtinti esąs tikras amerikietis?

BANGŽUVĖNAS: Gerai pasakyta, brolyti.

ŽMOGUS SU AKINIAIS: Jis pavadino indėną "broliu"! Jis *mano* kandidatas! Valio Bangžuvėnas!

(Vėl ovacijos. Laikraščio puslapis pakyla aukštyn ir išnyksta; nusileidžia kitas puslapis, su stambia antrašte: SĖKMINGAS PASITARIMAS. BANGŽUVĖNO KALIBRAS PREZIDENTINIS. Bangžuvėnas ir jo bendrininkai skaito antraštę. Trumpa tyla; jie visi jaučia akimirkos svarbą).

OKEN (drebančiu balsu, BANGŽUVĖNUI): Ponas direktoriau, jei Jūs dabar išeisite ant balkono, pažvelgsite į minią ir pakelsite pirštą — dievaži — jie puls ant kelių: jie išrinks Jus prezidentu!

BANGŽUVĖNAS: Prezidentu? Ne... ne prezidentu. Prezidentas per skystas žodis, vaikų košelė.

OKEN: Karaliumi?

BANGŽUVĖNAS: Karalius— Ka-ra-lius. Nejaugi nėra raumeningesnio žodžio?

LIBIDSTONE: Žynių žynys!

BANGŽUVĖNAS: Kunigas? Ne. Aš turiu labai nekunigiškų planų.

OKEN: Caras?

BANGŽUVĖNAS: Nutriušus barzdelė, kulkų skylės? Ačiū, ne.

OKEN: Imperatorius?

BANGŽUVĖNAS: IM-PE-RA-TO-RIUS? Taip. Taip! Aš būsiu IMPERATORIUS.

LIBIDSTONE: Jūsų šviesybe, Jūs kątik padarėte save imperatorium. Jūs paėmėt karūną ir užsidėjot ją sau ant galvos. Kaip Napoleonas.

BANGŽUVĖNAS: Ar aš? Aš užsidėjau, a?

LIBIDSTONE: Bet Jūs čia nenustosit, Jūs kopsit aukščiau — vieną dieną Jūs tapsit žynių žyniu.

(LIBIDSTONE priklaupia ant vieno kelio. Visi kiti paseka jo pavyzdžiu. BANGŽUVĖNAS išsitiesia).

Jurgis Račkus

Žiūrint į saulę aliejus

ŽMOGAUS GRĮŽIMAS SOVIETINĖS LIETUVOS LITERATŪROJE

JONAS VĖLAIKIS

Chruščiovo ir Iljičiovo pamokymai, duotieji rašytojams ir dailininkams 1962-63 m. sąvartoje, ir prasidėjęs jųjų "ryškinimas" sovietinėje spaudoje ženklina vėl naują posūkį literatūriniame gyvenime. Sprendžiant iš kūrybos ir spaudos Lietuvoje, maždaug nuo 1960 m. pradžios iki 1962 m. pabaigos tęsėsi savotiškas kūrybinis pagyvėjimas, todėl dabar lyg ir tikslu aptarti šio užsibaigusio literatūrinio laikotarpio būdingumas.

Prieš pradedant, pravartu stabtelėti ties socialistinio realizmo teorija, nes naujosios apraiškos kaip tik daugeliu atvejų neatitinka jos pagrindiniams dėsniams. Ypatingai keturi iš jų yra susiję su diskutuojamuoju klausimu. Pirma, rašytojai turį rūpintis visuomeniniu ir politiniu, o ne asmenišku bei intymiu gyvenimu. Antra, keliams į komunizmą išryškinti kūrinys turi turėti socialinį ir moralinį atspalvį. Trečia, keltini "teisingi", t.y. partijai priimtini reiškiniai. Ydos bei negerovės toleruojamos, jeigu keliamos duodant receptą, kaip jas panaikinti. Ketvirta, rašytojo požiūris turi būti **optimistinis**, t.y. išplaukiąs iš partijos pažiūrų į komunizmo ateitį, iš esmės **materialistinis**, t.y. paneigiąs Dievą bei transcedenciją, ir **kolektyvinis**, t.y. dėmesio centre masė, o ne individas.

Stalinistiniais metais išvardintųjų dėsnių nesilaikymas būtų lygus anatemai. Tačiau jau 1954-59 m. laikotarpiu pasirodė paskirų nukrypimų nuo socialistinio realizmo teorijos, kurie buvo sutikti kaip naujos kūrybinės apraiškos sovietinės Lietuvos literatūroje. Šį laikotarpį galima pavadinti bandomuoju, nes buvo ieškoma būdų, kaip tą teoriją apeiti, ir eksperimentuojama, kaip tas naujoves meniškiau apipavidalinti. Rašytojas turėjo pereiti nuo stalinistiniais metais įprasto įvykių bei situacijų atpasakojimo žurnalistiniu stiliumi prie intymiųjų jausmų ir sudėtingos žmogaus psichikos meninio perdavimo. Nenuostabu, kad to meto literatūrinių bandymų dauguma yra menkos meninės vertės. Tik maždaug nuo 1960 m., t.y. po kokių penkerių įvairių bandymų ir darbo metų ėmė pasirodyti aukštesnės meninės vertės kūrinių. Tai liudija, kad kai kuriems rašytojams pavyko bent iš dalies atsiriboti nuo žurnalistinės ir propagandinės rašliavos. Šie pasikeitimai, žinoma, buvo pastebėti literatūros kritikų Lietuvoje ir bandyta meninę kūrybą apibūdinti "intelektualumo", "mąstančios prozos", "mąstančios poezijos", "minties krūvio" sąvokomis: neišdrįsta ankstyvesniąją publicistinio ar grynai propagandinio pobūdžio rašliavą pavadinti tikruoju vardu.

Pažymėtina, kad šios "mąstančios" kūrybos autoriai buvo nauji, jauni žmonės, kurie daugiausia ir buvo novatoriškumo ir ieškojimo literatūroje pradininkai ir puoselėtojai. Jų kūryba ir naujieji pasireiškimai gana įvairaus meninio lygio, todėl teks čia pasirinkti literatūriniu požiūriu geriausiuosius ir aptarti juose užtiktas naująsias apraiškas.

Viena iš populiariausiųjų temų seniau buvo protokoliškas buities aprašinėjimas, bet jaunesnieji prozininkai ėmė gilintis daugiau į žmogaus pergyvenimus, o ne į pačią buitį. To pasėkoje buitinė literatūra įgavo visai skirtingą charakterį. Ypatingai kai kuriuose K. Sa-

jos ir ankstyvesniuose R. Lankausko kūriniuose apstu to naujojo buitiškumo.

K. Sajos draminiai veikalai turi naują ir gana savitą charakterį: atskleidžia visapusišką ir įvairiasluoksnį gyvenimą. Paprastai sovietuose rašytojas — buitininkas priverstas būti lyg savotišku gydytoju ir moralistu; jis turi ne tik išryškinti arba sufantazuoti teigiamus gyvenimo reiškinius, bet, aprašydamas gyvenimo neigiamybes, turi duoti "socialistinę" diagnozę ir prirašyti komunistinį receptą. Išvadoje neišvengiamai turi būti keli sovietiniai moralai. Tačiau K. Saja teduoda daugiau ar mažiau objektyvų ir sudėtingą miesto ir kaimo gyvenimą, o išvadas pasidaryti ar receptus prirašyti palieka skaitytojui. Draminių veikalų **Moteris eina per lietų** rinkinyje vengta sovietinio gyvenimo sąlygų lakavimo ir žmogaus ydų bei polinkių gydymo. Jis iškelia buitį netiesiogiai per sudramatintą žmogaus psichiką ir jo išryškintus savanaudiškumus. Kadangi Sajos išeities tašku yra žmogus, o ne socialinės sąlygos, jo veikaluose nerandama ypatingo socialistinio turinio nei kaimo nei miesto aplinkoje. "Šeškų komedijoje" atskleidžiama naujojo, t.y. sukolektyvinto kaimo socialistinė idilija. Tačiau abejotina, kiek ji yra "socialistiška", nes sutinkame individus, mėgstančius ir išgerti. Kiekvienas iš jų susirūpinęs savo, o ne "liaudies" gerove.. Madingi įvairūs "kombinavimai" ir sukolektyvinto turto pasisavinimai. (Atrodo, tebesilaikoma seno papročio — vogti valstybinį turtą ne nuodėmė. Deja, partija tame įžiūri per greitą nusikėlimą į komunistinę epochą — "kiekvienam pagal jo poreikius".) Vietoj propaguoto sovietinio žmogaus matome tik paprastus kaimiškus tipus: nesąžiningą sukolektyvintų vištų prižiūrėtoją, jos užguitą, nespėjusį išsipagirioti vyrą — kaimo muzikantą dar su nesukolektyvinta dūda ir medpadžiais, žioplą apyskaitininką ir nevykusį jaunikį, pletkininkes moterėles ir pan. Tiesa, sukolektyvinti trobesiai ir gyvuliai, bet kažkaip užsilikusi ir klestinti indi-

vidualiosios iniciatyvos kaimo pramonė — samagono viryklos. Saja išdrįsta iškelti paplitusį girtuokliavimo paprotį dramoj "Moteris eina per lietų", kur duodamas girtuoklio tarybinio ūkio šoferio šeimos tragiškas vaizdelis.

Miesčioniškoji buitis, gal būt, būdingiausiai pavaizduota Sajos pjesėje "Nerimas". Čia yra visa eilė miesčioniškų tipų: darbininkai, bohemiškas jaunimas, žemos moralės moterys, mokytojas, kadrų viršininkas, buvęs "banditas" ir kt. Pjesės pagrindiniu konfliktu yra sūnaus gimnazisto nepasitenkinimas tėvo, kadrų viršininko, elgesiu. Tėvas stengiasi jį išauklėti inteligentu ir visuomet jį proteguoja, o sūnus pasibiauri ir pasipriešina tėvo sukčiavimams ir veidmainystėms. Ypatingai Rimo pareiškimai apie partijos ir pavaldinių elgesį ir santykius yra nauji literatūroje: "Iškombinuoja net kasmetines premijas. Pagyrimo raštus! Susirenka, 'laisto' ir visada pirmas tostas už partiją. Sustoja, nutaiso rimtus veidus... o paskui pamažu prasideda kalbos, kokiais keliais ir šunkeliais tą partiją apmulkinti (psl. 32). Arba būdinga mokytojo, "nekaltai 10 metų sėdėjusio", pastaba apie biurokratus ir tironiškus viršininkus: "Sėdi sau kažkada nusipelnęs viršininkas... Mėgsta tokie viršininkėliai sakyti 'ne', mėgsta pavarginti žmogų, priversti, kad jis nusilenktų" (psl. 33).

Pjesėje žmonės sugrupuoti pagal socialistinio realizmo reikalavimus: į blogus ir gerus. Gale gerieji laimi, bet blogieji lieka nenubausti, išskyrus Rimo tėvą. Gyvenimas eina įprasta vaga: spekuliantai ir kombinatoriai tęsia darbą, o bohemai girtuokliauja ir šoka tvistą.

R. Lankausko **Klajojančio smėlio** apysakų rinkinėlyje daugiausia Kuršių Neringos ir miesto buities vaizdelių, kuriuose apstu anksčiau neminėtinų žmogaus polinkių, kaip gobšumas, girtuokliavimas, skyrybos, žmonos neištikimybė vyrui, valdiškos medžiagos vogimas

statantis nuosavus namus ir pan. Antrame, **Kai nutyla trompetas,** rinkinyje padidėjęs susidomėjimas individu, ypač išryškinama jo humaniškieji ir tragiškieji bruožai. Pvz., gydytojas apsisprendžia likti gūdžiame ir purviname kaime, nes jo pagalbos reikalingi ligoniai; kitas gydytojas rizikuoja savo gyvybe gelbėdamas kito; mokinukas gelbsti mokytoją, arba žmogus, atsiskyręs nuo kitų, nesėkmingai bando išrasti perpetuum *mobile* ...

Naujoms apraiškoms būdingiausias yra Lankausko romanas **Vidury didelio lauko,** kuriame aprašomi praėjusio karo įvykiai. Kada karą aprašančiuose sovietiniuose romanuose iškeliama savųjų didvyriškumas ir priešų niekšingumas, šioje apysakoje nėra nei didvyrių, nei karinės romantikos, nei kovos tarp gėrio ir blogio, o šiurpi žmonijos tragedija. Tiek vokiečių, tiek rusų pusėje žmonės nežino, kodėl ir už ką turi mirti. Karo beprasmiškumas ir žmogaus vienišumas iškeltas vyriausiojo veikėjo Gedimino asmenyje. Jis paliktas vienui

vienas karo siaustyje kovoti su mirtimi. Išlikęs gyvas, bet invalidas, jis tęsia vienišo ir tragiško individo gyvenimą, kaip tas "perkūnijos suskaldytas ąžuolas vidury didelio lauko". Tasai "didelis laukas" yra šiurpi, nyki ir individui indiferentiška aplinka.

Susidomėjimą individu ir jo vidine būkle randame taip pat J. Marcinkevičiaus apysakoje **Pušis, kuri juokėsi**. Tačiau Marcinkevičiaus požiūris į individą radikaliai skiriasi nuo Lankausko. Lankauską domina žmogaus jausenos niuansai, ir jis stengiasi perduoti juos be jokių išvadų. Marcinkevičių tuo tarpu žavi individo intelektualinės ir estetinės problemos, bet galutinis tikslas jam yra individo moralinė raida.

Pagrindinis jo apysakos veikėjas yra dailės mokyklos mokinys Romas Staugaitis, savarankiai ieškąs gyvenimo tikslo. Tai drąsus ir savitas rašytojo užsimojimas atskleisti individo pasirinkimo ir dailininko kūrybinės laisvės problematiką. Būdinga, kad pirmą kartą tiesiogiai iškeliamas susižavėjimas egzistencializmu bei Vakarų individualistinėmis idėjomis kvescionuoja komunistines tiesas. Aiškiai suvokiama ieškančiojo ir savaimingo individo tragiška padėtis: suteikiama laisvė ieškoti, klajoti, bet nevalia nuklysti; duodama laisvė pasirinkti, bet, deja, tėra viena galimybė, t.y. dirbti drauge su "liaudimi". Panašios dailininko kūrybinės laisvės galimybės. Pradžioje Romas piešia taip, kaip mato ir jaučia. Drobėje atsiranda besijuokianti pušis ir nutįsta grasus šešėlis priešais vaiką, žengiantį į gyvenimą. Tačiau sovietinė dailės teorija, grindžiama akademinėmis prielaidomis, pripažįsta tik tikslų gamtos kopijavimą, o sovietinis optimizmas netoleruoja pesimistiškų nuotaikų paveiksle:

— Klausyk, Staugaiti, aš tave priversiu nuimti juodą šešėlį. Girdi, priversiu (psl. 79).

Šiame Navicko grasinime Romui nusakyta dailininko padėtis sovietuose, kada jis turi piešti ne pagal savo pasaulėjautą, o taip kaip jam nustatyta jausti ir

matyti.

K. Sajos **Pirmojoje dramoje** sudėtinga dailininko problematika nagrinėjama irgi naujoviškai ir įžvalgiai. Dailininkas Ūkanis, kaip reikalauja socialistinio realizmo teorija, išvyksta ieškoti įkvėpimo į "liaudį" — į kaimą, bet greit nusivilia ir praranda kūrybinį polėkį. Į Ūkanio tragediją pažvelgta iš kelių padėčių. Matome jį paniekintą pedanto direktoriaus, užguitą gražios, bet menininko sielos nesuprantančios žmonos gydytojos, nepripažintą nei kaimo žmonių nei provincinės inteligentijos. Ir, štai, kūrybingam dailininkui tepatikima mokyklos ūkvedžio, dekoratoriaus bei sienlapių piešėjo pareigos. Aplinkos sąlygų sugniuždytasis Ūkanis užpila savo širdgėlą degtine ir slepiasi nuo vienišumo pas žemos moralės kirpėją Malviną, o ne išgarbintoje "liaudyje".

Šioje Sajos dramoje rampos šviesos krinta ant kolektyvo nustelbto ir paniekinto individo, kurio skundą perduoda dailininkas Ūkanis: "Šunys, aplėkę žemę kosminiame laive, ir tie už mus naudingesni" (psl. 24). Ūkanį teisinančios mokytojos Marytės žodžiais išreiškiamas nesutikimas su sovietinių teorijų žmogaus sušablonininimu ir jo psichikos suprastinimu: "Mes, mokytojai, didžiuojamės tuo, kad auklėjam žmogų komunizmui, tačiau palyginti mažokai šnekam apie žmogaus širdį, apie tai, kas dedasi jo viduje" (psl. 66).

Lankausko "Tilto į jūrą" novelėje gydytojas Kęstutis, panašiai kaip ir Ūkanis, nusivylęs žmonėmis ir gyvenimu. Lyg ieškodamas pagalbos ir nusiraminimo, jis lanko vaikystėje gyventas vietoves, ir jo vaizduotėje plaukia prisiminimų grandinė — nepriklausomybės ir vokiečių okupacijos metо jo patirti įspūdžiai ir matyti vaizdai. Šis Kęstučio grįžimas primena Vienuolio herojaus "Grįžo" tragizmą. Pastarasis atrado tuščius gimtuosius namus, o Kęstutis randa jo vaikystės mielose vietovėse svetimus ir nesvetingus žmones. Štai, jis užeina į namą, gyventą vaikystėje, bet dabar jame mili-

cija ir jo kambarėlyje sėdi milicijos viršininkas. Aplanko tėvų sodybą, bet ir čia jį sutinka svetimi žmonių žvilgsniai ir piktas šuns lojimas. Pakeliui sutikęs, prakalbina paliegusį, neseniai grįžusį iš Sibiro, savo istorijos mokytoją, bet ir šis, kaip ir Kęstutis, vienišas ir beviltis. Neišblaško Kęstučio vienišumo sutiktieji jo pažįstami architektai, nes jie, gindamiesi nuo vienatvės, tegyvena vieninteliam šūkiui: "Alkoholis — mūsų brolis" (psl. 50).

Būdinga, kad Kęstutis, tas sovietinis žmogus, gyvena "senojo" pasaulio prisiminimais ir jie tėra jo vienintelė užuovėja nuo sovietinių vėjų: "Viską galima atimti iš žmogaus, išskyrus prisiminimus. Prisiminimai — tai mūsų neliečiamas turtas" (psl. 22). Lyg norėdamas išsaugoti tuos vaikystės prisiminimus, Kęstutis bėga tolyn nuo svetimosios aplinkos; išplaukia į jūrą laivo gydytoju.

Poezijoje maždaug lygiai pastebimas novatoriškumo ir kūrybinio ieškojimo nerimas. Tačiau čia naujosios apraiškos liudija griežtesnį atsiribojimą nuo taip sovietuose dažnos dienos aktualijų ir politinės tematikos. Vietoj ankstyvesnio prozaiško ir mechaninio eiliavimo vis dažniau pasirodo egoistinė, emocinė bei gamtos motyvų lyrika. Tačiau, socialistiniam realizmui nuolatos pabrėžiant turinio svarbą, naujoji poezija, nors dažniausiai priešinga tos teorijos nustatytiesiems dėsniams, pasižymi gilia poetų kontempliacija ir tikru jausmu; nėra pigaus sentimento, tuščių aimanų ar smilgelių apdainavimo.

Ryškiausia naujosios poezijos apraiška yra savotiškas žemės dievinimo kultas, lyg pakaitalas anksčiau taip dažnai kartotiesiems Stalino, partijos vardams. J. Marcinkevičiaus **Publicistinėje poemoje** žemės sąvoka siejama su įvairiomis metaforomis. Ji yra ir gyvybės ir meilės šaltinis, nes "iš josios gelmių eina paslaptinga augimo galia" (psl. 16), o "meilė — šventa dovana, kuri

taipgi pareina iš žemės" (psl. 21). Į ją kreipiamasi lyg į suasmenintą būtybę: "Išmokyki, žeme, mus meilės ir ištikimybės" (psl. 40). Kartais ji siejama su kažkokiu panteistiniu mintijimu: "Šioje žemėje nieks nepraeina", ir net po mirties žmogus liks nuolatiniame su ja sąlytyje:

Jūs tik tapsite saulės šviesa
ir gerų spindulių jūra pasiliesite
virš savo tėvynės laukų ir miškų,
miestų ir kaimų. (psl. 49).

Ne kartą visatos arba žmonijos sąvokos išreiškiamos žemės metafora. Dėl to Marcinkevičius buvo net kaltintas už "žemės dievinimo apoteozę", nes tokie sutranscendentinti marksizmo veiksniai kaip revoliucija priskiriami tarnauti ne komunizmui, bet žemei:

Ugnis — revoliucija,
Gydanti žemės gėdą ir kančią
Ir pilniausiai išreiškianti
Jos ilgesį
būti dora ir švaria. (psl. 57).

Žemės gyvastingumu ir neišsemiama energija pulsuoja L. Gutausko debiutinis eilėraščių rinkinėlis **Ištrūko mano žirgai.** Jo dinamiška ir nepaprastai laisvo polėkio poezija, gal būt, kartais žemiškesnė negu kai kurių vadinamųjų žemininkų:

Atsigulęs kniūbščias, aš dideliais gurkšniais gėriau
žemės kraują:
Vasarą — prikritusį liepos žiedų ir kvepiantį,
Pavasarį — ištryškusį varsų žiedais,
Žiemą — garuojantį, šildantį kūną ir manąjį kraują.
Jau dvidešimt vieną vasarą,
dvidešimt vieną pavasarį,
dvidešimt vieną rudenį,
dvidešimt vieną žiemą geriu
Ir dar daug metų gersiu
Po liepa ištryškusį Žemės kraują,
Ir dar daug metų būsiu stiprus
Kaip pati Žemė! (psl. 9).

Alf. Maldonio ir J. Degutytės poezijoje žemės vardas daug rečiau sutinkamas, bet prasme ir uždaviniu mažai kuo skiriasi nuo Marcinkevičiaus. Marcinkevičius žvelgia į pasaulį ir gyvenimą iš atokesnės padėties, bet Maldonis, o ypač Degutytė, sustoja ties paskirais objektais ir išsako savus intymius pergyvenimus. Tokiu atveju pirmajam žemė yra pagrindas ir išeities punktas, nes kitos sąvokos bei simboliai, kaip žmogus, tėvynė, meilė, duona, yra savotiškos žemės dalys, gi Maldonis ir Degutytė retai pakyla nuo atskirų objektų. Tačiau jų nusivylimo, gyvenimo praeinamumo momentuose išryškėja, kad žemė yra ir jiems lyg dvasinė atrama ar net savotiška dievybė, kažkas pastovesnio arba net begalinio. Todėl pravartu plačiau pažvelgti į šių poetų būdingumus.

Alf. Maldonio poezija turi dvipoliškumo pobūdį: 1. jaunatviškas ir optimistinis veržimasis į abstrakciją, t.y. naujos epochos kosmo, ateities, kolektyvinio ryžto ap-

dainavimas, ir 2. asmeniški pergyvenimai, t.y. nusivylimo, atsiskyrimo momentai, grįžimas į vaikystės pasaulį, polėkis ieškoti tiesos ir nuoširdumo. Pirmuoju atveju, atrodo, gyvena "naujos epochos", "naujų užduočių" ir laimėjimų entuziazmu, atokiau nuo savęs ir aplinkos. Naujumu laikytina ne pati tematika, bet jos perdavimas šiokia tokia poetine forma. Antruoju atveju poetas susikaupęs ties savimi; štai, grįžęs į vaikystės sodžių; štai, kalba su sodu, kloniais, beržais... Išsiskyrimo bei vienišumo momentais "naujoji epocha" ir "naujas gyvenimas" nėra toks paprastas ir šviesus, kaip jis kartais mėgsta kartoti: "Ir pasaulis per pusę. Tu tenai, kur nesu", "Gyvenimas tarsi miestas — toks aiškus ir gražus iš viršaus", "Gyvenimas ne akademiko paveikslas, kur nei dirbti nei gyventi nesunku". Dar arčiau pažinęs realųjį pasaulį, jis pasigenda tiesos ir nuoširdumo:

> *Man į smilkinį kulkos pakaks*
> Tikrojo žodžio — vienintelio vieno.

Tokiais pesimistiniais ir sovietiniam žmogui "svetimais" momentais žemė tampa Maldoniui artimesnė ir tikresnė negu entuziazmo įtakoje priimtos abstraktinės sovietinės sąvokos:

> Tavo gelstančių laukų erdvė šviesi.
> Glostau varpą — saldų duonos kąsnį.
> Tu gal ir neamžina esi,
> Bet dėl to dar žmogui artimesnė. (psl. 52).

Yra momentų, kada naujosios epochos statytojas kreipiasi į žemę, o ne į sovietinius stabus: "Leisk man būt geram, kaip tu gera... Leisk pabūti kiekvienoj širdy"... (psl. 53).

J. Degutytė yra individualios lyrikos ir gamtos poetė. Žemė jai yra lyg per plati ir, gal būt, per abstrakti sąvoka, nes ji **Dienų — dovanų** rinkinyje domisi daugiausia peizažu: čia "žydintys sodai snieginiais žiedais", "rugio gubos šokiui sustoję", "beržai ir gluosniai pra-

žilę", "žalią vandenį saugo berželiai"... Jos nuotaika ir emocija keičiasi drauge su peizažu, besikeičiančiu metų slinktyje, nes jos pasaulėjauta dažniausiai aprėpia tik regimąją aplinką. Todėl ji savo intymiuosius pergyvenimus ir troškimus sieja su gamta: "Aš pavirsiu į vėją", "aš pavirsiu į lauko skiltelę", "paviešėsiu su liepom meduotom", "aš verčiau žilvičiu stovėsiu", "prie eglės kojų spygleliu gulėsiu"... Būdingi jos pasikalbėjimai su rudeniu, pavasariu, vėju, pušimi, gyvenimu ir pan. Ji, tur būt, vienintelė poetė, kuri dedikuoja eilėraščius Lietuvai, nepridėdama TSR. "Lietuvos" eilėraštyje charakteringai išsakyta poetės meilė tautai:

Tu ne peizažas man... ne, ne...

Tu — mano džiaugsmas ir šviesos giesmė,
Tu — mano ašara ir kraujo paslaptis,
Ateinanti kaip miško amžina versmė...
Kas be Tavęs, kas be Tavęs gyvuoju vandeniu
Mane — kas be Tavęs gi apšlakstys?.. (psl. 99).

Į socialistinio realizmo reikalavimus kūrėjams įsipareigoti komunizmo statyboje Degutytė netiesiogiai atsako eilėraštyje "Kas žodį 'pareiga' pasauly sugalvojo?" ir palygina "pareigos" žodį su ledu, šaldančiu gyvenimą—žemę:

Nes žemė — kaip širdis. Neprašo ji aukų.
Tik meilės. Didelės, gal — begalinės...
Nes žemė — kaip širdis. Nuo ledo jai sunku.
Ir bučinys nešildo priverstinis...

Ašai tik myliu — nieko neaukoju.
Ir mirsiu tik iš laimės svaigdama. (psl. 165).

J. Vaičiūnaitės poezija beveik ištisai, o ypač paskutinysis rinkinys **Kaip žalias vynas**, yra nauja apraiška sovietinės Lietuvos literatūroje: perdėm emocinė lyrika. Šis būdingumas susietas su jos pasaulėjauta. Kada anksčiau suminėtųjų poetų pasaulėjautos ryškiausiu aspektu yra žemė, gamta ar gyvenimas, Vaičiūnaitei būdingiausias jos intymusis jausmų ir emocijų pasaulis.

Atrodo, kad poetė yra visatos centras, ir žmonės, įvykiai ir peizažas lyg ima egzistuoti tik juos pažinus ir pergyvenus savo jausmais. Kartais jos pasaulėjauta primena vaiko požiūrį į pasaulį, kada spalva, garsai ir formos žavi, tačiau nekvescionuojama nei objektų nei gyvenimo prasmės; žmonių ir knygų išmintis irgi lyg neegzistuoja. Net kada ji kalba apie Anną Frank, Solveigą, nežinomąją Karibiją, atrodo, kad ji tik perduoda savo išgyvenimus, patirtus bežiūrint filmą ekrane.

Vaičiūnaitės lyrikoje pastebimi bent trys ryškesni motyvai: erotinis, humanistinis ir bendrasis. Pirmajam motyvui priskirtini įvairių nuotaikų eilėraščiai, išreiškią jausminius pergyvenimus jos laukimų, išsiskyrimų, susitikimų momentuose. Jie pasižymi nuoširdumu, paprastumu ir ypatingu savitumu: "Aš myliu tas sienas, kur tavo kvėpavimas ką tik nutrūko", "Aš glostau daiktus, prie kurių tu esi prisilietęs: durų rankeną, seną staltiesę — jie man atrodo gražūs", "vėl atplėšia lūpas švilpią traukiniai", "nejau gi tavo meilė — šviesa tolimųjų žvaigždžių?" Kaip originaliai ir vaizdžiai perduoda gruodžio —šalčio metaforą įsimylėjusiųjų abipusę trauką:

> Tu bėgi pas mane per tuščią aikštę aukštakulniais
> žingsniais, išdidi, tiesi.
> Aš laukiu kryžkelėj — naktį — šešėly mylimas ir
> trokštamas, ir vienas...
> Kur pasidės minioj du dideli nesuprasti vaikai
> nuo žvilgsnių atlaidžių,
> Pamokymų ir teismo?..
> Tu glaudies — arti arti — prie atlapoto palto...
> Ir tavo akys tokios gūdžios —
> pilnos rūko ir blausių neono atspindžių,
> Ir tūkstančiai langų virš mūsų —
> tartum sukaupė jie visą gruodžio šaltį. (psl. 45).

Iš visos eilės humanistinių eilėraščių charakteringiausias yra jų ciklas "Tirpsta palatų pusnynai". Tai daugiausia poetės asociatyviniai epizodai, susieti su jos tėvu gydytoju, bet iš jų iškyla žmogus, nežinąs nuovar-

gio, ribų pasiaukojimui ir meilei.

Man rodos, kiekvieną ten
tu mylėjai taip pat, kaip mane.
Ir ten buvo tavo namai,
o namai nebuvo niekad akvariumu...
Paskui, kai tavęs jau seniai nebebuvo,
Ir ant laiptų negrįžtamai tirpo pažįstamų žingsnių aidas,
Aš jutau tavo pirštų šilumą
delnuose, kurie spausdavo mano ranką,
kai išgirsdavo, kad aš tavo duktė.
Aš šypsodavaus, o širdy užvirdavo nenupelnyta nuoskauda,
kad tavęs nebėra,
kad tu niekad nebūsi mano draugas,
kad saulės sklidinas takas —
žydras kaspinas —
nutrūko. (psl. 61).

Tretysis motyvas — įvairių nuotaikų ir įspūdžių atspindžiai, kilę bestebint ir besigėrint miesto gyvenimu. Žemiau duodamas vienas tokių jausminių pergyvenimų, lyg ryto akvarelė su prisikėlusio gyvenimo dinamika ir spalvų žėrėjimu:

...Raudona, raudona,
Raudona benzino kolonėlė — aš noriu prie jos sustoti,
paklausyt, kaip į baką teka benzinas, kaip švilpauja šoferiai.
Raudona paryčio saulė pakyla virš pilko plento
tarytum didžiulis skaidrus semaforas — išdrįskit, drąsiausi...
Raudonom dainuojančiom dulkėm sugūra asfalte saulė,
ir per lūžtantį nemigos bortą užplūsta išaušus diena.
Raudonos erškėtrožių uogos prinoko prie sankasos žvyro,
skaidrūs rausvi ežerai pripildo šviesa akis...
Raudona šiurkšti burna praverta deguoniui, dulkėms ir vėjui,
didelės kietos rankos pro kryžkeles kreipia į rytus...
Raudona kraujo lava galingu crescendo įveržia gyslas,
ir net užsimerkus vyzdžių gelmėje —
raudona, raudona, raudona... (psl. 22).

Aptarus tematines bei problemines apraiškas, pravartu pažvelgti į stilistinius būdingumus, nes jie gal tiksliau paryškins ir naujoves ir pačius rašytojus.

Iš prozininkų išraiškos priemonių atžvilgiu galima *novatorium* laikyti Lankauską. Jo trumpi, paprasti sa-

J. Vaičiūnaitė

kiniai menkai tarpusavyje susieti. Jie dažnai lyg paskiri piešiamojo vaizdo ar situacijos brūkšniai ir plėmės, o bendra nuotaika ar prasmė teišryški paėmus domėn ištisą pastraipą ar sakinių grupę. Šiuo tapybišku stiliumi jis stengiasi perduoti atskirus žmogaus gestus ir pojūčius, iš kurių galima apytikriai suvokti ir tuometinę individo nuotaiką. Kartais žodžiai panaudojami savotiškais simboliais, kad sustiprinus sugestyvumą ir kelia-prasmiškumą.

Lankausko paskutiniuose veikaluose **Vidury didelio lauko** ir "Tilte į jūrą" plačiai naudojamas asociatyvinis metodas, kad sujungus esamą situaciją su atskirais praeities epizodais. Tam tikslui jis kartais įveda bendrus efektus, kaip pvz. **Vidury didelio lauko** apysakoje varpų skambėjimas, gegutės kukavimas atkreipia dėmesį sužeistojo Gedimino, betįsinčio saulės kepinamame pajūry, ir pamažu jo vaizdinių asociacinėje grandinėje iškyla tėviškės, karo vaizdai su panašiu varpų skambėjimu

ir gegutės kukavimu. "Tilto į jūrą" novelės visa konstrukcija paremta asociatyviniu principu, kur objektai, kaip namas, sodyba, žmonės, tiltas, jungia Kęstučio tuometinius apmąstymus ir praeities nuotrupas į vieną laiko plotmę. Toks belaikiškumas atitinka Kęstučio, įsijautusio tuo pačiu metu į dvi skirtingo laiko situacijas, psichologinei būsenai. Tokių išraiškos priemonių naudojimu, kaip epizodinė praeitis, atskiri, mažai susieti sakiniai, jis padidina estetinę kūrinio vertę, nes, sukuriant tik apytikrią nuovoką, paliekama skaitytojui atbaigti pagal savo vaizduotę ir jausmus. Tačiau ne visada minėtos išraiškos priemonės vykusiai panaudotos; pasitaiko bereikalingų ištęsimų ir tematikos subanalinimo, besistengiant įvesti naują efektą.

Dramaturgijoje Saja išsiskiria iš kitų lietuvių dramaturgų išraiškos priemonių taupumu ir kūrinių menine kokybe. Draminei atmosferai sukurti jis dažniau gilinasi į individo vidinę būseną, o rečiau remiasi veiksmu. Kalbos būdingumai ir situacijos pajungti tam tikslui. Stengiamasi, kad veikėjai kalbėtų šnekamąja kalba; tai liudija atskiros frazės, pauzės, neatbaigti sakiniai, staigus minties keitimas. Apstu sąmoningų liaudiškų posakių ir humoristiškų aforizmų. Veikėjas retai ką nors pasakoja, o tikriau tik kalba, nes taip sukonstruktuota, kad viename sakinyje yra teigimas, kitame sušukimas arba seka lyg savęs klausimas ir į tą klausimą paties atsakymas. Tokiu būdu išgauna natūralesnį, arčiau kasdieninių dialogų esančios kalbos įspūdį. Pastebėtinas jo kalbos glaustumas, kai vos keliais žodžiais išgauna vaizdžią veikėjo vidinę būseną. Dažnos komiškos situacijos bei absurdiški atsitiktinumai paryškina personažą ir suintensyvina dramatiškąją atmosferą. Tragedijos šiurpumui išgauti sutelkiami regimieji, akustiniai ir tylos efektai. Pvz., "Moteris eina per lietų" dramoje šeimos tragediją ir drauge šoferio nekasdienišką vidinį sujudimą byloja jo sustingusi, bežadė figūra viduryje kambario, vėjo spiegimas už lango ir girto tėvo drebanti ran-

ka, bandanti įpilti degtinę į stikliuką.

Marcinkevičiaus bandymai prozoje (**Pušis, kuri juokėsi**) nepasižymi nei ypatingu stiliaus savitumu, nei tematikos ir išraiškos priemonių darnumu. Jo dėmesys sutelktas daugiau į problemų sprendimą negu į jų meninį apipavidalinimą. Tačiau jo poetinis sakinys bei apskritai poetinė struktūra prozoje, sprendžiant iš daugiau pavykusiųjų epizodų, gali būti labai efektinga priemonė intelektualiniam probleminiam turiniui perduoti. Poezijoje Marcinkevičius jau anksčiau pasižymėjo kaip pajėgus ir savitas kūrėjas. **Publicistinėje poemoje** jis išgavo dar talpesnį poetinį vaizdą, daugiau kondensuotą ir subendrintą sąvokinę išraišką. Daugelyje atvejų, išgautas universalumo charakteris, t.y. vaizdai, sąvokos ir atskiros poemos yra tiek bendros ir tuo pačiu keliaprasmiškos, kad galima jų prasmę įvairiai suprasti ir interpertuoti, priklausomai nuo skaitytojo įsitikinimų ir jausmo skalės. Pvz., jo poetinės sąvokos žemė, tėvynė, duona, taika etc. gali būti suprastos kaip transcendentinio arba materialistinio pobūdžio.

Degutytės eilėdara mažai kuo skiriasi nuo paskutiniųjų nepriklausomybės metų lietuvių poezijos. Emocingos sąvokos ir poetiniai vaizdai gimininginga S. Nėries, Miškinio, Putino poezijai; retai išvengia tų ar kitų poetų jau trafaretu tapusio patoso ir poetinių frazių. Lyginant jos ir Maldonio poeziją, pastarasis aiškiai išsiskiria įžvalgia ir stipria pasaulėjauta ir jos savitu perdavimu. Tik dažnai jo lyrika lėkštinama pasirenkant temas protu, o ne pasikliaujant jausmu bei vidiniu nerimu. Viena iš stilistinių naujovių yra jo rimo ypatumai. Būdingas moteriškojo rimo duslių ir skardžių priebalsių, ypatingai veliarinių ir dantinių harmonizavimas: grakščios — kregždes, duknų — dugno, vardo — kerta, stinga — linko, pripildo — tilto... Apskritai yra tendencija į priebalsių sąskambį: atskirti — sirpti, karštį — peršti, peizažo — neša, trokšti — upokšniui...

Originaliausia eilėdara bei apskritai poetine konstrukcija yra Vaičiūnaitės lyrika. Pagrindinė jos išraiškos priemonė yra asociatyvinė metafora, apimanti poetės buvusius ir esamus pergyvenimus. Paprastai ji yra talpi, daugiareikšmė ir neįprasta. Dviprasmiškumas kyla iš jos subrendimo neįprastumo ir iš tolimo sąryšio su prieš ja esančia ir po jos sekančia; apstu nutylėjimų, neišsakymų, pauzių ir staigių ir nesusietų perėjimų iš dabarties į ateitį. Bendrieji fragmentai iš miesto regimosios ir akustinės aplinkos perduodami tapybiniam artimu metodu, kur vaizdas ir su juo susijusios poetės emocijos iškyla garsų, linijų ir spalvų mozaikoje. Žodžiai, kad ir kasdieniai, jos poetinėje eilutėje atgyja; lyg vėl pakraunami nauja energija. Tačiau jie neturi gilesnės filosofinės minties, o dažnai ir semantinio konkretumo, nes jos emocijos, jausmų ir asociatyvinių nuotaikų atspindžiuose konkretumo maža.

Vaičiūnaitės eilėraščio poetinė struktūra yra tiek sudėtinga ir savita, kad neįmanoma keliais žodžiais jos tinkamai aptarti. Tam reikia konkrečių pavyzdžių; šis eilėraštis apie ilgesį gal padės suvokti jos stilistinius ir struktūrinius būdingumus:

Ilgesys tarsi jūrų žolės. Apraizgo — ir neiširti.
Ir vaidenas ant mėlyno stiklo — neaiški laivų trasa.
Nelaikysiu tavęs...
Neregėtu spektru tau užplūdo širdį
Fosforinė, keista, neįspėta
vandens šviesa.
Nelaikysiu tavęs...
Jūrų žolės žydės...
Tik suprask, jei šaukčiaus
Niekada nerašytais laiškais — atspindžiais užmirštų
švyturių...
Neužmatomos mėlynos erdvės sukurtos —
laivams ir paukščiams...
Ir sugrįžtant išklydusio paukščio
aš laukti turiu. (psl. 36).

Eilėraščio tematika paprasta: mylinčio asmens ilgė-

jimasis. Tačiau ne tematika, o pats turinys sudaro eilėraščio struktūrą. Čia turinys yra abstraktus, t.y. vidinė poetės būsena ar tikriau jos ilgesys, todėl poetė pasirenka palyginimų metodą, kuris efektingiausias perduoti sudėtingiems intymiems pergyvenimams kitiems suvokiama forma. Čia kiekvienas sakinys panaudojamas poetiniu vaizdu, astkleidžiančiu naują ilgesio aspektą. Tarp tų vaizdų kartais nėra minčių dėstyme įprasto sintaksinio sąryšio, juos sieja tik poetinė struktūra. Pasekim tą poetinį sąryšį.

Pirmutinis palyginimas — **ilgesys tarsi jūrų žolės** — yra eilėraščio raktas: sugretinama ilgesys ir jūra. Jūrinė atmosfera norima perduoti ilgesio neapibrėžtinumą, o paskirais su jūra susietais objektais, kaip žolės, vanduo, švyturiai, laivų trasa, sugestijuoti atskirus esamus ir buvusius jos pergyvenimus, kurie yra savotiški ilgesio aspektai ir, žiūrint psichologiniu požiūriu, veiksniai, skatiną ir palaiką ilgesį. Sekančiu metaforinio pobūdžio sakiniu — **Apraizgo — ir neiširti** — sugestijuojamas besiilgiančiosios bejėgiškumas; ji nepajėgi ilgesį nuslopinti arba nuo jo išsilaisvinti. **Laivų trasa** lyg tolygi neišblėsusiems jos ir jojo išsiskyrimo atsiminimams. Po to seka asociacijos iš praeities: jo meilė jai nelauktai išblėso, tapo bespalve ir be šilumos, t.y. **užplūdo širdį fosforinė ... vandens šviesa**. Dviejuose paprastuose žodžiuose — **nelaikysiu tavęs** — tarytum sukaupta nebemylimos mylinčiosios tragizmas ir bejėgiškumas. Ir vėl poetė mintimis grįžta į dabartį. **Jūrų žolės žydės** — simbolizuoja poetės nemažėjantį ilgesį. Jis skrieja beviltiškai tolumon iš jos vienumos, kaip ir tų **pamirštų švyturių atspindžiai.** Po to seka ramus, be priekaištų paaiškinimas: jos mylimajam, kaip laivams ir paukščiams, keliai ir kryptys pačiam pasirinkti. Tačiau, nežiūrint padėties beviltiškumo, pabaigia kategorišku tvirtinimu — **aš laukti turiu.** Kodėl? Ar tai kokia pareiga ar būtinybė, ji nepaaiškina. Tačiau

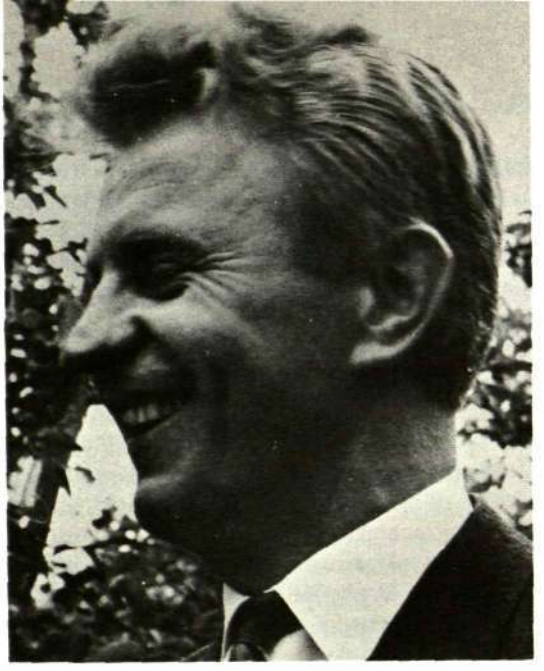

Just. Marcinkevičius

juk ji pradžioje pasakė, kad mylimosios **ilgesys tarsi jūrų žolės. Apraizgo — ir neiširti.** Jai nėra kitos išeities.

Šio eilėraščio struktūra, sujungianti jo pabaigą su pradžia, ir glaudus vaizdų surišimas vidine logika, suteikia ne tik vienalytį, bet ir besitęsiantį vaizdų pobūdį. Tokiu būdu lyg nepabaigiama, bet vienalytė eilėraščio forma prilygsta pačiam ilgesiui, taip pat nepabaigiamam poetės asociacijų ir emocijų virtinėje. Panašios struktūros yra daugelis jos eilėraščių.

Pravartu dar bent prabėgomis žvilgtelti, kaip šios apraiškos yra kūriniuose pateisintos, nes vis dėlto, būdamos daugeliu atvejų priešingos socialistinio realizmo

teorijai, jos praėjo pro cenzūrą. Žinoma, prie to prisidėjo Maskvos nuolaidesnė kūrybos atžvilgiu laikysena. Tačiau svarbiausiu veiksniu yra rašytojo sugebėjimas atrasti tam tikrą būdą ir formą jų išreiškimui.

Prozoje pastebimos trys ryškesnės tendencijos socialistinio realizmo teorijos atžvilgiu. Kai kurių pirmuoju rūpesčiu yra perdavimas to, ką rašytojas jaučia ir mato, kuo tinkamesne forma, o antruoju — partijos direktyvos. Pavyzdžiu gali būti Lankausko **Vidury didelio lauko** ir "Tiltas į jūrą". Kiti rašytojai daugiau susidomėję individo vidiniu gyvenimu, bet lyg nori tai išbalansuoti, atmieždami kai kuriuos aspektus socialistiniu optimizmu ar įvesdami į kūrinį teigiamą komunistinį tipą. Tokių pavyzdžių galima rasti K. Sajos dramaturgijoje. Dar kiti išdrįsta įvesti į savo kūrinius komunizmo doktrinai priešingų idėjų bei problemų, bet bando jas savotiškos vidinės veikėjo evoliucijos procesu pritaikyti prie teorijos. Šiuo atveju yra būdingas, bet meniškai ne visai pavykęs, Marcinkevičiaus bandymas apysakoje **Pušis, kuri juokėsi.**

Poezijoje naujų apraiškų užtušavimas yra paprastesnis. Parašomi keli eilėraščiai dienos aktualijų ar politinėmis temomis, o toliau kuriama pagal savo jausmus ir troškimus. Tačiau tokių kompromisinių eilėraščių proporcija nėra vienoda. Degutytės poezijos **Dienų — dovanų** rinkinėlyje vos keli tokio pobūdžio eilėraščiai: viename aprašoma, kaip JAV-se motina pardavė savo vaiką, negalėdama jo išmaitinti, kitame, kaip bažnyčioje tebesimeldžiama į "medinį dievą", trečiame, kaip "vieną vėliavą saugom" ir t.t. Maldonis, atrodo, pareigingesnis, nes maždaug pusė jo eilėraščių paskirta visuomeninėms bei politinėms aktualijoms. Marcinkevičius, bendrų temų ir jausmų poetas, tur būt, savo "kosmopolitiškumą" išperka nepagailėdamas griežtesnių žodžių Dievo ir religijos atžvilgiu. Vaičiūnaitės poetinė duoklė partijai kiekybiškai nemaža, bet kokybiškai nežymi, nes, rašydama dienos aktualijų temomis,

ji nepajėgia užtušuoti, kad tasai darbas prievartinis. Kritikai ją dėl to apkaltino "stoka stiprių, prasmingų pergyvenimų", ir kad "išlieka aiški skiriamoji riba tarp poetės ir objekto, apie kurį ji rašo". Ypatingai viena įžvalgi pastaba, pareikšta jo adresu, nusako ir kitų sovietinės Lietuvos rašytojų dvilypį uždavinį — tarnybą menui ir duoklę partijai: "Tiesa, ji rašo apie praėjusį karą, Hirošimą, kapitalistinio pasaulio kabirijas, Kubą. Bet kuris mūsų poetas apie tai nerašo? Tai lyg p r i v a l o m a d u o k l ė (mano išretinta, J. V.) visuomeniškumui. Parašei apie Kubą, o toliau jau rėžk apie meilę, ir niekas neprikiš, kad tau nerūpi epocha ir visuomenė" (**Pergalė**, 1962, Nr. 10, psl. 161).

Susumuojant pastabas apie naująsias apraiškas, matome, kad priaugančiosios rašytojų kartos kūryba, atidavus privalomą duoklę partijai, išliko savita ir verta dėmesio. Ji pasižymi nauja tematika ir naujesnėmis išraiškos priemonėmis. Prozoje aiškus posūkis nuo buitinio ar visuomeniško gyvenimo faktų ir įvykių protokoliško aprašinėjimo į individualaus žmogaus jausminį bei intelektualinį išgyvenimą. Poezijoje pasirodė individualioji lyrika, kuri buvo pranykusi nuo pat sovietinės okupacijos pradžios. Tai liudija, kad į sovietinės Lietuvos literatūrą grįžo žmogus, kuris, nežiūrint įvairių pastangų jį perauklėti, yra žmogiškas — dar pajėgus mylėti, svajoti, ieškoti, nusivilti ir linksmintis. Todėl ir rašytojo požiūris į gyvenimą nėra nei sovietiškai optimistinis nei kolektyvistinis. Kartais net materialistinis rašytojo požiūris, turint omenyje žemės dievinimo kultą, neatitinka socialistinio realizmo dėsniams.

Suminėtųjų kūrinių meninis lygis yra gana įvairus; vienuose matyti rašytojo patirties arba stipresnio kūrybinio polėkio stoka, kituose ryškūs skubotumo pėdsakai. Tačiau meniniu atžvilgiu jie išsiskiria iš sovietinės Lietuvos publicistinio pobūdžio literatūros.

Suminėti kūriniai:

1. Janina Degutytė, **Dienos — dovanos,** eilės, Vilnius, 1960.
2. Leonardas Gutauskas, **Ištrūko mano žirgai,** eilės, Vilnius, 1961.
3. Romualdas Lankauskas, **Klajojantis smėlis,** apysakos, Vilnius, 1960.
   Romualdas Lankauskas, **Kai nutyla trompetas,** apysakos, Vilnius, 1961.
   Romualdas Lankauskas, **Vidury didelio lauko,** romanas, Vilnius, 1962.
   Romualdas Lankauskas, "Tiltas į jūrą", novelė, **Pergalė,** 1963, Nr. 3.
4. Alfonsas Maldonis, **Saulėti lietūs,** eilės, Vilnius, 1962.
5. Justinas Marcinkevičius, **Pušis, kuri juokėsi,** apysaka, Vilnius, 1961.
   Justinas Marcinkevičius, **Publicistinė poema,** Vilnius, 1961.
6. Kazys Saja, **Moteris eina per lietų,** draminiai veikalai, Vilnius, 1962.
   Kazys Saja, **Pirmoji drama,** Vilnius, 1962.
   Kazys Saja, "Nerimas", pjesė, **Pergalė,** 1963, Nr. 1.
7. Judita Vaičiūnaitė, **Kaip žalias vynas,** eilės, Vilnius, 1962.

IL LAGO DEL COR LAIVELIAI

JURGIS JANAVIČIUS

Dienos:
popierio lapai
— sniegai.
Tėvo vienatvei,
motinos rūpesčiui,
tetos liūdesiui,
brolių nuovargiui
ir praeities vidurdieniams
žydėjimai primerkia akis.
Il lago del cor laivelių burės
oranžinės — blėstančios.

BALTI PLAUKAI, BALTI RŪPESČIAI

Balti plaukai,
balti rūpesčiai,
sniegas, balti jazminai.
Mama, žinau, jau seniai
naktim be vaistų
neužmiega.

GIMTIEJI MIESTAI MĖNESIO NAKTIMIS

Gimtieji miestai mėnesio naktimis,
ruduo 43-čių, Liucijos —
pabudus, kiekvienas sapnas praeitis.
Šiandien, "under the aegis of the British way of life",
planuojam antkapius saviesiems.
Darbo mes turim daug.

IŠ LAIŠKO DRAUGUI

(Venture to the Interior)

Apie Benderaitį seniai tau berašiau. Su juo blogai. Kas, iš tikrųjų, nutiko — nežinia. Kai jis, vieną dieną pakėlęs rankas, delnais, lyg šalmu užsidengė sau galvą ir, nė žodžio netardamas, taip ir sustingo tokioje pozoje, klausinėti, aišku, jau buvo per vėlu. Anot Danutės, jis užsidengė nuo veidrodžių. Jinai, moteriškė, išdidžiai neša savo nelaimę. Geltonas namas dabar labai vienišas. Vaikai jau paaugę; jiems — mokyklos, koledžai. Retkarčiais aš apsilankau pas juos. Danutė tada parodo knygas su jo pastabom ir ženklais paraštėse. Paskutinį kartą man į rankas papuolė L. van der Posto **Venture to the Interior,** kelionės į mažai ištirtas ir neprieinamas aukštumas pietvakarių Afrikoj. Namuose paskui prisiminiau kaip 195...-ų pietinių hemisferų rudenį Benderaitis, netikėtai užsukęs pavakaryj, iš tos pačios knygelės perskaitė: **It seems to me that people's private and personal lives have never mattered as they do now. For me the whole of the future depends on the way people live their personal rather than their collective lives. It is a matter of extreme urgency. When we have all lived out our private and personal problems we can . . .**

— Tas **when we have all lived out our private and personal problems** ilgai užtruks, — pertraukiau aš jį. — Tačiau teisingai sako: save iššifruoti yra svarbiau negu ištirti nepaliestas aukštumas Afrikoj.

— Bet kaip, sakyk, prieiti prie savęs? — pakėlęs akis nuo knygos, palengva paklausė Benderaitis. — Kelionės, — pridūrė jis, — šiam sąryšy, gal būt, nėra taip beprasmiškos, kaip tau rodosi.

Pavasarėjant, nusipirkęs naują mašiną, aš buvau užsiėmęs garažo statyba, Benderaitis padavė prašymą ministerijon, organizuojančiai ekspedicijas į laukinę Papuą. Jo prašymas tapo atmestas. Tačiau: nerimastis mūsų visų draugas. Dar tais pačiais metais jis gavo tarnybą Western Lease Country matininko asistentu ir nuo tada jis jau visą laiką daug važinėjo — keliavo. Bet iš būdo, kaip žinai, jis nebuvo keliauninkas. Greičiau šeimos, židinio žmogus. Saulėleidžių stebėtoju, atsimenu, kartą pavadinau aš jį.

KAIP PRIEITI PRIE SAVĘS? Ir paskui trys metai beveik nenutrūkstančių komandiruočių, pasibaigusių užsidengimu nuo veidrodžių... Dabar, va, sėdžiu ir galvoju. Iš Danutės atsinešiau jo užrašų dalį. Nori, kad padėčiau sutvarkyti. Išsidėstęs Benderaičio popierius, aš tarsi viduryj gilaus mūsiško rudens. Pro ūkanas sapnų, svajonių paukščiai žiūri į mane. Akys šaltos, ledinės.

Kas buvo tie veidrodžiai, Danutės neklausiau. Turiu įspūdį, jog ji man dėkinga už tai. Rytoj ji atvažiuoja į miestą ir užeis pas mus. Iki lankymo valandų ji dar turės laiko puodukui arbatos.

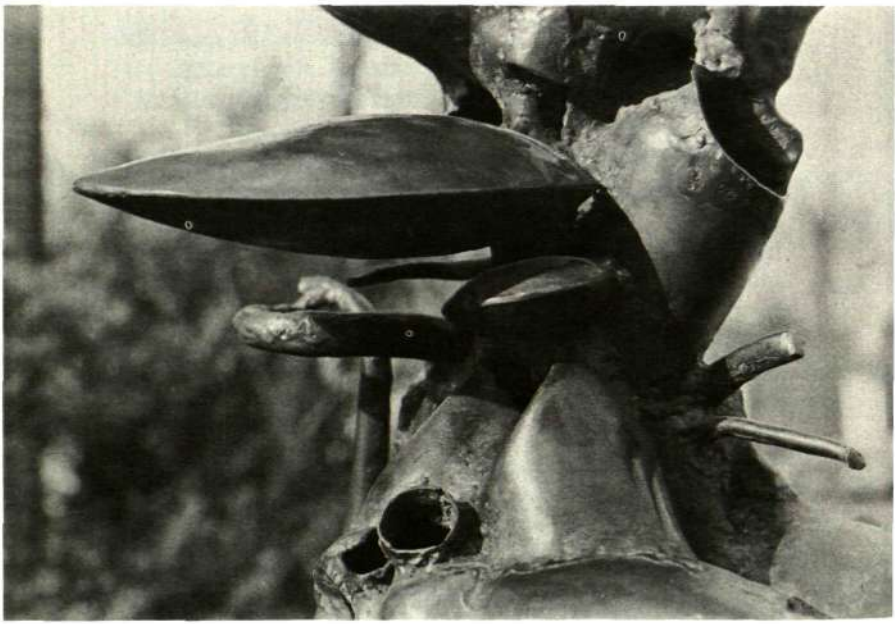

Metalo skulptūra, detalė

ANTANAS BRAŽDYS

gimė 1939 m. Panevėžyje. Dailės studijas pradėjo 1956 m. Academy of Arts Oxforde, Anglijoje. 1962 m. baigęs Čikagos Meno Institutą skulptūros srityje gavo Traveling Fellowship studijoms į Europą. 1963 m. gavo stipendiją iš Londono Royal College meno mokyklos ir šiuo metu ten toliau tęsia studijas.

Metalo skulptūra, detalė

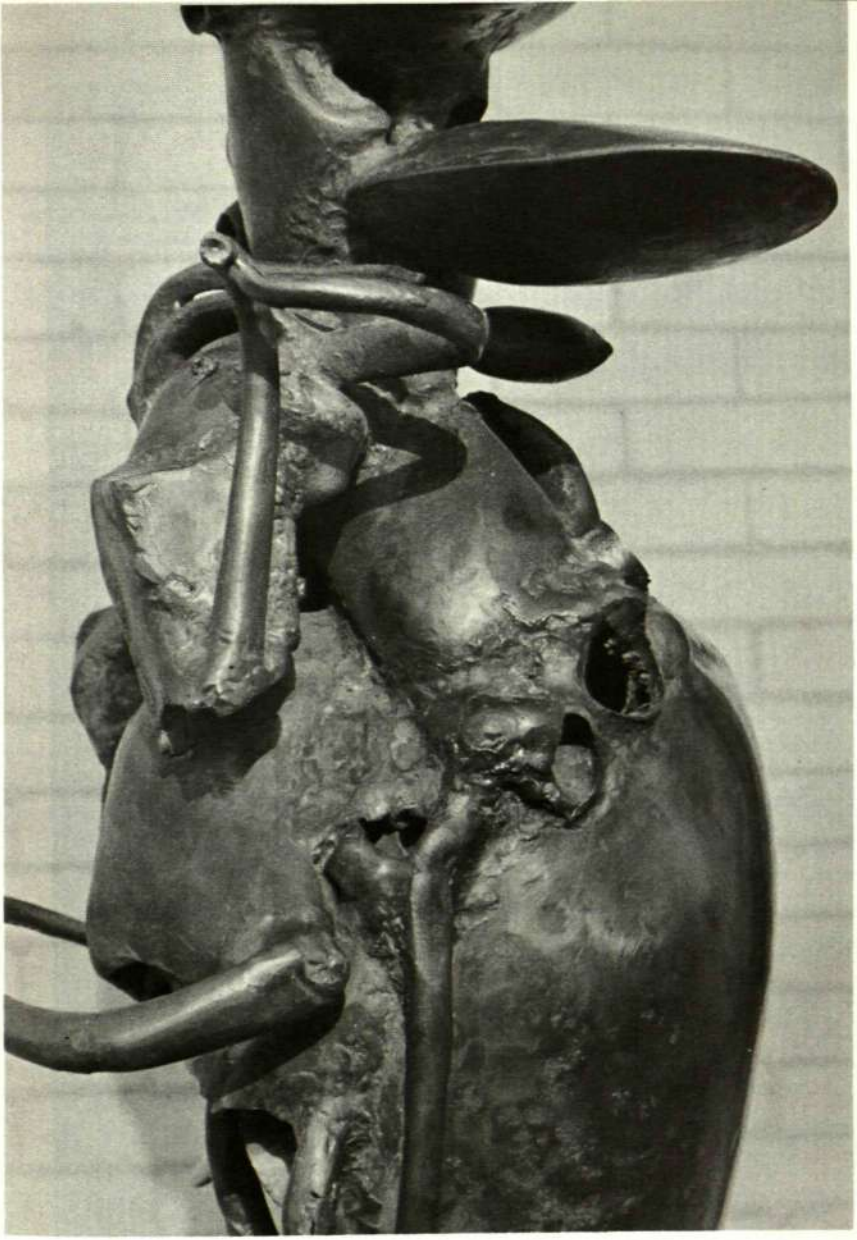

Metalo skulptūra, detalė

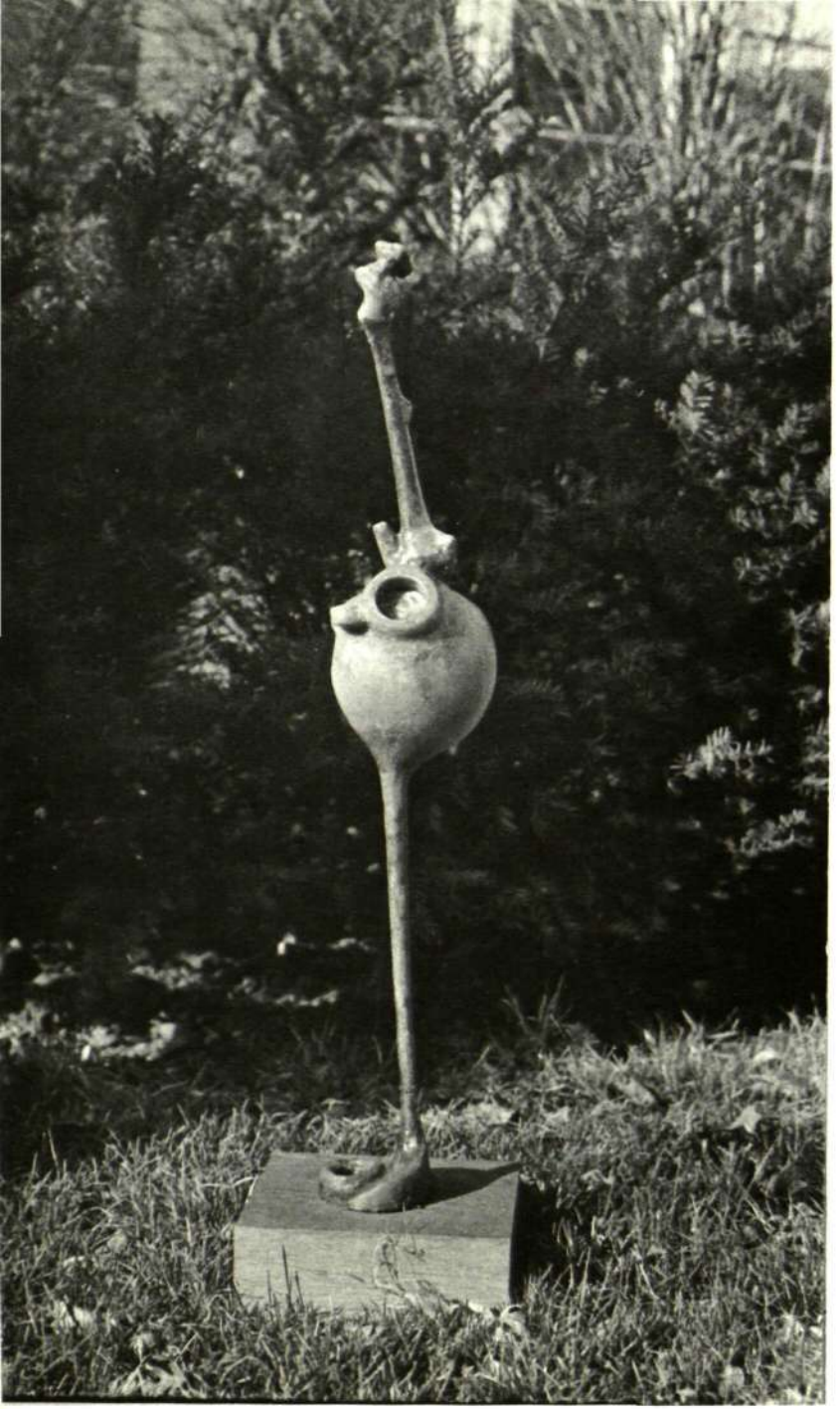

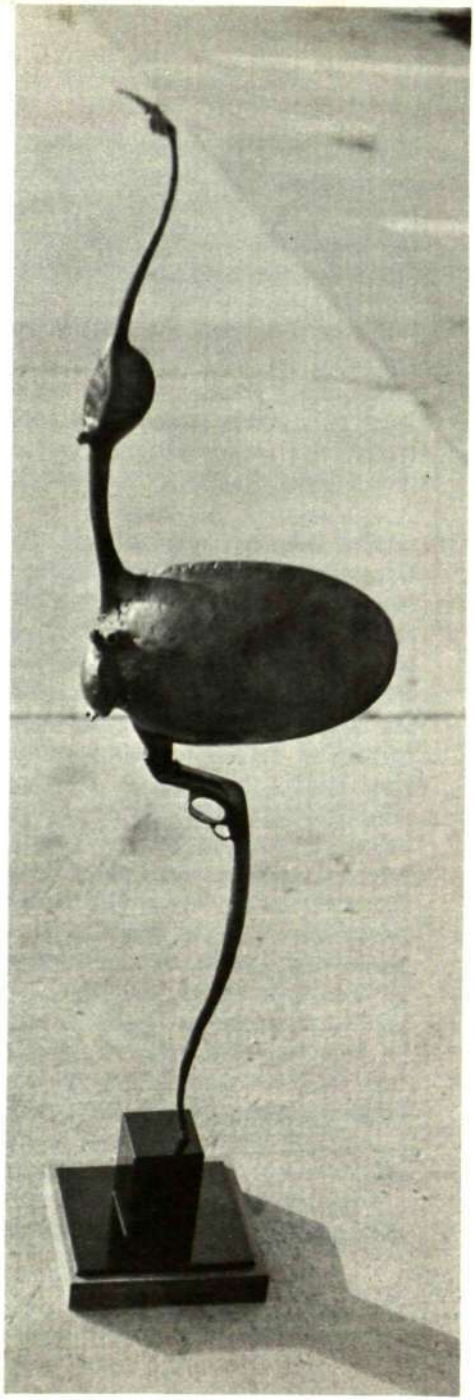

Metalo skulptūra ➡
(Dr. R. J. Marozo nuosavybė)

⬅ *Skulptūra, vaškas*

"DIEVAS" SENOJOJE BALTŲ RELIGIJOJE

MARIJA GIMBUTIENĖ

Ligi šiol dar nepasirodė joks sintetinis veikalas apie senąją, prieškrikščioniškąją, baltų religiją. Yra tik visa eilė studijų, nagrinėjančių tam tikrus jos aspektus, atskirus dievus, kultus ar rašytinių paminklų užuominas. Nuo 1944 metų tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje, religijos klausimas apskritai neliečiamas. Dvasinės kultūros lobiai tenai apžėlė storomis samanomis ir kaip ir nevalia jų pakelti. Tačiau ši sritis nedirvonuoja Vakarų pasaulyje. Ypač verti dėmesio Švedijoje gyvenančio latvių religijų istoriko Haraldo Biezais darbai. Viena po kitos išėjo jo trys didelės knygos: 1. **Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen** (1953), 2. **Die Hauptgöttinnen der alten Letten** (1955), ir 3. **Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion** (1961). Išleistos Švedijoje Alinquist ir Wiksell leidyklos, Stockholm - Göteborg - Uppsala. Visos šios knygos yra nemažas įnašas baltų religijai pažinti.

Paskutinioji Biezais knyga liečia dievo pavidalą ir funkcijas, išlikusias latvių liaudies folklore. Iš tikrųjų, ši studija pirmą kartą plačiau atskleidžia senosios baltų religijos "Dievą", paremta latvių mitologinių dainų studijomis bei palyginamąja medžiaga iš kitų indo-europiečių tautų religijų. Ši knyga liečia ir senąjį lietuviškąjį "Dievą", nes prieškrikščioniškaisiais laikais tiek latvių,

tiek lietuvių religija buvo maždaug ta pati. Nuėmus nuo lietuvių ir latvių folkloro krikščioniškąjį sluoksnį, kuris užsidėjo palaipsniui per 600 metų, matome, kad ir vienos ir kitos tautos religija buvo itin gimininga. Kai kurie senosios religijos elementai yra geriau išlikę lietuvių folklore, bet daug, ir labai vertingų dalykų, išsilaikė latvių mitologijoje. Latviai turi žymiai daugiau mitologinių dainų, negu lietuviai. Be jų būtų net neįmanoma atkurti baltų dangaus dievų panteono. Aišku, daug kas pasakys, kad dainos yra poezija, susijusi su jausmais, su fantazija. Bet argi religiją galima griežtai atskirti nuo jausmų ir fantazijos? Senoji poezija, kaip ir menas, buvo intymiai suaugę su religija. Svarbu, ar toji poezija sena, ar ne. Biezais studija įrodo, kad mitologinėse dainose išliko daugybė visai tikrų senosios religijos elementų, siekiančių bent tūkstantį ar porą tūkstančių metų į praeitį. Ypač senasis "Dievo" pavidalas lengvai išskiriamas iš krikščioniškojo antsluoksnio, nes jis buvo visai kita būtybė negu krikščioniškasis Dievas — Dievas tėvas, Dievas senelis ar vyriausiasis Dievas. Senasis Dievas buvo tik dangaus dievybė šalia kitų dangaus sferos dievų.

Žodis **dievas** bei **deivė** yra bendras daugeliui indoeuropiečių šeimos kalbų. Tas pats žodis yra sanskrito kalboje (**Dyaus**), graikų (**Zeus**), lotynų (**Deus**) ir kitose kalbose, turįs tą pačią bendrą šaknį ***dyu.** Sanskrito kalboje veiksmažodis **dyut** reiškia "švitėti, spinduliuoti". "Dievo" sąvoka aiškiai susijusi su dangumi, šviesa, spinduliavimu. Lietuvių ir latvių "diena" irgi yra "dievo" giminė. Kalbos duomenimis besiremdami, mokslininkai seniai yra priėję išvadą, jog daugelyje kalbų išlikęs **dievas** turėjo būti bendras visiems indoeuropiečiams ir todėl siekia protautės laikus. Senoji, indoeuropietiškoji, lytis ***deiuos** turi būdvardinę prasmę; ji nereiškia fizinio dangaus, bet "kaip dangus" ("of the sky"). Iš šios prasmės ir išsivystė "Dievo" sąvoka.

Latvių ir lietuvių kalbose "dievo" ir "dangaus" są-

vokos senovėje buvo neatskiriamos. Yra visa eilė liaudies išsireiškimų, kurie tai paliudija: "Saulite iet dieva" ar "Saulite iet pie dieva", lietuvių kalboje ir saulė ir mirusieji eina "dievopi". Senas suomių skolinys iš baltų kalbų "taivas" ir dabar tebereiškia "dangų". Visa tai rodo, kad senaisiais laikais, prieš du, tris ar daugiau tūkstančių metų "dievas" ir "dangus" buvo sinonimai, bet vėliau jis išvirto į supersonifikuotą Dievą, įgijusį atskiro dievo vaidmenį. Abi sąvokos lietuvių ir latvių kalbose išsilaikė iki XX amžiaus. "Dievas" (dangus) ir "Dievas" (dievaitis) egzistavo vienas šalia kito, analogiškai kaip perkūnas (griausmas) ir Perkūnas (dievaitis), kaip saulė ir Saulė, kaip laimė ir Laima.

Latvių ir lietuvių kalbose "dievo" ir "dangaus" sąvokos senovėje buvo neatskiriamos. Yra visa eilė liaudies išsireiškimų, kurie tai paliudija: "Saulite iet dieva" ar "Saulite iet pie dieva", lietuvių kalboje ir saulė ir mirusieji eina "dievopi". Senas suomių skolinys iš baltų kalbų "taivas" ir dabar tebereiškia "dangų". Visa tai rodo, kad senaisiais laikais, prieš du, tris ar daugiau tūkstančių metų "dievas" ir "dangus" buvo sinonimai, bet vėliau jis išvirto į supersonifikuotą Dievą, įgijusį atskiro dievo vaidmenį. Abi sąvokos lietuvių ir latvių kalbose išsilaikė iki XX amžiaus. "Dievas" (dangus) ir "Dievas" (dievaitis) egzistavo vienas šalia kito, analogiškai kaip perkūnas (griausmas) ir Perkūnas (dievaitis), kaip saulė ir Saulė, kaip laimė ir Laima.

Trīs dieniņas, trīs naksniņas
Dievs ar Sauli ienaidā;
Saule laida Mēnešam
Ar sudrabu akmentiņu.

Trīs dieniņas, trīs naksniņas
Saul' ar Dievu ienaidā:
Dieva dēli nomaukuši
Saules meitas gredzeniņu...

Šita ir daugelis kitų dainų Dievą vaizduoja visai žmogiškuose santykiuose su Saule, Mėnesiu, su Saulės dukrytėmis, su Dievo sūneliais, su Aušrine, su Perkūnu ir kitais. Cituotoje dainoje "tris dieneles, tris nakteles Dievas pykosi su Saule, Saulė metė į Mėnesėlį sidabro akmenėlį. Dievo sūneliai iš Saulės dukryčių atėmė žiedelį".

Iš kitų dainų sužinome, kad Dievas dirba įvairius darbus, sėja rugius, sėja miežius, medžioja, daro alų.

Dieviņš gāja rudzu sēt
Ar sudrabu sētavīti...
(Dievulis ėjo rugių sėt
Su sidabro sietuvėle...).
Kas tur spīd, kas tur viz
Viņa kalna galiņa?
Mils Dieviņš miežus sēja
Sudrabina sētuviņu.
(Kas ten spindi, kas ten blizga
Vieno kalno viršūnėlėj?
Miels Dievulis miežius sėja
Sidabrine sietuvėle).

Dievas valgo, geria, miega. Jis vilki drabužius. Apsisiautęs dažniausiai plačiu sidabriniu apsiaustu, bet kartais ir paprasčiau — su baltu ar pilku medžiaginiu apsiaustu, lininiais marškiniais, ant galvos turi jis kepurę (kartais iš rugių varpų), pirštines ir beveik visuomet diržą ir kardą. Dievo drabužiai papuošti pakabučiais:

Kādi ziedi pupiņai?
Raibi ziedi pupiņai.
Tie nebija pupu ziedi
Tie bij Dieva pakariņi.
(Kokie pupos žiedai?
Pupos žiedai margi.
Tai nebuvo pupų žiedai,
Tai buvo Dievo pakabučiai).

Tiek sidabro apsiaustas, tiek kepurė, tiek kabučiai, tiek diržas ir kardas be abejonės yra gilios senovės palikimas, nuostabiai atspindįs baltų feodalo ar kario apsirengimą ir aprangą tarp II ir XIII amžių po Kr. Su-

prastėję drabužiai, išvirtę į ūkininkų drabužius, greičiausiai yra vėlyvesnių laikotarpių antspaudas. Manau, kad priešistoriniais laikais, geležies amžiuje, Dievas buvo panašus į feodalą ar kunigaikštį, nešiojęs žibantį apsiaustą (papuoštą vario ar sidabro plokštelėmis), žibančią kepurę, sidabro ar aukso diržą su kutais, papuoštais gintaro ar stiklo karoliukais, ir prie jo prikabintą kalaviją (kardą). T.y., nešiojo taip, kaip rodo didikų atkastieji nepaprasto turtingumo kapai, ar taip, kaip Algirdas ir Kęstutis, kurie buvo sudeginti su auksu žibančiais drabužiais, susijuosę sidabruotais diržais ir apsiausti apsiaustais, išpuoštais karoliais ir gemomis. Dekoravimas vario, sidabro ir aukso plokštelėmis ir įvairiausių formų kabučiais — ypatingai būdingi priešistorinei baltų kultūrai. Nors dainose atsispindi kelių laikotarpių nešiosena, bet drauge ir daug užsikonservavo iš priešistorinių laikų.

Kur Dieviņis jostu joza,
Tur nokrita zobeniņš.
(Kur Dievulis juostą juosė,
Ten nukrito kardelis...).

Šitoks motyvas aiškiai yra paveldėtas iš priešistorinių laikų.

Didelis dainų skaičius kalba apie Dievo žirgus — obuolmušius, bėrus, širmus, margus, juodus, su sidabro ar deimanto kamanėlėm, su aukso ar šilko balnu, su aukso balno kilpelėm. Tų žirgų dažniausiai du, trys, penki, devyni ar ir daugiau. Dievas ir žirgas neatskiriami, kartais iš dainų atrodo, kad tai vienas ir tas pats, taip jie suaugę.

Es atradu uz celiņa
Dieva jātu kumeliņu:
Caur segliem saule lēca,
Caur iemauktu mēnestiņš,
Pavadiņas galiņā
Aukselītis ritināja.

(Atradau ant kelelio
Dievo jotą žirgelį:
Per balnelį saulė tekėjo,
Per kamanas mėnesėlis,
Pavadėlių galelyje
Aušrinė ritinėjos).

Dangus — aukštas aukštas kalnas, akmenų kalnas, sidabro kalnas, aukso kalnas, gintaro kalnas. Nuo to kalno Dievas joja:

Lēni, lēni Dieviņš jāja
No kalniņa lejiņā.
Lai vējiņš nenopūta
Sudrabiņa mētelīša.
(Lėtai, lėtai Dievulis jojo
Nuo kalnelio slėnelin.
Kad vėjelis nenupūstų
Sidabrinio apsiaustėlio).

Nuo akmenų, aukso, sidabro ar gintaro kalno Dievas nebūtinai joja, jis važiuoja ir su ratais, o kartais ir su rogėmis kad ir pavasarį ar vasarą. Rogės iš riešuto medžio, iš aukso ar vario, pavadžios aukso ar šilko su auksiniais kutais, o žirgų kamanos sidabrinės. Važiuoja lėtai, lėtai (leni, leni), švelniai ir tyliai, kad vėjelis apsiaustėlio nenupūstų, kad rasos ir putino žiedelių nenukrėstų, kad artojėlio ar sėjėjėlio netrukdytų, želmenų žėlimo nestabdytų. Dievo įvažiavimas į žemę neabejotinai leidžia įžiūrėti Dievo vaidmenį kaip vaisingumo skatintojo ir saugotojo. Šia role jis ypatingai artimai susijęs su Saule, Mėnesiu ir Perkūnu.

Dievs gāja pa lauku
Pa ežu ežām
Zālīti mīdams,
Rudzīšus celdams.
(Dievas ėjo per lauką
Ežių pakraštėliais,
Žolelę mindamas,
Rugelius keldamas).

Dievo namai ant kalno ar už kalno:

Kas tā tāda diža sēta
Aiz kalniņa lejiņā?
Tai sētai treji vārti,
Visi treji sudraboti.
(Kas tai toks per didis dvaras
Už kalnelio slėnelyje?
To dvaro treji vartai,
Visi treji sidabruoti).
Kam tie zirgi, kam tie rati
Pie Dievina nama durīm?
Dieva zirgi, Laimes rati,
Saules meitas braucējiņas.
(Kieno žirgai, kieno ratai
Prie Dievulio namo durų?
Dievo žirgai, Laimos ratai,
Saulės dukros važiuotojos).

Dievo namai — ne paprasta sodyba, bet didelė, primenanti senųjų laikų pilį su įvairiais pastatais. Ten yra ne tik gyvenamieji namai, bet ir klėtis, tvartas, pirtis, tvoros, sodas, aplink ąžuolai, liepos, pušys ir beržai, aukso kalnai ir šilko pievos, ten teka upės, šaltiniai ir yra jūra. Ten svečiuojasi Saulė ir jos dukros, Aušrinė, Mėnulis ir Perkūnas. Ten vyksta puotos ir vestuvės. Pats Dievas veda Saulės dukrą. Saulė taip pat turi savo dvarą ir tarp Dievo ir Saulės dvarų artimi ryšiai. Dievo sūneliai ir Saulės dukrytės kartu dirba, kartu žaidžia, pykstasi, drauge į vestuves važiuoja. Pirtyje susitinka visas dangaus panteonas. Dievo sūneliai kaičia pirtį, Saulė su dukrytėmis vanojasi. Kai Saulė maudosi, Mėnesėlis ar Aušrinė rūpinasi garais ar vantomis, žvaigždės vandenį nešioja. Pats Dievas tačiau nesimaudo, jo dvaro pirtimi tik artimieji naudojasi. Ir kituose sodybos darbuose jis nedalyvauja, juos atlieka šeimos nariai ir tarnai. Dievas savo šeimoje viešpats. Šitokios jo funkcijos savo pilyje ar sodyboje irgi atliepia feodalinio laikotarpio struktūrą, o savo pagrinduose senąją indoeuropiečių šeimos struktūrą.

Jei Dievas su Saule, Mėnuliu ir Perkūnu gimininga savo gyvybės puoselėtojo, gamtos klestėjimo ir vaisingumo skatintojo funkcijomis, tai su Laima, likimo deive,

jis jungtinas likimo sprendimo galia. Dėl šitos galios jis labai dažnai latvių dainose pasirodo greta Laimos:

Dievam dieniņ' i aizgāja
Ar Laimiņu runājot,
Kam būs mirt, kam dzīvot
Šāi baltā saulītē.
(Dievui dienelė praėjo
Su Laimuže bešnekant,
Kam bus mirt, kam gyvent
Po balta saulyte).
Dieviņ, tavu likumiņu,
Gaiša diena, gaiša nakts:
Dienu gaiša Saule spīd,
Naktī gaiša Menesnīca.
(Dievuli, tavo lėmimu
Šviesi diena, šviesi naktis:
Dieną šviesiai Saulė spindi,
Naktį šviesus Mėnesėlis).

Likimo sprendėjo galia, Dievas ir Laima, sudaro lyg ir aukštesnę dievų kategoriją, tačiau nėra visiškai jokių duomenų, kad Dievas būtų buvęs vyriausias dievas, kaip kartais norima matyti. Baltai neturėjo vieno vyriausiojo dievo, o daug dievų, kaip graikai, romėnai, keltai, germanai, slavai, vedų indai, ir kiti indoeuropiečiai, ir Dievas demokratiškai ir žmogiškai santykiavęs su kitais dievais ir deivėmis — su Saule, Mėnuliu, Aušrine, Perkūnu ir Laima. Gyvybės skatintojo funkcijomis jis labai artimas Saulei, Mėnuliui ir Perkūnui, o likimo lėmimo galia — Laimai. Kaip žmogaus ir viso pasaulio gyvenimo ir reiškinių lėmėjas ir rikiuotojas, Dievas, galimas dalykas, sietintinas su Volynijos kronikos minimu lietuvių dievu "Diveriks" arba "Deiviks", kuriam karalius Mindaugas aukojo 1252 metais, nors jau ir buvo apsikrikštijęs. Ši Galicijos - Volynijos kronika, mininti įvykius tarp 1201 ir 1292 metų, greta Dievo Rikiuotojo ("Diveriks") ar Dievelio ("Deiviks") dar išvardina Namo Dievą ("Nonadeiv"), Kalvelį (?) ("Teljavel") ir miško deivę Medeinę ("Mejdejne"). Dievų vardai kronikoje iškraipyti. Mažiausiai sudarkyta Medeinė, "Teljavelis" skambėji-

mu primena Kalvelį, o "Diveriks", kuris anksčiau kai kurių mokslininkų buvo aiškinamas kaip "Dievas - Valdovas", greičiausiai yra buvęs Dievas, su kuriuo čia susipažinome latvių mitologinių dainų pagalba. Dievas, Dievulis, Dievelis buvo gražus, auksu sidabru spinduliuojąs jaunikaitis, jodinėjąs ar važiuojąs puikiai išpuoštais žirgais. Bet jis nebuvo nei valdovas, nei karo dievas, o želmenų skatintojas, likimo lėmėjas ir gyvenimo rikiuotojas.

Dr. Biezais **Dievo** studija įnešė daug aiškumo ir leidžia išnarplioti kai kurias supainiotas baltų mitologijos problemas. Išryškėjo visai atskiras Dievaitis Dievas, ilgą laiką ištūnojęs po krikščioniškojo Dievo skraiste. Nuostabiai turtingos tos latvių mitologinės dainos. Kad ir nedaug jų čia galėta pacituoti, bet gal skaitytojas pajus jų artimumą lietuviškoms dainoms ir jų lyrinį pobūdį, o drauge su juo ir senosios baltų religijos charakterį.

Jurgis Račkus *Formos išsivystymas, aliejus*

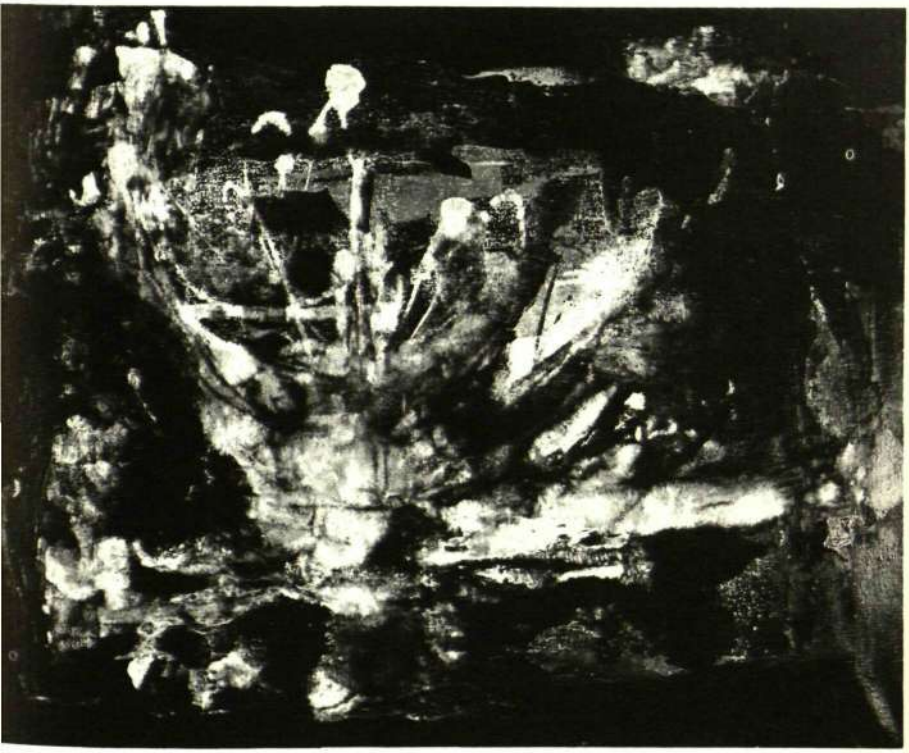

PRASMINGAS PAVASARIS

ANTANAS GUSTAITIS

Kur žvelgsi — geltona, raudona ir žalia,
Kutenas gyvybė po rojaus kerais.
Tirpina saulutė ir šilką ir valią,
Praskleidžia vėjelis krūtinę apvalią —
Dairais ir poetu darais:

Dainuoji pasaulį, kurs žydi ir šlama,
Palikęs vienatvėj iš meilės žudais,
O raudom apgerbus ir vyrą ir chamą,
Numauna poniutė šuneliui pižamą
Ir nuogą apkaišo žibučių žiedais.

NUOSMŪKIS

Skerdyklos ratuos jautis mūkia
Ir lieja ašaras gailias:
Mylėjo žalmargę mamukę,
Parodė juodmargėm galias;

Garbėj ragai nuo laurų sviro,
Turėjo tvartą ir tarnus,
Ir štai šauniausiasis iš vyrų
Staiga — nemodernus!

Jei mirt — gerai. Toksai likimas
Pražūt su talentu didžiu.
Bet noris jam, kančioj užkimus,
Prabilt dar žmogišku žodžiu.

Tiesiog paklaust kaimyną bėrį
Ir jus, visuomenės kiršius:
Nejaugi avinas sutvėrė
Visus nudailintus veršius,

Jeigu dabar kažkoks ten frantas
Sušuko : meilė negera! —
Ir rašot: "Jautis — diletantas:
Kūrybos akstino nėra."

IR HEREZIJA, IR HUMANIZMAS

VYTAUTAS KAVOLIS

Turime, tur būt, istorinę teisę individualizmą laikyti esminiu — jos esmę nusakančiu — Vakarų civilizacijos išradimu. *) Kaip ir visi išradimai, jis bus turėjęs ne vien kuriančių, bet ir griaunančių pasėkų. Sukūrė, be abejo, daugiau negu sugriovė. Tačiau jo istorinis balansas būtų galėjęs būti dar patrauklesnis, jeigu pačių individualistų būtų įsisąmoninta ne tik potenciali individualizmo didybė, bet ir nereti jo pavojai.

1. Heretiko sąmonė (ir pralaimėjimai)

Kaip impulsas, verčiąs žmogų išsiskirti iš kolektyvo ir kovoti dėl savo asmeninio tikėjimo, individualizmas yra gaivališkai sprogdinęs tradicijoje įdegintų dogmų inertiškumą. Jei prieš individualizmo išradimą bendruomenė buvo žmogų savyje įcementavusi **struktūra,** tai šiandien ji yra žmogaus išsibandymo istorijoje **procesas.**

Šitoks individualizmas niekur nebuvo minių programa. Pajusti savy tikėjimą, kuris verčia daryti šuolį iš kasdienybės, reikia prijaukintiesiems nesuprantamo

*) 1959 m. studentų santariečių suvažiavime skaitytos paskaitos perredaguota versija.

heroizmo: drąsos herezijai. Heretiškasis individualizmas yra nedaugelio tikėjimas. Kūrybinių ir kovojančių mažumų, kurios tampa istorine jėga (ar viršistorine drama) ne daugelio galvų susidūrimo triukšmu, bet savojo tikėjimo ieškojimo ir vykdymo ištikimybe.

Kur ieškoti minių, liepsnojančių heretiškuoju ilgesiu, suakmenėjusiu Alfonso Nykos-Niliūno laidotuviniame marše, skirtame mirusiam poetui:

Stovėdama prieš nemirtingą Dievą, liepusį išvest į naktį,
Tavo dvasia su pagieža nuplėš ir mindžios žemės skausmo vainikus
Ir eis į nebūtį galingu kūno troškuliu per amžius degti,
Ir amžinybę griaus kūrybos šauksmas neramiai nykus!

Heretiko tikėjimas žmonijai yra buvęs putojančiu dosnumo šaltiniu. Heretikai — vieniši arba mažose aktyvistų grupėse — bus įskėlę visas istoriją uždegusias kibirkštis.[1])

Palyginus su heretišku herojum, minios (išskyrus trumpais garbingų ar negarbingų revoliucijų momentais) būva inertiškos. Jos tiek pat mechaniškai laikosi tradicijų, kiek, sykį jį įsisavinusios, tęsia herojaus mestą impulsą. Heretikai veda istoriją, minios ją neša.

Šitokia analize nei kiek nenorima sumenkinti "neheroiškojo žmogaus" vaidmens, nei jo naštos. Reikia, kad būtų, kas neša istoriją, ir tai dar jokioje epochoje nėra buvusi lengva ar pigiai maloni našta.[2])

---

[1]) Didžiausias lietuvių kultūros istorijos trūkumas man atrodo tai, kad, nors ir turėjome visai įmanomų politinių revoliucionierių, niekada nebuvome Dievo apdovanoti stambesnių išmatavimų heretikais.

[2]) Teisingai klausė Antanas Škėma paskutiniame viešame savo pasisakyme: ar yra lengviau kentėti herojui, žinančiam, už ką jis sunaikinamas, ar eiliniam žmogui, kuris sutraiškomas "atsitiktinai", kaip Česlovo Milašiaus aprašytieji tik savimi užsiėmę Pabaltijo ūkininkai, niekada nesirūpinę, kokią visuomenės santvarką žmonijai sukurti, ir pakliuvę ten, kur, utopiją kuriant, tremiami ir naikinami žmonės?

Bet heretiko tikėjimas ir herojaus auka dega, kaip apleistas laivas naktyje, ir jo akyse nublunka kitų mažesnės aukos, ir jų žemesnės įtampos, bet kiekvienam savaip brangūs tikėjimai teatrodo minių narkotikas.

Heretikas kuria, aukodamas savo gyvenimą, bet jis ir griauna, naikindamas kitų gyvenimą, nes gyvenimas prieš tikėjimo realizavimą jam apskritai neturi reikšmės. Heretikas gyvena neišsakomam savo Dievui; sau (ir kitiems) jis indiferentus.

Begalinė dinamika potenciali heroinio individualisto charaktery. Bet ji ir brutali, kaip bet kuri dinamika. Heretiko pavojingumą liudija Karolis Marksas bei eilė kitų nebe visai modernių radikalų, iš abstrakčios meilės žmogui liejusių geležinius pamatus žmonijai žiauriausiam kalėjimui.[3])

Didžiųjų radikalų pavyzdy (ir religiniuose reformatoriuose, ir revoliucijų herojuose) ryškiausiai atsispindi heretiškojo individualizmo negatyvioji galimybė. Herojaus tikėjimo didybė daro jį pajėgiu ir didelei niekšybei. (Ar klaidai. Bet kai istorijos mastu eksperimentuojama, niekšybės ir klaidos, herojaus ir despoto skirtumas — paaukotojųjų akyse — pasinaikina).

Ir todėl herojus istorijoje palieka tragiška figūra. Niekas, nei jis pats, negali galutinai pramatyti, kokį skonį turės, žemėn nukritę, iš jo aistros užsimezgę vaisiai.

---

3) Tiesa, kad marksistai "humanizavo kapitalizmą" ir tuo jei ir ne Jungtinėse Amerikos Valstybėse, tai Vakarų Europoje atliko krikščionybės apleistą uždavinį. Bet Markso duktė Eleanora, tėvo doktrinų įtakoje išmokusi žmoguje tematyti proletarinio kovotojo vaidmenį, savo pačios gyvenime tragiškai pajuto, kad to neužtenka. Prieš nusižudydama, ji pasigedo paprasto moralinio jausmo tame žmoguje, su kuriuo drauge ji bandė gyventi doktriniškajam tėvo palikimui. Politinė filosofija, kuri žmogiškam padorumui nepalieka vietos, turi perdėm ją pasmerkiantį moralinį trūkumą.

2. Humanistinė sąžinė (ir jos nuodėmės)

Ne šitokį individualizmą yra moraliai įteisinusi krikščioniškoji Vakarų tradicija. Egzistuoja didingi heretiški herojai ir krikščionybei. Tačiau šalia sokratiškojo įsipareigojimo, nežiūrint nieko, gyventi savo tikėjimu, krikščionybė skelbia ir įsipareigojimą kitam žmogui.[4]) Šiuo reikalavimu ji apriboja pagoniškojo herojaus beatodairiškumą. Ir mums Vakaruose, pokrikščioniškosios eros žmonėms, beatodairiškumas — net ir tada, kai jis reikalingas — jau nebegali būti atsiejamas nuo aštraus kaltės pajutimo.

Vėlesnėje istorijoje humanizmas pradėjo vystytis savarankiai; ir šiandien jis jau nebūtinai priklauso nuo jį pradžioje maitinusios krikščioniškosios tradicijos. Kiek karitatyvinėje plotmėje krikščionybė dažnai žmoniškumą įkvėpia, tiek sąžinės plotmėje humanizmas neretai yra barbarų krikščioniškomis maskėmis įžeidžiamas — ir retai kur su labiau apnuoginta savimi pasitenkinimo aistra, kaip lietuviuose.[5])

Psichologinis humanizmo šaltinis, ypač šiame šimtmetyje, yra jautrumas kito žmogaus skausmui. Ideologinė humanizmo žymė — kiekvieno žmogaus pripažinimas visiems kitiems reikšmingu. Gali daugelio gyvenimo tikslai atrodyti kitiems visai nereikšmingais, ir jų įprastinės vertybės plokščiu daiktu. Tačiau **kiekvieną galima pajusti reikšmingu, kai savyje pajuntamas jo skausmas.** Ir kai negalima abejingai praeiti pro kito skausmą, tada suvokiamas humanizmo visuotinumas.

---

[4]) Kilniakraujis Sokratas galėjo nesirūpinti sergančiais vergais, ir, be abejo, gyvendamas šiandieninėje Amerikoje, būtų balsavęs prieš viešąją medicinos pagalbą seneliams.

[5]) Bet ir Amerikoje, kur krikščionybė praktinėje plotmėje humaniškesnė negu bet kur kitur, rasinė neapykanta yra **tiesiogiai** susijusi su reguliariu bažnyčios lankymu. Man atrodo, kad tą pat atrastume ir lietuvių tarpe.

(Bet ar negalima žmogaus pajusti reikšmingu ir vien todėl, kad mirusiojo balsas ir eisena yra palikę kitiems neužmirštami; ir kad gyvieji neša savy jaunystės laužo dainą, sutrupintą laisvės ilgesį, akies lėliukės dugne įstrigusį debesio šešelį?).[6])

Humanizmas nelaisvina herojaus jo monumentaliesiems užsimojimams. Jis laisvina kiekvieną žmogų gyvenimui be paniekos ir šimtų išnaudojimo formų; gyvenimui, kuriame, šalia kietųjų būtinybių, būtų ir trapių poezijos fragmentų. (Dėl to debesio šešėlis, neužmirštama eisena ir t.t. žmogaus definicijoje).

Jei heretikas duoda bendruomenei dinaminį impulsą, tai humanistas ją — gerąja prasme — **konservuoja**: pripildydamas žmogiškuosius santykius tarpusaviu rūpesčiu, humanistinis nusiteikimas įgalina solidarumą, apsaugojantį bendruomenę nuo atomizavimosi. Kad šių pasėkų humanizmas turėtų, reikia, kad jis būtų visuotinai praktikuojamas; ir tai nėra neįmanoma, nes humanizmas — bent ribotame "artimųjų" apskritime — suprantamas kiekvienam.

(Deja, dažnai tik siauriausiai suvoktame "artimųjų" rate: "milijonai sunaikintųjų gazo kamerose", kalbėjo amžinybę prarandančio žmogaus balsu Antanas Škėma, "žuvę nuo bombų, bado, milionai išniokotų kū-

---

6) Liūnė Sutema rašė:

Nebėra nieko svetimo,
vaikai šviesiais, vaikai tamsiais veidais
dainuoja dainą apie pelę,
tą pačią, tik kita gaida — — —

Bet Chikagoje yra kultyvuojamas naujas lietuviškas paprotys, grįžus iš mitingų prieš sovietinį imperializmą, rašyti valdžiai protesto laiškus prieš įstatymus, kurie reikalautų "namus parduoti ar išnuomoti kiekvienam žmogui, nežiūrint jo nosies ar spalvos". Kuo mes begalime būti pavojingi žmogaus teises pamynusiam sovietiniam imperializmui, jei savo darbais pradedame liudyti, kad namų savininkų prietarai mums svarbesni už žmogaus teises?

nų, sulamdytų, plokščių, išsprogusiomis akimis, milionai invalidų, išprotėjusių — " tarptautinio savimi patenkintųjų "ghetto gyventojams tėra neestetiška, juos įžeidžianti realybė").[7])

Kaip žmogiškąjį bendravimą įgalinanti nuotaika, humanizmas, be abejo, yra kūrybinis veiksnys. Bet, kaip ir visa kita, jis gali tapti naikinančia jėga, kai jo skelbiama pagarba kiekvienam žmogui degeneruojasi į abejingumą žmonių veiksmų vertės skirtumams. Ne tik laisvės kovotojas, bet ir kruvinų smegenų jo skerdikas kažkurioje sunkiai apčiuopiamoje plotmėje iš mūsų reikalauja "žmogiškumo pripažinimo". Mažiausiai, neužmiršti, kad, kaip Milovan Džilas įrodė (ir gal dar kai kas ateityje įrodys), ir skerdikui yra palikusi žmogaus moralinė potencija. Tačiau juk laisvės kovotojo ir skerdiko veiksmai nėra vienodai verti, nes jie iš savo potencijos — bent iš dalies savo pačių apsisprendimais, už kuriuos jie palieka atsakingi — yra padarę skirtingos vertės egzistenciją.

Mūsų dabarčiai artimesnė apsisprendimo (ir moralinio savęs pasvėrimo) situacija: ar galima lygiai vertinti vienišą rašytoją, sunkiai sunkusį savo žodį iš kar-

---

7) Viename lietuviškame laikraštyje periodiškai savimi pasitenkinąs tremties žurnalistas aistringą — ir, sovietinėmis sąlygomis, asmeniškai rizikingą — komunisto rašytojo Eugenijaus Evtušenko protestą prieš antisemitizmą, išreikštą "Baby Jar" poemoje ir Vakaruose išspausdintoje jo autobiografijoje, išaiškino, kaip bandymą išpopuliarėti "Vakaruose, kur semitizmo įtaka tebėra gana aktyvi ypač viešosios opinijos formavimo mediumuose..." Šiam žurnalistui dar šiandien, Europoje sunaikinus šešis milionus žydų, atrodė būtinai reikalinga išrūšiuoti, kurių laikraščių redaktoriai yra "žydiškos kilmės" ir kurie šios geltonos žvaigždės savo kaktoje neturi.

Tremties žurnalistas Evtušenko užpuolė kaip tik tuo metu, kai sovietuose jam kirto komunistų partija. Tokie "ideologinės koegzistencijos" pavyzdžiai ligi šiol mūsų tarpe dar retai pasitaikydavo.

čios kančios savyje, ir profesorišką angelą smaluotu užpakaliu, užsimojusį išniekinti dogmai svetimo žmogaus palikimą ties jo šviežiai supiltu kapu?

(Kuriai kažin pusei artimesnės yra melaneziškos maskės, mandagiai tylinčios, kai žmogaus skriaudimas ar jo laisvės niekinimas reikalauja pakelti protesto šauksmą?)

Jei tolerantiškasis humanizmas užtemdo šiuos (ir kitus) esminius skirtumus, tai kas ryšis šiurpiai aukai, kuri sau reikalauja herojaus? Tik vienuoliškai brutalus heretikas, kuris pajėgia maitintis savo kaulų smegenimis ("sąnariams — kondoras, sąnariams esu hiena"), tegalės atsispirti vertybių skirtumams abejingos bendruomenės niveliuojančiai jėgai.

Kalbant individualistinių apraiškų kontekste, ir tuo tarpu ignoruojant spontanišką visų — politinių, religinių, ekonominių, socialinių — dogmų vulgarumą: anglosaksiniame pasauly (ir mūsų tarpe) šiandien didesnė grėsmė kyla iš niveliuojančio humanizmo negu iš naikinančios herezijos. Vadinamuosiuose besivystančiuose Afrikos ir Azijos kraštuose bus, tur būt, atvirkščiai.

Nedrįstu čia kalbėti apie sovietinę sistemą, nes neįsivaizduojamoje totalitarizmo kareivinių dykumoje sunku apskritai būti žmogumi, — ir vargu ar ko daugiau iš tos sistemos užgožtųjų turime teisės laukti. Vilties — taip. Bet ne teisės, į kurią dažnai pretenduojame.

3. Individualisto atsakomybė

Gali atrodyti, kad heretiškąjį mūsų herojų tiesiog pristatėme humanisto priešingybe. Kokia tad tiesa juos abu vienodai vadinti individualistais?

Žmogaus **individualizacija** yra bendrasis pagrindas ir heretikui, ir herojui. Abiem egzistuoja žmogus, sąmone ir sąžine išskirtas iš kolektyvo anonimiškumo ir iš niekada nesukylančios bandos, vienkartinis ir, iki skausmo, įsigręžiančio į kaulus ir neapleidžiančio net

sapne, reikšmingas. Tik heretikui tas žmogus yra jis pats ir į jį panašūs, — ir iš minios jie išsiskiria savanoriškai priimdami naštą, daug didesnę už tą, kurią kiekvienas po truputį nešioja. Herojus individualizuojasi iš minios savosios aukos didybe.

Humanistui, atvirkščiai, individas yra reikšmingas savo vidine verte — neužgniaužiamąja moraline potencija — ir savo galimu reikšmingumu kitam žmogui. Negalima (net ir rūsčiai prieš jį kovojant) niekinti to, kurio mirtis kam nors yra ar galėtų būti skausminga. Humanistui visi žmonės yra išskirtiniai ir nepakeičiami, kaip net ir šimto milijonų tautoje nepakeičiamas yra kiekvienas, buvęs džiaugsmo ir darbo draugu. Humanistui žmogus individualizuojasi iš minios savaime, nes humanizmas paneigia minios realybę.

Antrasis bruožas, bendras ir heretikui, ir humanistui, yra **atsakomybės įsipareigojimas.** Individualistas (lietuviuose kažkokio impotentiško satyro priveistų skystakraujų moralistų vis dar šiuo atžvilgiu misreprezentuojamas) nesijaučia laisvas bet kam. Laisvės jis reikalauja tam, kad galėtų ieškoti egzistenciją įprasminančių vertybių, ne tik sau, bet visiems. Vertybių, niekada galutinai neatrandamų, reikšmingiausių pačiame jų ieškojimo akte: herezijos sakramente, sukrečiančiame pačias žmogiškosios egzistencijos gelmes.

Ir tu žinai: kada tamsių namų palėpėj,
vidurnakty — kaip didelė nakties žaizda —
liepsnoja langas — ten yra atėjus
pas vieną žmogų, tavo brolį — ta pati kančia,
kuri tave naktim, kaip juodas sapnas,
kankina, degina, bet žodžių tu jai nerandi; —
ir jis, jis ieško jų šitoj nakty,
šituos tylos atodūsiuos ir maišaty
audros dejavimo, šakų šniokštimo ir lietaus, —
ir tu norėtum glostyti šito žmogaus
pavargusias rankas: jis tavo žodžius rašo.
(Henrikas Nagys)

Tik kad nebūčiau toks kvailas,
kad naktimis neieškočiau namų
visai prakeiktai, išklydusiai generacijai...
(Algimantas Mackus)

Individualisto našta neduoda jam stiprybės (šiandien šiaudais iškimšti tik visų doktrinų agitpropo pečiai), — bet iš naštos nešimo sąmonės jis pasisemia ironiškos ištvermės "galingo kūno troškulio" "iškankintame plote". Ir jo atsakomybės įsipareigojimas yra vienintelis privalomas kriterijus jam pačiam spręsti, ar šią žmogaus vertos vizijos ieškojimo naštą jis ištikimai neša.

Tačiau: kad apčiuoptų savo veiksmų vertę, žmogus — o individualistas ypač — turi atsakomybę ne tik subjektyvia sąžine pasverti, bet ir išmokti, kiek jam įmanoma pramatyti galimiausias savo veiksmų pasėkas.[8]) Tik kai protas pažįsta galimąsias veiksmų pasėkas, tegali žmogiškąją kaltę pažįstanti sąžinė spręsti, kurias pasėkas ji ryžtasi priimti. Sąžinė ir pasėkų pramatymas yra individualisto atsakomybės dimensijos: "nes yra aišku", rašė Ignazio Silone, "kad nepakanka būti sąžiningu, jeigu norima būti teisingu". Bet neteisingiausieji yra tie, kurie visai nieko neveikia (ir, kitiems veikiant, nieko nesako): jie priima atsakomybę ir už tai, kas bloga yra, ir už tai, kas bloga bus.

Jei herojus atsakingas prieš savo sąmonę, atstovaujančią abstrakčioms vertybėms, tai humanisto sąžinė priima atsakomybę už konkrečius žmones, su kuriais jis bendruomenėje gyvena. Neužtenka pasyviai toleruoti viską, kas už lango darosi, įskaitant dogmą, kuri visada neteisi; ir kraują, nors ir nemylimųjų; ir rasinę

8) Tai, žinoma, tik iš dalies įmanoma; bet vienas iš pagrindinių auklėjimo tikslų turėtų būti šito sugebėjimo išvystymas reliatyviai objektyvių istorijos, sociologijos ir psichologijos disciplinų pagalba, — kad nužydėjusiems avantiūristams nereikėtų bijoti jaunąją kartą pakartosiant jų klaidas.

neapykantą. Jei tolerancija nėra indiferentumo patologijos simptomas, ji yra įsipareigojimas aktyviai kovoti už kiekvieno teisę į savo tiesą ir savitą gyvenimą, ir prieš visus, kurie į jį veržiasi — nesvarbu, kurios doktrinos — politruko pirštais.

Humanistas atsakingas ne vien gerbti žmogų, bet ir duoti jam pagalbos, kad jis savyje atrastų jėgų (kartais juk išsenkančių) būti pagarbos vertas. Todėl humanistas ne tik organizuoja socialines ir ekonomines reformas, šalinančias žmogų niekinančias gyvenimo sąlygas — apartheidą ir kolchozus —, bet, ir jas pašalinęs, nepavargsta ieškoti prasmingesnio gyvenimo būdo, kviesdamas visus dalintis amžinųjų utopijų ilgesiu.

Tokia yra humanistinio individualisto atsakomybė, — ne tiek dramatiška ir kraują jaudinanti, bet, tur būt, nemažiau svarbi, kaip herojaus atsakomybė, reikalui esant, griauti ir tai, ką šimtai generacijų yra skausme subrandinę.

4. Žmogus, kurio ieškome

Atradome du bruožu, bendru ir heretiko sąmonei, ir humanisto sąžinei: individo iškėlimą iš kolektyvo ir individo savanoriškai priimamą atsakomybę. Šiedu bruožai, drauge paimti, susiveda **atsakingo individualizmo** sąvokon.

Atsakingo individualizmo etika remiasi principu, kad **laisvės nuo bendruomenės įpročių ir autoritetų globos tegalima sau reikalauti tam, kad žmonijai davus daugiau negu globojamasis žmogus duoda.** Gali nieko — išskyrus tai, kas iš jo varu išrenkama, kaip valstybės mokesčiai — iš savęs neduoti chameleonas kilimais išklotame padoraus piliečio kailyje. Gali nieko laisvai neduoti partijos disciplinai parsidavęs komunistas (paskutinysis XX amžiaus tobulai savimi patenkintasis?) ar kurios kitos doktrinos įnagiu pasiryžusi būti tauri asmenybė. Bet individualistas, kuris sau reika-

lauja moralinės nepriklausomybės, pačiu šiuo reikalavimu įsipareigoja didžiąją individualios laisvės privilegiją atsverti dar didesniu asmeniniu dosnumu. Laisvės nuo duoklės brutalumo tegalima ilgėtis tam, kad pažinus dovanos grožį. Nėra kitos moralios laisvės kaip tik savo tikėjimo vykdymui, nes tik tikėjimo vykdymo įsipareigojimas yra didesnis už nustatytąją pareigą.

Visi turi **atsakomybę** duoti, bet kiekvienas **laisvę** pasirinkti, ką duoti. Šio atsakingojo individualizmo principo pripažinimas vakarietiškajai civilizacijai dar, gal būt, gali išsaugoti du dalyku, kurių ne retai pasigendame: heroinio siekimo dinamiką ir tarpusavio bendravimo žmogiškąjį padorumą.

Antanas Mončys
Grupė, skulptūra

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

LIBERALIZMAS, LAISVĖ IR TIESA

Iškilus prieš kelis metus išeiviškojoje spaudoje ginčui apie liberalizmą, politiniai atgarsiai nebuvo stiprūs, nors demokratinį bendradarbiavimą (be privilegijų, pirmumo teisių ir t.t.) siūląs liberalizmas dabartiniu metu, tur būt, būtų vienintelis būdas apjungti susiskaldžiusias grupes bendram darbui. Bet kadangi mūsų tarpe politika yra gana tampriai susijusi su pasaulėžiūra, nebuvo nuostabu, kad liberalinės mintys iššaukė daugiau pasaulėžiūrines negu politines reakcijas. Todėl ir kritika buvo gilesnė. Pagrindinės problemos sukosi apie liberalizmo pagrindus, tiesos ir laisvės santykį, ir liberalizmo laikyseną pasaulėžiūros, ypač religijos, atžvilgiu. Prie šių temų čia ir sustosime.

Liberalizmo pagrindai

Atrodo, jog daugelis, ir ypač patys liberalai sutinka, kad liberalizmas plačiąja prasme nėra pasaulėžiūra su savo specifiniu turiniu, bet greičiau tam tikras nusistatymas kitų žmonių atžvilgiu. Negatyviuoju aspektu jis išskiria netoleranciją bei prievartą, gi pozityviuoju siūlo toleranciją kitiems, būtent, sąžinės, minties, žodžio laisvę pasaulėžiūroje, politikoje, moksle ir kūryboje. Visai natūraliai laisvė yra centrinė liberalizmo sąvoka. Kaip gi kas kita galėtų stovėti liberalizmo centre, jei pats liberalizmo terminas yra kilęs iš žodžio "laisvas". (Tačiau bergždžia būtų priekaištauti, kad liberalai siūlo **absoliučią** laisvę. Nors tokio kaltinimo netrūksta, jis yra visai nerealus. Liberalai siūlo ne absoliučią laisvę, bet "varžtų" sumažinimą pagal galimybes, ir tuomi laisvių praplėtimą. Net ir anarchistai sutinka, kad visuotinė laisvė yra įmanoma tik aukšto sąmoningumo bendruomenėje, kur egoizmas yra dingęs).

Tai, kas laisvę dažnai užgniaužia, yra prievartos užmetimas, fanatizmas ir asmeninė ar grupinė neapykanta. Kadangi šiuos reiškinius galima vertinti etikos žvilgsniu, kova su jais taip pat priklausys etikos sričiai. Šia prasme dr. Juozas Girnius liberalizmui suteikia **etinį** pagrindą. "Morale, o ne metafizika tenka liberalizmą aptarti, nes jis ir iškilo kaip naujų moralinių vertybių praregėjimas, o ne kaip naujo turinio pasaulėžiūra" (**Lietuviškasis liberalizmas**, psl. 49). Reikia sutikti, kad liberalizme etinio aspekto yra, ir kad todėl jį būtų galima išvesti net iš artimo meilės principo. Tačiau neatrodo, kad liberalizmą galima pilnai išaiškinti, vien tik šiuo tašku atsirėmus. Artimo meilė yra krikščioniškas principas,[1]) ir šiuo atžvilgiu liberalizme nebūtų nieko naujo. Jis, kaip ir demokratija, būtų "evangelinės kilmės". Bet kokiu būdu tada galėjo atsirasti konfliktas tarp liberalizmo ir krikščionybės? — konfliktas, kurio atgarsiai tebeaidi ir šiandien.

Palikdami liberalizmo ir religijos santykį vėlesniam apsvarstymui, čia turime pastebėti, kad prievarta gali kilti ne tik iš fanatizmo ar neapykantos, bet gali būti ir visai nuoširdaus **argumentavimo** išvada. Vadinasi, liberalizmas sutinka savo priešą ne tik emocijose, bet ir intelektualinėje veikloje, ir todėl atsiremia ne tik į etinę poziciją.

Kaip nuoširdžiai racionalus argumentavimas iš padorių prielaidų gali nuvesti iki prievartos pateisinimo, matome pas graikus. Jau Sokratas kritikavo demokratiją (ir už tai neteko gyvybės), kad ji nesuprantanti žinojimo, t.y. ekspertų vertės: "Kaip kvaila pupomis išrinkti valstybės tvarkytojus, kai niekas neimtų vairininko, išrinkto pupomis, ar statybininko, ar muziko, nors šiųjų klaidos ir mažiau žalos padarytų, negu klaidos valstybės valdyme". Per trumpą laiką graikai buvo padarę nepaprastą pažangą moksluose, o matematikos pavyzdys, kur viskas aišku ir būtina, davė mintį, kad matematinį tikslumą galima perkelti ne tik į visus mokslus, bet ir į politinio gyvenimo tvarkymą. Pratęsdamas Sokrato sugestiją, Platonas netrukus suformuluoja sąvoką tokios valstybės, kurią valdo ilguose moks-

---

1) Tikslumo dėliai reikia pastebėti, kad artimo meilės principas už krikščionybę yra senesnis; jis randamas jau sokratinėje etikoje, plg. Kritono dialogą. Taip pat Bergsonas, kalbėdamas apie demokratijos "evangelinę kilmę", daro paprastą istorinę klaidą. Demokratija prasidėjo V a. pr. Kr. Gi krikščionybė, save laikanti tikrąja evangelijos saugotoja, buvo priešingai nusistačiusi demokratijos atžvilgiu iki 1881 m.

lo metuose užsigrūdinęs valdovas išminčius, žinąs, kokia santvarka ir piliečių išskirstymas yra geriausi ir atneša didžiausią gerovės kiekį visiems valstybės gyventojams. Šitoje vizijoje matome kilnius Platono užsimojimus pašalinti priespaudą ir vargą, tačiau platoniškoji valstybė yra neabejotinai totalitarinė. Valstybėje visi turi paklusti valdovo išminčiaus įsakymams ir potvarkiams. Dar daugiau: jei valdovas, ex hypothesi, yra geriausias žinovas, jis turi moralinę teisę uždrausti skirtingas nuomones, nes jos yra mažiau teisingos už valdovo įžvalgas ir todėl valstybei kenksmingos. Platono argumente matome pirmąją istorijoje logiškai pateikiamą išvadą, kad "klaida neturi teisės egzistuoti". Ten, kur yra atrasta tiesa, klaida neturi vietos.

Platoniniame, racionaliu argumentu grįstame totalitarizme matome dvi prielaidas. Pirmiausia, prileidžiama, kad galima rasti neklaidingus teiginius ar formules; antra, kad yra ar bus žmogus ar žmonės, kurie tokias neklaidingas tiesas bus radę. Jei taip iš tikrųjų yra, skirtingos nuomonės reiškėją reikia sudrausti ir nutildyti dėl jo paties gerovės. Tačiau, nors Platono užsimojimai buvo kilnūs, istorija jo vilčių nepateisino. Valdovo išminčiaus, kuris visiems laikams atidengtų laimingo bendruomeninio gyvenimo ir tobulos politinės santvarkos formulę, neatsirado. Bet Platono argumentai apie tiesą ir klaidą buvo panaudoti daug kartų įvairiose gyvenimo srityse, nes jų pagalba kiekvienas gali pateisinti savo pažiūros užmetimą kitiems, jei tik turės drąsos pasiskelbti turįs absoliučią tiesą.

Grįžtant prie liberalizmo skelbiamos tolerancijos, matome, jog jos pagrinde glūdi **realistiškesnis žmogiškųjų pažinimo galių įvertinimas.** Tolerancija yra kito pažiūros toleravimas, nemėginimas ją užgniaužti. Bet kodėl toleruoti kito pažiūrą? Todėl, kad kiekvienas stovi klaidos galimybėje, ir kad žinių kaupimas įmanomas tik per "bandymą ir klaidą". **Liberalizmo skelbiama pažiūrų tolerancija savo pagrindą turi žmogiškųjų pažinimo galių ribotume ir iš to kylančioje nuolatinėje galimybėje suklysti.**

Iš čia matyti, kodėl liberalizmas neatsiremia vien tik į etiką, ir kodėl jis negali būti istoriškai išvestas vien iš, pavyzdžiui, krikščioniškosios etikos. Iš tiesų, nors krikščionybę bei liberalizmą ir jungia stiprus bendrų moralinių principų ryšys, tarp jų yra ir didokas skirtumas, kuris paaiškina, kodėl krikščionybė ir liberalizmas kartais negalėjo eiti ranka rankon, nors to bendradarbiavimo nebūtų trukdę nesutarimai etinėje plotmėje. Krikščionybė, kaip platoniškasis valdovas išminčius, sakosi turinti

neklaidingas tiesas ir todėl istorijoje nekartą reikalavo visiško paklusnumo.[2]) Liberalizmas kaip politinė metodika į tokias

---

2). Plg. šias tris ištraukas, kuriose figūruoja dėsnis "klaida neturi teisės egzistuoti":

"Heretics are not to be disputed with, but to be condemned unheard, and whilst they perish by fire, the faithful ought to pursue the evil to its source, and bathe their hands in the blood of the Catholic bishops, and of the Pope, who is a devil in disguise". Liuteris, **Table-Talk,** III, 175.

"Our sympathy-mongers, who take such great pleasure in leaving heresies unpunished, now see that their fantasy hardly conforms with God's commandment. Afraid lest the Church be blamed for being too severe, they would allow all kinds of errors to spread freely to secure tolerance for one man. But God does not even allow whole towns and populations to be spared, but will have the walls razed and the memory of the inhabitants destroyed and all things frustrated as a sign of his detestation, lest the contagion spread. He even gives us to understand that by concealing a crime one becomes an accomplice. Nor is this to be wondered at, since it is here a question of rejecting God and sane doctrine, which perverts and violates every human and divine right". Kalvinas, **Calvini Opera,** Vol. VIII: **Declaratio.**

"In no age of Christianity has the Church had any doubt that in her hands, and only in hers, was the deposit of the true faith and religion placed by Jesus Christ, and that, as it is her duty to teach this to all nations, so she is bound by all practicable and lawful means to restrain those who would corrupt the message or resist the teacher. Some have maintained that no means of coercion are lawful for her to use but those which are used in the internal forum (i.e., the sacrament of penance) and derive their sanction from anticipated suffering in the next world. The power of the Church, according to Fleury, is purely spiritual... The overwhelming majority of the canonists take the opposite view — namely, that the Church can and ought to visit with fitting punishment the heretic and the revolter; and since the publication of the numerous encyclical letters and allocutions of Pope Leo XIII (1878-1903) treating of the relations between Church and State, and the inherent rights of the former, the view of Fleury can no longer be held by any Catholic". Addis and Arnold, eds., **A Catholic Dictionary, 1957,** psl. 446-7.

pretenzijas turi žiūrėti skeptiškiau jau vien dėl to, kad pretendentų yra ne vienas ir jie tarp savęs nesutaria.

Platoniškasis argumentas, neleidžiąs egzistuoti klaidai, neleidžia pilnai išplėtoti ir artimo meilės principo. Krikščionis turi mylėti savo artimą ir net priešą. Tačiau, kita vertus, jis negali toleruoti kitatikio pažiūrų. Nenuostabu todėl, kad **kova prieš klaidingas mintis neretai tampa kova prieš patį žmogų kaip tokių minčių šaltinį ir skleidėją.** Tokioje dinamikoje klaidingų minčių naikinimas tampa pačių klaidatikių naikinimu. Bet jei pats klaidatikis ir nenaikinamas, artimo meilė nustoja savo reikšmės, nes kokia begali būti artimo (ar priešo) meilė tada, kai draudžiamas patsai charakteringiausias žmogaus išsireiškimas: savarankiškas galvojimas ir jo komunikacija? Negi galima žmogų atskirti nuo jo galvojimo, kai žmogus save susikuria per savus apsisprendimus?

Atrodo, jog liberalizmas yra realistiškesnėje pozicijoje, nes jame nėra to vidinio prieštaravimo, kurį slepia krikščioniškoji praktika, balansuojanti tarp priešo meilės ir jo minčių nepakantos. **Prileisdamas nuolatinę klaidos galimybę ne tik oponentui, bet ir sau pačiam, liberalas oponento nemėgins nutildyti, bet kovos su juo idėjinėje plotmėje, kur galutinis autoritetas yra ne žmonės, bet faktai.** Mažiausiai, liberalas bus žmoniškesnis, humaniškesnis, nes į savo oponentą jis žiūrės kaip į žmogų, kuris, gal būt, stengiasi pagal savo išgales ir visvien turi teisę susidaryti savo pažiūras. Kaip ten atskiraisą atvejais bebūtų, bent tarp dviejų liberalios dvasios žmonių yra galimas idėjinis pasidalinimas, jei jie ir yra skirtingų pažiūrų. Bet komunikacija ir bendradarbiavimas neįmanomas tada, kai kiekvienas įsitikinęs savo tiesos neklaidingumu.

Tiesos ir klaidos sulyginimas?

Iškėlus visuotinę klaidos galimybę, pirmu žvilgsniu atrodo, kad tenka nuleisti rankas ir, kaip tie radikalūs graikų skeptikai, beviltiškai sušukti: "Kadangi bet kas gali būti klaidinga, tiesos iš viso neapsimoka ieškoti". Todėl ir liberalizmui gali būti metami panašūs kaltinimai. Sakoma, kad liberalizmas sureliatyvinąs tiesą ir klaidą, ar kad jis iš viso nekreipiąs dėmesio į tiesos klausimą. Konkrečiai šitokie kaltinimai daugiausia slepia ne ką kitą, kaip priekaištą, kad liberalizmas nepripažįsta tiesos monopolio **"mums"**, ir kad jis siūlo toleruoti tuos, kurie skelbią klaidą **"pagal mus"**.

Negi iš tikro liberalizmas yra priverstas reliatyvinti tiesą ir klaidą? Pirmiausia, reikia pripažinti, kad nėra magiškos laz-

delės, kuri automatiškai atskirtų tiesas nuo klaidų, nors yra daug metodų, sumažinančių klaidos galimybę. Šita tiesos problema betgi išsisprendžia praktikoje, ir geriausias pavyzdys yra mokslai, kurie, nors ir nepretenduodami į absoliutų tikrumą, pajėgia daug nuveikti. Atrodo, jog pažinimo procese susitinkame faktų akivaizdumo (teiginių tikimumo, probaliteto) skalę: yra teiginių, dėl kurių neverta ginčytis ta prasme, kad faktus galima lengvai pasitikrinti; yra teiginių, kuriuos patikrinti daug sunkiau; yra teiginių, kuriuos galima logiškai išvesti iš kitų teiginių; yra hipotezių, kurias galima patikrinti principe, bet trūksta techninių priemonių; yra hipotezių, kurių ir principiniai negalima patikrinti. Pažinčių sandėlis auga iš lėto, bet jis auga.

Bet ar ne per lengvai vartojame žodį "faktas", nes galima dėl vieno ir to paties fakto ginčytis? Iš tikrųjų, reikia sutikti, kad ir "faktų kalba" nėra visada aiški, nes kartais tą patį faktą galima interpretuoti skirtingais būdais. Bet kaip tik todėl rimtas mokslinis priėjimas ir skatina ne tiek paprastą radinių užregistravimą, kiek kritišką teiginių ar interpretacijų susirėmimą, nes neretai kas atrodė akivaizdu, vėliau pasirodo esant kitoniška. Kitais žodžiais, mokslai yra liberalūs ta prasme, kad kiekvienas teiginys yra visuomet atviras kritikos ugniai; jis gali būti paliktas, pataisytas, pakeistas, priklausomai nuo naujų radinių ir iš jų kylančių logikos reikalavimų. Moksluose yra tik vienas autoritetas: patys faktai, bet juos skaityti turi teisę kiekvienas mokslininkas. Bet kaip tik dėl to, kad pažįstamieji faktai turi neišvengiamai perkeliauti per žmogiškąjį **intelektą**, mokslai neturi neklaidingų teiginių sąrašo, prie kurio retkarčiais būtų pridedama pora naujų absoliučių tiesų. Užuot laikius mokslus absoliučių tiesų sandėliu, tiksliau juos charakterizuoti kaip begalinį savitaisos vyksmą.

Moksliniame darbe išryškėja **laisvės** būtinybė. Kadangi pažinimas ribotas, kiekvienas turi turėti teisę — laisvę — duoti savo įnašą. Nei vienas neturi tiesos monopolio; tiesa pasiekiama bendru darbu, kur pažiūros konstruktyviai atsimuša į kitas pažiūras, teiginiai į teiginius. Tiesa išryškėja dialektiniu keliu, per nuolatinę kritiką, pataisas, naujas hipotezes. Čia ir glūdi **konkreti laisvės prasmė, kaip kelias į tiesą. Ne iš tiesos išplaukia laisvė** (kai tiesa yra aiški, ją betenka tik priimti), **bet iš laisvės išplaukia tiesa.** Nėra karališko kelio į tiesą, bet prie jos greičiau gali nuvesti laisvas nuo išorinių autoritetų, bet pačiais faktais paremtas galvojimas.

Grįžtant prie liberalizmo, neatrodo, kad jį galima kaltinti mėginimu sureliatyvinti tiesą ir klaidą, nes jau istoriškai ma-

tome, kad liberalizmas buvo artimame ryšyje su mokslais, lygiai kaip ir mokslų dvasia yra savo esmėje liberali, neturinti absoliučių tiesų, kurios būtų virš kritikos. Mokslinė metodika rodo tas pačias prielaidas **kaip** ir liberalizmas, būtent, nuolatinę klaidos galimybę, kurią galima sumažinti tik per nuolatinę kritikos ugnį, t.y. žmogaus laisvą apsisprendimą faktų šviesoje. Iš tikrųjų, liberalizmui dažnai prikišama, kad jis per daug dėmesio kreipia į mokslinę metodiką. Bet kaip tada su kaltinimu, kad liberalizmas reliatyvinąs klaidą ir tiesą, nes vargu ar kas norėtų šį priekaištą mesti mokslinei metodikai, jei šioji ir neoperuoja absoliučiai tikrais teiginiais?

Priekaištaujama, atrodo, todėl, kad liberalizmas nesutinka pripažinti neklaidingumo pretenzijų, kurias reiškia kaikurios pasaulėžiūros. Čia betgi reikia pastebėti du dalykus. Pirmiausia į tikrosios tiesos nuosavybę pretenduoja visa eilė institucijų, kurios savitarpy vis dėlto nesutaria. Jau vien šitas faktas meta šešėlį ant tokios pretenzijos, o tai reiškia, kad sprendimą galima rasti tik per sąžiningą intelektualinę kovą, prileidžiant, kad tiesa yra svarbiau negu tradicija. Antra, jei tokio sprendimo prieiti nėra lengva, tai tik parodo, kaip sunku yra įrodyti kurią nors pretenziją. Bet tokiu atveju yra keista reikalauti, kad vienokios ar kitokios neklaidingos tiesos būtų nekritiškai priimtos ar net užmestos. Komentuodamas vieną iš **Lietuviškojo liberalizmo** bendradarbių, Pr. G. sako, kad tas bendradarbis "nerodo objektyvinio užsimojimo priimti religinę tiesą savo esmėje ir atsiremti į antgamtinį apreiškimą" (**Aidai**, 1960, Nr. 7, psl. 310). Iš tikrųjų, jei religinė tiesa būtų tokia objektyvi, priėmimo problemos nebūtų, nes minėtas bendradarbis, tur būt, tikrai nėra visiškas reliatyvistas ir daug teiginių laiko tikrais. Reikia verčiau vieną kartą sutikti, kad religinė tiesa nėra akivaizdus dalykas, bet gana sunki problema, nes neveltui jos atveju kalbama apie "tikėjimą", o ne paprastą kasdieninį pažinimą. Todėl ir agnostinė, ieškanti laikysena šiuo atžvilgiu nėra labiau stokojanti kaip teigiamas ar neigiamas atsakymas. Recenzentas (Pr. G.) juk sutinka, kad teologijos įrodymų galia "nėra tokia priverčianti kaip matematikos, ir palieka laisvės asmens apsisprendimui" (ten pat, psl. 358).

Faktų akivaizdumo (teiginių tikimybės) skalėje pasaulėžiūrinės tiesos yra lyg labai plataus masto hipotezės, kurių patvirtinimas yra labai sunkus, jei iš viso įmanomas. Taip pat ir antgamčio įrodymai, nežiūrint Vatikano suvažiavimo nutarimo, nėra logiškai konkliuzyvūs ir palieka atviromis kitas galimybes. Todėl **kaip tik pasaulėžiūrinių tiesų atveju, kur galutinių įrodymų nėra, mintijimo laisvė yra labiausiai pateisinama,** jei apie mintijimo laisvės pateisinimą iš viso galima kalbėti. (Kuo

akivaizdesnė tiesa, tuo ji aiškiau kalba už save, ir tokiu būdu tuo mažiau "prievartos" reikalinga. Jei 2+2=4, kritikos imsis tik ekshibicionistas ar rimčiau negaluojąs žmogus. Šią aritmetinę lygtį imame kasdienine prasme, nesigilindami į skirtingų matematikos sistemų galimybes). Atvirkščiai, **ne mintijimo laisvę reikia pateisinti, bet prievartą priimti vieną ar kitą tiesą.** Išskyrus mokyklinį laikotarpį, speciali prievarta yra kaip ir nereikalinga, nes "už klaidas baudžia pats gyvenimas". Kas rimtai tikėtų, kad 2+2=5, tą nuvils kasdienybė ir be specialios autoritetų priežiūros, gi mažiau akivaizdžių teiginių atveju prievarta nėra pateisinama, kadangi jų klaidos galimybė yra proporcingai daug didesnė.

Reikia tačiau sutikti su dr. Girniaus įspėjimu, kad tolerancija gali nuvesti į nesirūpinimą pasaulėžiūriniais klausimais apskritai (**Lietuviškasis liberalizmas**, psl. 71). Tokia "laisvė nuo pasaulėžiūros" yra ne vieno liberalo pavojus, nors, kita vertus, ir kitų sąjūdžių nariai gali saugiai užmigti savos ideologijos prieglobstyje. Bet vargu ar galime patį liberalizmą šiąja dėme kaltinti. Jeigu liberalizmas kaip toks būtų pasaulėžiūrinei tiesai visai indiferentus, jis iš viso nebūtų atsiradęs. Liberalizmą sukūrė žmonės, kuriems tiesos ir klaidos klausimas buvo labai svarbus. Jie laisvės reikalavo todėl, kad per prievartą nebūtų užmetama tai, kas gali būti klaida. Dar daugiau: jie įžiūrėjo, kad **dogmatizmas ir prievarta negali būti pateisinami deklaracija, kad "mes mylime tiesą labiau už viską". Jei tiesa yra iš tikrųjų taip mylima, tai ji turi būti išstatyta viešai ir atvirai kritikai, nes tai, ką laikome tiesa, gali vis dėlto pasirodyti klaidinga.** Tiesa yra kaip plienas; ją užgrūdina kritikos ugnis. Gi jei tiesą pradedama proteguoti ir laikyti virš kritikos, savaime kyla abejonės jos autentiškumu.

Liberalizmas ir religija

Kadangi iki šiol buvo labiau keliami skirtumai tarp liberalizmo ir religijos, gali atrodyti, kad liberalizmas religijai yra priešingas iš esmės. Bet ir šiaip liberalizmas neretai tampa apkaltintas priešreliginiu nusistatymu, ar sakoma, kad jis esąs tik žodine ateizmo priedanga. Tokiam kaltinimui iš tikrųjų paviršutinišką pagrindą suteikia minėtieji skirtumai.

Nėra, tur būt, religijos, kuri savo pagrindinių tiesų nelaikytų neginčijamomis, nes jos yra pristatomos kaip dieviškos kilmės. Vadinasi, kadangi Dievas klysti negali, todėl "mūsų" religinės tiesos yra anapus žmogiškos kritikos. Šiame kontekste pritaikius daugelio religijų vartojamą principą, kad "klaida neturi teisės egzistuoti", gauname išvadą, kad "kitoks" galvo-

jimas neturi egzistencijos teisės. Liberalizmas, kaip politinio gyvenimo metodika, turi neišvengiamai sueiti į konfliktą su tokiais reikalavimais, ypač kai jų yra keletas ir jie tarp savęs prieštarauja. Liberalizmo laikysena tokių pretenzijų atveju gali būti tik indiferentiška ta prasme, kad jis nei vienai pretenzijai nesuteikia pirmenybės.

Bet kaip tik šitokia liberalizmo laikysena ir pavadinama priešreligine, lyg jis iš viso religiją neigtų. Tokias išvadas darant, atrodo, vadovaujamasi dėsniu "kas ne su manim, tas prieš mane", *kuriuo visi padalinami į draugus ir priešus, užmirštant*, kad gali būti ir trečia galimybė. **Principiniai betgi liberalizmo "anti-religiškumas" yra tik toks, kad jis skatina religinę toleranciją.** Tai nereiškia, kad patys liberalai negalėtų turėti įvairių pažiūrų religijos atžvilgiu. Jeigu liberalizmas ir nėra "laisvė nuo tikėjimo", patys liberalai yra laisvi ir tikėti (vienaip ar kitaip) ir netikėti.

Bet kodėl pačiam liberalizmui tapo prisegta jei ne ateizmo, tai bent priešreliginio nusistatymo etikete? Kur nors, kada nors turėjo tam būti pagrindo. Atsakymą čia gali suteikti tik istorija, nes iš tiesų **liberalizmas kovojo (ir jei reikia, dar kovoja) su tokia religijos samprata, kuri laiko teisėtu dalyku savo tiesas skleisti jėgos būdu.** Jei ne jau nuo Konstantino Didžiojo, tai nuo imperatoriaus Teodozijaus laikų (IV a. pabaigoje) krikščionybės išpažinimas buvo priverstinis dalykas Romos imperijos piliečiams. Tas pats dėsnis galiojo viduramžiais Europai, naujai atrastai Amerikai (Aleksandro VI bulė Inter Caetera Divinae), ir dar kartą buvo pakartotas 1648 m. Westfalijos taikoje, užbaigusioje reformacijos karus. Yra paprasta istorinė tiesa, kad viena iš reformacijos karų priežasčių buvo ilgus amžius galiojęs religinės netolerancijos dėsnis, dabar sukėlęs skerdynes todėl, kad jį savinosi ir katalikai, ir liuteronai, ir kalvinistai. Šiandien kartais sakoma, kad tais laikais krikščionys darė klaidą, nes prievartinis tikėjimo skleidimas nesąs vienas iš esminių krikščionybės principų. Faktas betgi yra, kad **tada** tas dėsnis buvo laikomas neginčijamu ir kaip tik jo pagrindu buvo kovojama. Galimas dalykas, kad jei demokratija ir liberalizmas nebūtų laikui bėgant įsigalėję, anas viduramžių dėsnis galiotų ir šiandien. Pijus IX į savo garsųjį "klaidų sąrašą", 1864 m., įtraukė teigimą, kad "kiekvienas yra laisvas priimti ir išpažinti tą religiją, kurią jis, vadovaudamasis proto šviesa, tiki esant teisinga". Tame pačiame sąraše buvo pasmerkta pažiūra, kad "šiandien nebėra reikalo, kad katalikų religija būtų laikoma vienintele valstybės religija ir kad visi kiti garbinimo būdai būtų uždrausti; todėl išmintingai kai kuriuose katalikiškuose

kraštuose įstatymais leidžiama ten apsigyvenusiems viešai garbinti savitu būdu". Dvidešimt keturis metus vėliau, 1888 m., Leonas XIII savo enciklikoje **Libertas** pasisakė dar griežčiau: "... Teisingumas todėl draudžia ir patsai protas draudžia valstybei būti bedieviška, ar pasirinkti tokį kelią, kuris nuvestų į bedievybę, būtent, visas religijas (kaip kai kas jas vadina) traktuoti vienodai ir suteikti joms be atrankos lygias teises ir privilegijas... Iš anksčiau pasakyto seka, kad yra neteisėta reikalauti, ginti ar suteikti besąlyginę minties, kalbos, rašto ar garbinimo laisvę, lyg tai būtų žmogui gamtos suteiktos teisės".

Yra katalikų teologų, kurie įmato skirtingą Bažnyčios laikyseną Pijaus XII kalboje italų teisininkams (1953 XII 3), kur apie toleranciją kalbama daug lanksčiau, tačiau ir čia tekstas aiškiai parodo, kad praeityje pasitaikiusi Bažnyčios tolerancija kilo ne iš tolerancijos teisėtumo, bet "dėl aukštesnių motyvų". Nubrėždamas tolimesnę Bažnyčios liniją, Pijus XII laikosi to paties principo: "Taip (su tolerancija) ji (Bažnyčia) elgiasi šiandien, ir ateityje ji susidurs su ta pačia būtinybe. Tokiais paskirais atvejais Bažnyčios laikyseną apsprendžia reikalas, iš vienos pusės, apsaugoti ir rūpintis bendru gėriu, bendru Bažnyčios ir valstybės gėriu paskirose valstybėse, ir, iš kitos pusės, bendru visuotinės Bažnyčios gėriu ir Dievo valdžia visame pasaulyje".

Matant, kad Bažnyčia net šiame šimtmetyje nėra vienprasmiškai pripažinusi sąžinės laisvės principo, sunku yra antireligiškumu apkaltinti akstyvuosius liberalus. Jų kova su Bažnyčia buvo dėl *netolerancijos, o ne dėl religinių tiesų*. Bet, iš *viso*, kaip galima ateizmu ar antireligiškumu apkaltinti ankstyvuosius liberalus, jei didieji liberalizmo teorikai buvo krikščionys, kaip pvz. John Locke. Jei jie kritikavo Bažnyčią, jie kritikavo Bažnyčios **politinį** elgesį, nes Bažnyčia ne tik smerkė sąžinės laisvę, bet ir su demokratija susitaikė tik 1888 m., vadinasi, lygiai du šimtmečius po demokratijos laimėjimo Anglijoje. Ateizmas kaip svarbesnis socialinis sąjūdis iškyla tik XIX a., ir tai tik Europos kontinente. Gi Anglijoje, kur liberalizmas jau buvo šaknis įleidęs gana giliai, XIX a. ateistus galima suskaičiuoti ant pirštų.

Kalbant specifiniai apie liberalizmą ir katalikybę, daug skelbtas liberalizmo "antikatalikiškumas" priklauso nuo to, kokia yra katalikų laikysena sąžinės laisvės ir tolerancijos atžvilgiu. Kaip anksčiau sakyta, liberalizmas neproteguoja nei vienos religijos, neproteguoja nei ateizmo. Konfliktas gali kilti tik iš to, kad Katalikų Bažnyčia nėra oficialiai pripažinusi sąži-

nės laisvės principo — principo, dėl kurio liberalizmas kovojo ir tebekovoja. Šiaip gi liberalizmas, ar tiksliau liberalinė metodika politikoje prilygsta policininkui, kuris turgaus aikštėje bešališkai prižiūri, kad prekių siūlytojai vienas prieš kitą nepradėtų vartoti jėgą ar versti pirkėją pirkti daiktą, kai jis jo nenori. Nors patsai policininkas, reikalui atėjus, irgi perkasi iš kurio nors vieno pardavėjo, tarnybos metu jis preferencijų nerodo.

Vytautas Doniela

Jurgis Račkus *Horizontas, aliejus*

KULTŪRINIAI RŪPESČIAI

ALGIMANTAS MACKUS ARBA NAMŲ IEŠKOTOJAS

Užmigau amžinam
medaus mėnesiui su mirtimi.

Algimanto Mackaus **Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai** (Čikaga, Santara, 1962) galėtų turėti ir kitą poraštę: **Anti-Žmogus.** Labai dažnai, iš tiesų, jinai atrodo, kaip atsakymas Lenino laureatui, kaip Edvardo Mieželaičio **Žmogaus** neigimas. Kai vienas rėkte rėkauja Žmogų, kitas ramiai ir sopulingai kalbasi su Angelu — suidealinto žmogaus projekcija. Abiejų kalba "neornamentuota", tiktai pirmojo — šiapus, o antrojo — anapus simbolizmo. Mieželaitis tiki į mosto prasmingumą, į auditorijos buvimą; jo patosas veltui bando sukurti žmogišką šilumą. Mackaus poezija — tylios litanijos, pasikalbėjimai su savimi, beviltiškas ieškojimas namų sau ir kitiems.

Atstumas tarp deklamacjos, pasiilgusios turinio, ir šnibždėjimo, suglaudžiančio ilgaamžę Europos žmoginę patirtį, — tai mūsų lietuviškoji tragedija ir viltis. Tragedija, nes kalbame nebe ta pačia kalba, viltis — nes bet koks kultūrinis bendravimas su Sovietine Lietuva tegali būti tik vienpusiška dovana. Galėti duoti, nieko sau neprašant — man atrodo, kad neornamentuotos kalbos karta tai jau gali.

* * *

Daug vandens nubėgo nuo 1930 metų mūsų poezijos upokšniais. Nusidainavo, nusvyravo mūsų "realistai": Kossu, Brazdžionio, Borutos karta:

Kaimo ir upės sankryžoj,
įšalusio herbo šešėlyje
savo vietoj supasi nendrės (psl. 46).

Išsipasakojo, "išsipildė" mūsų egzistencialistų Nykos-Niliūno, Nagio karta:

Šermeninė giesmė tik nuaidi —
ilgas mirštančios rasės žodynas (psl. 53).

Siūlau eksperimentą: paskaitykite keletą Algimanto Mackaus puslapių, o paskui pereikite prie Brazdžionio ar Nagio — viskas atrodys tuščiažodžiavimu. Ne dėl to, kad jie būtų blogi poetai, o dėl to, kad **ite, missa est.** — Vieno tik Henriko Radausko kalba atrodo dar išsaugojusi savo poetinę, t.y. formalinę prasmę: Algimanto Mackaus balse atpažins gal jis savo "augintinį".

Apie penkiasdešimtuosius metus pasirodžiusi Roland Barthes knyga **Zéro degré de l'écriture** sukristalizavo visą eilę ore kabančių mūsų epochos rūpesčių: kodėl Rimbaud pasirinko tylą? Kodėl Mallarmé buvo lyg apkerėtas ant stalo pasidėtojo balto lapo? Ko verta Flaubert'o formos euforija? Kodėl Camus tegalėjo parašyti tik vieną romaną, antrajame jau plagijuodamas patį save? Ar įmanoma iš viso bet ką rašyti nemeluojant? Ar galima pasiekti "baltos" (Mackus sako "neornamentuotos") rašysenos, ar galima sutaikyti žmogų su jo rašysena, nesulaukus, kol žmogus susitaikys su istorija?

Iškeltoji problema iš esmės yra demistifikacijos ir demitifikacijos problema. Iš literatūros jinai greitai išsiplečia ir tampa visuotine šios kartos problema. Ir į Algimantą Mackų reikia, visų pirma, žiūrėti kaip **į demistifikatorių** lietuviškuose dirvonuose.

Nikita Chruščiovas net dabar dar, tur būt, nesupranta, ką jis padarė, pasiųsdamas savo šarvuočių divizijas į Budapeštą. Jisai užmušė Tikėjimą, tiek Vakaruose, tiek ir Rytuose. Vienas prancūzų žurnalistas, ilgo ir atviro pasikalbėjimo su įtakingu Lenkijos Komunistų Partijos Centro Komiteto nariu, kiek nustebęs išgirdo tokį prisipažinimą: "Visoje Rytų Europoje teliko tik vienas asmuo, kuris dar tiki į Komunizmą — tai Gomulka, šventasis Gomulka". Vakarų Europoje Budapeštas buvo apraudotas, kaip visų vilčių laidotuvės.

Kossu kadais deklamavo man Alpių kalnuose — aukštai — Aleksandro Bloko poemą apie Jėzų Kristų, vedantį į kovą dvylika *revoliucionierių. Kossu, manau, niekas nei komunistu, nei* revoliucionieriumi nepalaikys. Bet toks buvo mūsų tikėjimas, noras tikėjimo, tikėjimas į tikėjimo neišvengiamumą.

O šiandien? Lietuvoje dievas rašomas su mažąja raide, ir Mieželaitis skėteriojasi, **tartum** jis tikėtų į ką nors. Vakaruose gi Dievas išsaugojo savo didžiąją raidę, bet Algimantas Mackus net neberanda reikalo pranešti, kad Dievas miręs:

Braido aukštom pusnim
anapus prisikėlęs Dievas (psl. 17).

Algimantas Mackus — **absoliutus netikėlis.**

* * *

Išraiškos plane Algimantą Mackų apibūdina giliai išjausto krikščioniškojo simbolizmo panaudojimas ir išnaudojimas:

melskis už mus, Išganytojau,
išklydo kaimenė,
neišgaląstos piemens žirklės,
o vasara artinas (psl. 19).

Antras išraiškos plano diptikas — tai liaudies dainų kalba:

Balandėliai, balandžiai, į kur jūs?
Nepalikit žemelės vienos.
Akmenėlių auselės nekurčios
raudai našlelės senos (psl. 54).

Tiems, kurie pasitenkina išraiškos planu, Algimantas Mackus — tai moderniška Brazdžionio ir Liudo Giros kombinacija.

O tačiau poeto vertė ne ten. Jo poetiškumas glūdi, jis matuojamas toje tuščioje erdvėje, kurioje formaliniais mazgais išraiškos planas narpliojasi su turinio planu. Algimanto Mackaus originalumas: pagrindinė stilistinė jo figūra — **anti-frazė.** Kai Mackus sako:

Dievas su mumis
Gott mit uns (psl. 24),

Dievas, kuris yra su mumis, tai ne paguodos ir apvaizdos Dievas, o mūsų pačių Dievas, Dievas soldateskos, kuri žudo ir plėšia Dievo vardu, tai **Ne-Dievas.**

Alain Robbe-Grillet, vienas iš prancūziškojo neo-romano lyderių, sykį dėstė, kuo jo kartos gaminamos literatūros tikslas skiriasi nuo egzistencialistinės literatūros: ši, neigdama žmogaus ir pasaulio prasmę, juos rodo absurdiškais; naujoji karta, atvirkščiai, mano, kad ir non-sens'as yra savotiškas savotiškos prasmės teigimas, naujoji karta teigia ne pasaulio **be**prasmiš-

kumą, o jo **neprasmiškumą**. Algimantas Mackus yra poetas dėl to, kad, užuot vien kalbėjęs apie pasaulio neprasmiškumą, jis **realizuoja šią sąvoką stilistiniai,** anti-frazės keliu. Tai ir padaro jį ne Absurdo, o **Ne-Prasmės** poetu.

* * *

Atsiribojimas nuo egzistencialistinės kartos nėra savaime aiškus ir lengvas dalykas. Spąstų visur pilna. Štai kad ir šios dvi eilutės:

> **nesibaigiantis kartos prakeikimas —**
> **be atvangos, be poilsio iš niekur į niekur** (psl. 18),

galėtų atrodyti, kaip nusilenkimas prieš Absurdiškumą, jei ši procesija "iš niekur į niekur" neprimintų Albert Camus Sizifo mito, pagal kurį žmogaus pastangų beprasmiškumas kaip tiktai įprasmina Žmogų. Pagunda uždegti žvakelę ant Žmogaus altoriaus yra didelė — tai paskutinis, visus tikėjimus praradusiojo, kultas — ir A. Mackus ginasi nuo jos, kaip nuo velnio:

> **tiktai —**
> **kad nesapnuočiau homoseksuališkų angelų,**
> **lesbijaniškų teresėlių** (psl. 18).

N.B. Tiems (o jų, sako, yra), kurie nemokėtų skaityti šių eilučių: homoseksualas ar lesbijietė: žmogus, kuris myli tos pačios lyties, kaip ir jis, žmogų; angelas ar teresėlė — suidealinti vyro ir moters paveikslai; sapnuoti — tikėti į *Žmogaus didžiąja raide vertę.*

Ir visa A. Mackaus "neapykanta" skirta tiems, kurie iš absurdiškų pelenų pagimdo naują Phoenix'ą — Žmogų.

* * *

Į pasaulį it aklas šunelis išmestas egzistencialistas savo blogbūvį, savo baimę būti ir jų beprasmiškumą išgyvena statiniame plane. Algimantas Mackus mato toliau ir arčiau: jis pažįsta seną, kaip žmonija, ir naują, kaip dabartinė minutė, sunkumo būti žmogumi planą; jis sugrįžta į didįjį istorijos siaubą, į žmogaus susitikimą su mirtimi, į žmonijos susitikimą su Dievu. Mirtis viena duoda gyvenimui prasme, verčia ieškoti jo prasmės. Kaip kovoti su mirtimi, kaip grąžinti žmogui prarastą jo gyvenimo neprasmiškumą?

Šis Algimanto Mackaus pašnekesys su "mazochistiška tyla" transfigūruoja visą jo poeziją, iš aktualijos poeto, iš beatniko padarydamas jį klasiku. Mackaus Dievas nėra nei Abraomo nei

Evangelijų Dievas, ir klaidinga būtų matyti jame kovotoją prieš religiją. Dievas jam — tai visokiausių soterizmo apraiškų simbolis, tai visų kelių ir šuntakių, vedančių į Viltį, įkūnėjimas. Ir tai, ką neapdairus skaitytojas gali palaikyti poeto kova prieš Dievą, tėra iš tikrųjų tiktai išlaisvinimo kova, kova prieš išlaisvintojus, ar jie būtų žmonės, dievai ar idėjos. Ir tonas, kuriuo Algimantas Mackus kalba apie nesamas viltis, nėra nei maištaująs, nei desperacinis. Tai kasdieninis, kasminutinis konstatavimo tonas: taip, "mirtis nepaaiškinta" ir toliau, taip, "prisikėlimas atšauktas", jis neįvyks, nelyginant šeštadienį numatytas susirinkimas. Jis kartais darosi patetišku ir primena evangeliškas, raminančias Jėzaus Kristaus intonacijas:

Nebijokit, sakau: Mesijas dar negimė!

* * *

Algimanto Mackaus mintijimas eina dar toliau. Mūsų nelaimių priežastis, iš esmės paėmus, tai net ne sudievinta Viltis, jinai tiktai padarinys. Viso ko kaltininkas — tai nepermaldaujamas Laikas, tai mūsų žmogiškos dalios istoriškumas. Visos bėdos prasidėjo,

kai motina pagimdė rėkdama
auką istorijos išmaldai (psl. 66).

Dėl to ir Mackaus žmogus, žmogus anapus vilties ir prasmės, galėtų pažinti laimę, tiktai suradęs "nepadalinto laiko" šalį.

Tokių šalių yra. Tai jau seniai Freudo atrastas mūsų troškimas "sugrįžti į motinos įsčių".

Dėvynetą mėnesių gyvenai atskirtas neįvykusio laiko
(psl. 65).

Tai, iš kitos pusės, "nemirtinga vaikystė", "vaikystė be eilėraščių", kur laiko nebuvo, kur laikas buvo sustojęs. Visa tai, žinoma, iliuzijos:

Nėra gimtosios žemės!
Nėra kad tyliai plauktų Nemunėlis
ir aviža prašytų būti dailiai pasėta (psl. 72).

* * *

Vaikystės kliedėjimai yra gražūs, nes jinai nepažįsta sąmonės, *nes ji nepakąsta sąmoningumo šalnos. Galima tiktai ilgėtis* žmonijos nesąmoningumo epochų:

Ar nebuvo graži Dievo ranka
kai ji glostė angelo plaukus
ar nebuvo gražus Dievo veidas
kai tau įbruko stiklo akis (psl. 51).

Bet galima gal ir įsivaizduoti ateitį:

augìnu, auginu, auginu
anūką kalbančiam būgnui (psl. 55),

kada žmonija atsisakys savo ambicijos būti "kalbančiu būgnu", kada ji susitaikys su žole ir žvėrimi, priimdama jų dalią. Šis naujasis humanizmas, kurį jau Rimbaud mums kadaise siūlė "Afrikos džiaugsmo" (psl. 61) vardu, šis žmogaus sugrįžimas į pirmapradę gamtos tėviškę, ar tai nėra nauja iliuzija, naujas vilties pokalbio su neviltimi variantas?

Afrika, mano Afrika,
kodėl tu mane apleidai? (psl. 57).

Žmogaus sąmonė tyčiojasi iš paskutinio soterizmo bandymo.

* * *

Algimanto Mackaus ieškojimų kelias ne tiesus, jis sukasi kaip katinas gaudydamas savo uodegą:

Iš visur sugrįžtu neišėjęs.
Naktimis ieškau gimtųjų namų (psl. 17).

O namų nėra. Juos galima tiktai ironiškai sapnuoti.

Paryžius. **A. J. Greimas**

DIDVYRIS IR PENKI MILŽINAI

Vytautas Janavičius, **Pakeliui į Atėnus**, Sydney, Australia. Išleido Henrikas Šalkauskas, 1962. Iliustravo Eva Kubbos.

Mitas — neišsemiamas meninės kūrybos šaltinis. Jo turtinga ir konkreti simbolika visada žadino poeto ir dramaturgo, tapytojo ir skulptoriaus vaizduotę, pasidavė įvairiausioms išraiškos formoms — tragedijai ir epui, dramai ir poemai, drobei ir bronzai. Ir mūsų laikų rašytojai dažnai grįžta prie šios senos kūrybinių idėjų versmės. Tai anaiptol nerodo jų tematinio išsekimo (kaip tvirtina kažkuris Janavičiaus knygos recenzentas mūsų spaudoje). Dažnai patys stiprieji rašytojai, ypač dramaturgai (O'Neill, Anouilh) savo kūrybines problemas koncentruoja kurio nors graikų mito tematikoj. Mito simbolika naudojasi tie autoriai, kurie skaitytojui siekia sukelti dvasinį nerimą, troškulį ieškoti gilesnių atsakymų. Kodėl?

Vaizdingi mitologiniai pasakojimai—tai primityvaus žmogaus vaizduotės atsakymai į būties paslaptis, kitados sudarę jo religiją. Anot Jungo, mitai yra pirminiai simboliai iš pačių kolektyvinės pasąmonės gelmių. Tapę daugiaprasmiais, laiko slinktyje jie pasidavė įvairiausiai interpretacijai. Ir šiandien kūrybiniam žvilgsniui savo turtingais vaizdais jie gali atskleisti kaskart naują, gilesnę prasmę.

Mitai paliečia visą skalę žmogiškų jausmų ir situacijų. Mitų veikėjai, dievai ir didvyriai yra ne eiliniai žmonės, o simbolinės būtybės — prototipai iš gilios ir senos žmonijos patirties, dėl to jų darbai ir žygiai ir šiandien mums šį tą pasako. Ypač graikų mitologiniai herojai mums tebėra savi ir artimi, nes homerinės vaizduotės ir pasakojamojo talento dėka jie tapo žmogiški, įtikėtini, suprantami. Graikiškieji didvyriai — su visom žmogiškom silpnybėm. Jų likimas nuaustas tų pačių deivių, kaip ir eilinių mirtingųjų likimas. O tačiau jis didesnis ir pilnesnis: jų bandymai sunkesni, skausmai baisesni, žygiai daug drąsesni. Jų gyvenimas ir darbai — pavyzdžiai eiliniam mirtingajam. Gal dėl to graikų mitologijos didvyriai yra tokia dėkinga medžiaga visų laikų tragikams ir "likiminių" temų rašytojams.

V. Janavičiaus veikalo tema — tai heroiško žmogaus kova už savojo likimo iprasminimą, žmogiškosios didybės paliudijimą, idealo pasiekimą. Šiai temai išvystyti Janavičiui reikėjo herojaus visa galva už kitus didesnio, spindinčio jaunystės jėga, tiesumu ir drąsa, siekiančio didelio tikslo ir nugalinčio pakelyje visas kliūtis. Dėl to jį ir įkvėpė turtinga ir konkreti, žmogiškai

įtikima graikiško mito simbolika.

Pasirinkęs įdomų Tezėjo mitą (apsiribojęs jaunojo Tezėjo nuotykiais su milžinais pakeliui į Atėnus), Janavičius puikiai išnaudojo šio mito interpretacines galimybes ir sukūrė prasmingą veikalą, klasiškai santūrioj, išbaigtų linijų formoj.

Šioj knygoj autorius atskleidžia pasakotojo talentą ir kartu pasilieka poetu. Epinis elementas visur susipynes su lyriniu; vaizdingas pasakojimas perlietas saulėta, skambia poezija. Išorinė veikalo forma — tartum nuotykių apysaka, bet pasakojime apstu pasakinio senos legendos tono. Aprašymuose subtiliai perduodamas Graikijos kraštovaizdis. Geriausios veikalo vietos tiesiog dvelkia Vidužemio jūros mėlyne ir saulės nupliekstais slėniais ir kalnais. Tvirtuose sakiniuose jaučiasi nenutekintos uolos grubumas, aštrus, vyriškas grožis. Jausmo palaidumo ar užsiplepėjimo nėra nė ženklo. Glaustumas — ryški paties veikalo ir stiliaus ypatybė. "Lauke jau buvo vėsu. Ruduo buvo atėjęs. Dideliame Prokrusto židinyje liepsnojo kaitri ugnis. Jo tamsiai raudonas vynas švytėjo krištolinėse taurėse. Tarnai buvo tylūs ir paslaugūs" (73 psl.).

Bet kartais Janavičiaus stilių gadina per didelė pastanga sakinį suglausti ar sutraukti, o puikiai nusiseka platesnis pasakojimo mostas. Štai kad ir ši ilgesnė iškarpa, pasižyminti lėtu pasakojimo tempu, skambumu ir kalbos grožiu. (Jos ilgi, ramių vingių ir pasikartojimų sakiniai primena Krėvės ar Vienuolio romantinės legendos tradiciją.)

"Tenai, kur pačioje šiaurėje Peloponesas susiaurėja ir tarsi ištiesta ranka susisiekia su Megara, nuo neatmenamų laikų niekas nedirbo žemės ir neganė bandų.

Ne todėl, kad žemė tenai būtų buvusi nederlinga, nes kur auga ąžuolai ir šakotos laukinės obelys, kur susiranda sau maisto stirnos ir šernai, kur į tuščiavidurius kamienus bitės neša medų — tenai ir yra geriausios ganyklos, o miškus iškirtus bręsta javai, auga alyvmedžiai ir sirpsta vynuogės.

Žmonės tenai nesikūrė, nes minios pakeleivingų, nuotykių ieškotojų, pabėgusių vergų ir juos besivejančių raitelių ištrypdavo jaunus vynuogenojus ir kviečių laukus, iškirsdavo alyvmedžius ir skersdavo galvijus. Savo turtą ginančius jie nužudydavo ir išsivesdavo jų *moteris*.

Tiktai Siniui atėjus viskas pasikeitė. Jisai tenai įsikūrė ir kas kitiems atnešė skurdą, jam atnešė gerbūvį. Praėjo keli dešimtmečiai ir vietoje griuvėsių atsirado mūriniai namai, ganyklos ir arimai siekė nuo jūros ligi jūros. Sinio žemė buvo turtinga, joje netrūko nei darbininkų, nei duonos" (33 psl.).

Tačiau kalbant apie stilių, tenka iškelti kalbines silpnybes, kurios knygos vertę mažina. Vienur kitur randam kalbą žalojan-

čių, ausį rėžiančių išsireiškimų: svetimai skambančių manierizmų, stilistikos, sintaksės, gramatikos klaidų — grožiniam veikale visai neatleistinų. Negi tremtyje galima daryti rašytojui kalbinių nuolaidų? Kalbinis grynumas ir sklandumas susijęs su pačia literatūrinio veikalo esme. Dėl to labai jau erzina jautresnį skaitytoją tokie sakiniai (pabraukimai mano):

"Tezėjas įsisąmonino tai nesant maišą" (23 psl.).

"Priėjęs upelį jis **dalykiškai** nusiėmė naštą" (21 psl.).

"Jis buvo paragavęs pirmąjį gurkšnį ir galėjo taurę kitiems palikti" (37 psl.).

"Ar aš nepadariau viską ką galėjau?" (41 psl.).

"Tezėjui atrodė jo laimę esant dar didesnę negu visų kitų, nes jis nenorėjo ir negalėjo likti" (37 psl.).

Autoriui nesiseka su sudėtinėmis veiksmažodžių formomis. Ten, kur nugali paprastumas, stilius išlieka lengvas ir sklandus, glaustumas neišsigema į manierizmą :

"Šiltas lietus ir prietema užklupo Tezėją ties Kercyono pilimi. Ištikti didelių lietaus lašų balti grindinio akmenys pajuodo. Medžiai lenkėsi vėjuje. Jie pasibeldė".

Arba štai gražios poetinės prozos gabalas, kuriame išleisti veiksmažodžiai:

"Saldus nuovargis raumenyse ir skaudantys delnai... Toks draugiškas ir tyras šaltinis, o rytmečio saulė skaisti, kaip pirmoji namuose atsikėlusi sesuo... Vėsus oras, lengvas, aitrus, dūmų kvapas, kaip gaivinantis kartumas stipriame vyne. Ir džiaugsmas artėjančiu vakaru" (37 psl.). Įvaizdžių panaudojimas: draugiškas šaltinis, sesuo ir vynas primena Milašių. O štai dramatiška "Sinio" skyrelio pabaiga, milžino suplėšymas :

"Jis pririšo Sinį prie sulenktų pušų ir jo paties kalaviju perkirto lynus. Ūždamos išsitiesė pušys" (42 psl.).

Šitoks žodžio menininkas ateityje turėtų savo stilių apvalyt nuo nesklandumų, manierizmų ir klaidų.

Kaip minėta, veikalo turinys remiasi mito simbolika. Atskiri epizodai, iš kurių jis susideda, sudaro stiprią ir darnią visumą. Knyga suskirstyta šešiais skyreliais. Pirmasis (pats silpniausias) yra įvadinis, kiti penki paskirti nuotykiams su milžinais ir baigiasi įveiktųjų galiūnų mirtimi. Kiekvienas galiūnas simbolizuoja kokią nors grėsmę žmogui, siekiančiam savo gyvenimo įprasminimo.

Autoriui gerai pasisekė simbolius išreikšti drąsiais, ryškiais vaizdais, kurie tiesiog įsirėžia skaitytojo sąmonėj. Idėjos įkūnytos vaizdingose mito situacijose ir išvystytos ryškioj, savitoj veikalo perspektyvoj. Tiesa, ne visi simboliniai personažai vienodai stiprūs. Nerūpestingasis milžinas Peripetas, kuris švaistosi žu-

vimis ir vulgariai juokiasi, pamynęs žmogiškąją didybę, žymiai ryškesnis už sėslųjį tironą, ilgesio žudytoją Sinį.

Visas Peripeto epizodas tiesiog tapybinio ryškumo. Simbolinė jo prasmė neatsijusi nuo vaizdingos legendinės tikrovės, kuri įtikima ir stipri.

"Pro duris įėjo trys jauni piemenys, nešini didžiulėmis pilnomis žuvies pintinėmis. Jie išvertė tas žuvis ant suplaktos aslos. Jos tebebuvo gyvos: visa krūva žvilgėjo juodmedžiu ir sidabru, blaškėsi ir plakėsi". Peripetui davus ženklą, "visi juokdamiesi puolė prie besiblaškančios, gličios krūvos. Stipriais pirštais nuplėštas galvas ir žarnas metė į ugnį". O vėliau, Peripetui vadovaujant, ėmė mėtyt vienas kitam į veidą. Tezėjo nedalyvavimas "žaidime" milžiną supykino.

Kitas nepaprastai gyvas ir spalvingas vaizdelis, tai Scirono epizodas. Siauras kalnų takas ant prarajos krašto... pasiryžimas ir viltis keleivių veiduose... žemai blykštantys anksčiau keliavusiųjų kaulai. "Scironas šypsodavosi matydamas atsargiai atramos ieškančias kojas, prisiglaudžiančius prie akmens kūnus ir mėšlungiškai uolos atbrailų įsitveriančias rankas" (48 psl.). Gi jam pasirodžius, "keleiviai krūptelėdavo iš siaubo". Ir pats tamsusis milžinas atsiskyrėlis, kuris tyko savo aukų uolų plyšiuose — nepaprastai ryškus personažas. Jis vaizdingai simbolizuoja velnią, nuo siaurojo vertybės tako nustumiantį žmogaus sielą prarajon. Bet jis vistik realus sutvėrimas — negražus, dievams pavydus, maištingas ir nelaimingas savo puikybėj. Jis lyg sunkus protinis ligonis, paniekos ir įtarimų apsėstas paranoikas. (Šis subtilus moralinio blogio ir mentalinio negalavimo sugretinimas ne tik modernus, bet ir giliai humaniškas.) Retkarčiais jis visai šiltai žmogiškas.

Bet žmogiškiausias iš visų milžinų — tai kultūringasis homoseksualas Kercyonas, kurs "vaikšto minkštais katino žingsniais". Jis nepripažįsta ginklų ir žudynių, kančios ir mirties. Jo gimnazijoje, kur ant minkštų kilimų vyksta imtynės, nėra "įlinkusių šarvų, prakaituotų veidų ir smėlyje ar akmenynuose atsprirties ieškančių kojų". Pralaimėjusieji "kovą" nežūva ir jų "lavonų nepuošia spiečiai mėlynų musių". "Nugalėtojas ir nugalėtasis ilsisi po kovos šalia vienas kito. Jie atsigaivina tuo pačiu vynu ir pasistiprina tais pačiais vaisiais. Nes argi kovotojai nesiilgi draugystės?" (60 psl.). Jo gimnazijos baltos kolonos papuoštos gėlėmis ir laurų vainikais, "tarp jų gi grakštūs bronziniai stovai laiko žibintus".

Savo kompromisine išmintimi ir rafinuotų malonumų prisotinta aplinka Kercyonas sugundo Tezėją pas jį pasilikti. Tik savo globėjo, dievo Poseidono, pagalba Tezėjui pavyksta iš jo išsivaduoti. Poseidonas, vandens gelmių dievas (sic!) nenori,

kad Tezėjas "pasibaigtų kaip šaltinis smiltynuose".

Sinio ir Prokrusto epizoduose irgi netrūksta ryškių vaizdų, bet yra daugiau tiesioginių autoriaus ar veikėjų pastabų, o simboliai ne tokie stiprūs. Sinis, gerovės vardu, sugniuždo keliautojus ir ieškotojus. Užkroveš jiems nesibaigiančių darbų ir įsipareigojimų virtinę, priverčia apsistoti turtinguose slėniuose, išsižadėti kelionės tikslo ir ilgesio. O masės atstovas, pirklys Prokrustas, gyvenimą nupigina, herojų žygius nublukina, viską sukirpdamas pagal savo vidutiniškumo matą. Jis naikina kūrybą ir individualumą, taip kaip Peripetas naikina žmogišką didybę ir rimtį, Sinis ilgesį ir siekimą, Scironas ištvermę siaurame kelyje, o Kercyonas ryžtą ir kovingumą. Gi šitos kaip tik ir yra vertybės, už kurias autoriaus pagrindinis personažas, ieškąs, drąsus Tezėjas kovoja. Jis simbolizuoja šiandienos idealistą, patekusį į masinės civilizacijos sukomercintą aplinką.

Tezėjas neišduoda savo žmogiškos didybės (pas Peripetą jam būtų užtekę tik nusišypsoti), neina į kompromisus dėl medžiaginės gerovės, nenusigąsta siaurojo tako ir mentalinės lygsvaros netekimo. Jis nepameta ryžto kovoti, nenustoja individualumo ir neišsižada kūrybinės jėgos. Jis yra herojiškas todėl, kad, būdamas tiktai žmogus, bando būti didesnis už savo likimą. Net ir patys dievai jam pavydi šio heroizmo.

O tačiau savo herojui autorius vistik nesuteikia galutinės pergalės. Kelionės pabaigoje, pilnas laimėjimų ir patirties, išžudęs milžinus, perauges visus, Tezėjas palūžta. Kai tikslas jau pasiektas — jis nebegali džiaugtis. Atėnai "jau švietė rytmečio saulėje", bet "jo dvasion buvo įkritęs šešėlis" — jis pajuto širdy augančią "neapykantos sėklą". Įdomu, ar tai buvo stoka meilės žmogui, ar per didelė neapykanta žmogiškoms silpnybėms, todėl kad bežudydamas milžinus jis peržengė patį žmogiškumą? "Neištverdamas skausmu ir vienatve Tezėjus krito ant kelių ir apkabinęs savo draugų kojas paprašė jam v i s k ą a t l e i s t i". (Iš šios lakoniškos pabaigos nevisai aišku, ką atleisti.)

Reikia pasakyti, kad visas veikalas, kaip ir Tezėjo personažas, spinduliuoja jėga, polėkiu ir jau brandžia gyvenimo patirtimi. Tiek idėjiniu, tiek ir forminiu atžvilgiu, jame viešpatauja drąsių, ryškių linijų harmonija. Turtinga kūrybine vaizduote, jausmo autentiškumu ir originaliu estetiniu pavidalu ši knyga pralenkia daugelį tremties beletristinių leidinių.

Alina Staknienė

AUDRINGO PERIODO MOZAIKA

Juozas Kralikauskas, **Titnago ugnis,** Chicago, Lietuviškos Knygos Klubas, 1962.

Geri istoriniai romanai nedažnai pasirodo. Goethe's žodžiais, istorinis romanas dažniausiai sugadina ir romaną ir istoriją. Pažvelgus į betkurios tautos romanus, pastebėsime, kad jų tarpe šis romano tipas negausiai atstovaujamas. Istoriniame romane, lygiai kaip ir politiniame idėjiniame, nelengva išlaikyti balansą tarp istorinės tikrovės ir sukurtų charakterių, kurie būtų daugiau negu iliustracijos. Rašytojas dažniausiai pasirenka vieną iš trijų uždavinių. Vienas iš jų yra duoti tikslų kurios nors epochos vaizdą, kruopščiai surinkus dokumentaciją. Tokiame istoriniame romane datos, įvykių raida, istorinių personažų bruožai, visa yra pagrįsta faktais. Paįvairinimui įterpiami epizodai, kurie turėtų išgelbėti knygą nuo sausumo ir padaryti istoriją patrauklia. Atmetus šiuos epizodus, kurie, deja, dažniausiai nelabai klijuojasi su romano visuma, knyga lieka istoriškai įtikima ir vertinga. Apie romano literatūrinę vertę nėra ko nei spręsti.

Antrasis sutinkamas atvejas artimesnis idėjiniam romanui. Čia autorius nebe tiek naudojasi faktais, bet daugiau idėjomis, kurios sukėlė konfliktus ir perversmus tų laikų visuomenėje. Geras pavyzdys būtų Howard Fast romanai (**The Proud and the Free, Conceived in Liberty**) iš Amerikos nepriklausomybės kovų periodo. Šios rūšies istorinis romanas turi daug atspalvių, žiūrint politiniu ar filosofiniu požiūriu, bet jei vertinti jį tiktai kaip romaną, reikia pripažinti, kad jis dažniausiai silpnas. Silpnas, nes charakterių — romano didžiausio uždavinio — evoliucija paaukota rašytojo tezei. Jų augimas ar keitimasis suvaržytas autoriaus pasirinktų idėjų aiškinimu.

Trečiasis istorinio romano tipas turi daugiausia galimybių būti pavykęs ir kaip romanas ir kaip istorija. Tai atvejas knygos, kuri bando atkurti ne tik įvykius ar idėjas, bet kurio nors istorinio laikotarpio atmosferą. Tai reiškia pažinti to laikotarpio žmogų tiek gerai, kad jis pasidarytų tiek pat familiarus ir įtikinąs, kaip skaitytojo aplink gyveną kaimynai. Rašytojui persikelti į jam svetimą šimtmetį, gyventi su žmonėmis, kurių galvosena kategoriškai skiriasi nuo jo, bandyti pajusti, ką jautė viduramžių baudžiauninkas ar renesanso dvasiškis, visa tai įtikinamai perduoti XX amžiaus skaitytojui — uždavinys be galo sunkus. Pilnutinai išpildyti jį neįmanoma, bet yra autorių, kurie

sugeba atkurti laiko dvasią, nuo kurios skaitytojui sunku atsiplėšti, ir charakterius, kurie tikri savam amžiui ir kartu visiems žmonėms betkada ir visur. S. Lagerloef **Kristin Lavransdatter**, H. M. Prescott **The Man on a Donkey**, Giuseppe di Lampedusa **Il Gattopardo**, — jų yra nedaug, bet tai gyva istorija ir tikras romanas.

J. Kralikausko **Titnago ugnis** nukelia skaitytoją į XIII šimtmečio Lietuvą. Laikotarpis, kuriame iškyla valdovų individualizmo ir Mindaugo bandomos sukurti vienybės konfliktas. Primityvus ir neramus laikotarpis, stebimas Tautvilo, Kernavės valdovo ir Gaudižado, bebrų medžiotojo, akimis. Rašytojas pasirinko atkurti šio laikotarpio atmosferą, perduodamas istorinę tikrovę daugiau impresionistiniu stiliumi. Šiam laikotarpiui atkurti autorius naudoja įvairias priemones, ne visas vienodai sėkmingas.

Pirmoji priemonė yra vartojimas XIII amžiaus lietuvių kalbos. Gale knygos randame šios kalbos paaiškinimus ir sutrauktą gramatiką. Priemonė gana originali. Knygos apie viduramžius paprastai nerašomos viduramžių prancūzų, vokiečių ar anglų kalba. Šiuo atveju romano archaiška kalba, be abejonės, apsunkina skaitytoją. Dialogo viduryje sustoti ir ieškoti, ką reiškia žodis arba žodžio forma, reikalauja daug kantrybės ir išblaško dėmesį. Dauguma skaitytojų pereina per knygą daugiau ar mažiau "nujausdami" didelę žodžių ir formų dalį. Be abejo, tai nėra absoliutus priekaištas autoriui. Jis neprivalo pataikauti skaitytojui. Kas svarbu, yra klausimas, ar ši kalbos forma padeda skaitytojui pajusti Mindaugo laikų dvasią. Viena kalba to niekad nepasieks. Nenoromis kyla įtarimas, kad autorius per daug pasitikėjo šios priemonės efektingumu, jos dėlei nuskriausdamas kitus romanui esminius dalykus. **Titnago ugnies** dialogai labai mažai atskleidžia charakterių vidų, tai daug geriau atlieka autorius, kalbėdamas tiesiai į skaitytoją. Nedaug jie kontroliuoja veiksmą ir nedaug varo jį pirmyn. Dėl to skaitant knygą susidaro įspūdis, kad šie trumpi dialogo gabalai romanui nėra iš esmės reikalingi, nebent kaip tų laikų kalbos studija.

Atmosferai sukurti autorius duoda daug išorinių detalių, liečiančių papročius, religines apeigas, ginklus, gyvenamąsias vietas ir t.t. Visas romanas susideda iš ilgesnių ar trumpesnių fragmentų Kernavės ar dūminės pirkelės aplinkoje. Visos šios detalės galėjo padaryti knygą sausa ar akademiška, bet rašytojo pasirinktas stilius padaro jas gyvomis ir neapsunkina romano. Atskiri fragmentai sujungti paviršutiniškai, bet romanas vientisas, nes rašytojas išlaiko visiškai tą patį stilių nuo pradžios iki galo, ko taip jau dažnai lietuviškame romane neran-

dame. Šis stilius yra savotiškas istorinis "close-up". Vietoj ilgų aprašymų autorius pasirenka labai trumpą sceną (kartais vienas ar du neilgi sakiniai), kurioj staiga pajuntame kurį nors tų laikų gyvenimo bruožą. Kiek sunkūs ginklai Tautvilo rankose, kokiom akim žynys stebi žaltį ąžuolų šventykloje, kaip džiovinamas jauno bebro kailis, visa tai priartėja prie skaitytojo. **Titnago ugnis** ne panoraminis romanas, jame nėra gilaus istorijos tikėjimo, bet efektas skaitytojui, gal būt, didesnis negu būtų ilgas Mindaugo politikos aiškinimas.

Personažų romane daug ir, deja, jie nėra visiškai išbaigti. Rikiai, žyniai, kareiviai, žemdirbiai — visi daugiausia eskizai. Mindaugo vienybės siekimas, Tautvilo kerštо ieškojimas, Gaudižado šviesesnės būties ilgesys — pagrindiniai romano veiksmo motyvai taip pat tik iš dalies išvystyti. Prie jų pridėjus Gaudižado meilės intrigą ir epizodus, kurie tarnauja tik dramatiniam efektui (pvz., kova su lokiu), romane atsiranda per daug išorinio ir per mažai vidinio veiksmo. Nesant didelio vidinio veiksmo, charakteriai, žinoma, beveik neturi kitos prasmės kaip tik intrigai supinti ar atpinti. Rašant fragmentiniu, epizodiniu būdu, autoriui, atrodo, nebuvo laiko nei vieno iš jų galutinai išbaigti.

Reikia pasakyti, kad šių charakterių, nors ir neišbaigtų, motyvacija ir veiksmai yra gan gerai išbalansuoti. Yra nereikalingų epizodų, bet, bendrai imant, jų nėra tiek, kad suardytų romano vientisumą. Jei rašytojas būtų pasirinkęs pilnutinai atskleisti vieną pagrindinį romano veikėją, pavyzdžiui, Tautvilą, būtų galima prikišti romanui per didelį šokinėjimą nuo vieno charakterio prie kito, intrigos laužymą ar per greitą išrišimą ir kitus trūkumus, kurių neturėtų rastis šiaip charakteriniame romane. Tačiau **Titnago ugnis** nenori atskleisti vieno charakterio, bet duoti savotišką vieno audringo istorijos periodo mozaiką. Ne visos mozaikos dalys vienodai stiprios, kai kurios bevertės, ir jų suderinimas nevisados turi pagrindą psichologinėj tikrovėj, bet **Titnago ugnis** yra įdomus eksperimentas. Istoriją lengva atpasakoti šabloniškai. J. Kralikauskas išvengia šio pavojaus, pasirinkdamas sunkiai prieinamą, bet pakankamai dinamišką stilių ir palikdamas didelę dalį istorinio paveikslo skaitytojo vaizduotei.

Ilona Gražytė

APIE ADOMĄ GALDIKĄ

(Perrašas kalbos, pasakytos per dailininko parodos atidarymą Philadelphijoje, 1963 m. balandžio 5 d.).

Kaip ir gyvenime, taip ir dailėje turime savo generacijas. Tokia prasme aš, tur būt, būčiau Adomo Galdiko anūkas... Nes Galdikas yra mano mokytojų mokytojas. Tai būtų viena iš priežasčių, kodėl norėčiau pavadinti šį pokalbį daugiau nuotrupomis, fragmentais nei tikra kalba.

Galdiko biografiniai duomenys yra žinomi visiem. Bent visiem tiem, kurie domisi dailininku ir jo darbais. Pilnos enciklopedijos, pilni katalogai, žurnalai ir laikraščiai. Taip yra čia, taip buvo Vokietijoje, taip buvo ir Lietuvoje. Tur būt, nebuvo nei vienos parodos Nepriklausomoje Lietuvoje, nei vienos gero lygio parodos, kurioje nebūtų buvę Galdiko.

Apie jo kūrybą kone visi superliatyvai išnaudoti. Daug **rašyta.** Daug **kalbėta.** Kaip reta apie kurį kitą mūsų dailininką. O bene **girdėta** daugiausia... Nes tie, kurie dailininką pažįsta, žino, kad prie jojo leksikono reikia ausį pripratinti, kad nenuraudus ir nepasimetus, pirmai dailininko žodžių kaskadai prapliupus.

Rimtai jo kūrybos analizei nesu pasiruošęs. Manyčiau, kad čia šitai gal būtų ir per kukli tam proga. Ir dar klausimas, ar būčiau tam pakankamai kvalifikuotas. Apsiribosiu todėl keliom pastabom apie dailininką kaip žmogų, ir savo pirmo kontakto su dailininku įspūdžiais.

Teko man gimti ir nemažą dalį gyvenimo praleisti ne Lietuvoj. Todėl Lietuvos gyvenimas didele dalimi man buvo žinomas iš knygų, senų **Trimito** žurnalų, kelių meno parodų Rygoj, atvežtų iš Kauno, na, ir Vasario Šešioliktosios koncertų su Lietuvos solistais Melngalvių salėje... Taip kad, matot, mano lietuvių dailės žinojimas, koks jis buvo Lietuvoj, buvo tik fragmentinis. Bet Galdiko dviejų paveikslų reprodukcijas atsimenu iš vieno žurnalo, "Vėją" ir "Paną", įsikibusį medyje, kuris man padarė didelį, bent paliekantį įspūdį.

Nuvykęs į Freiburgą studijuoti, ten meno mokykloje Galdiko jau neradau. Jis jau buvo išvykęs į Paryžių.

Bet radau Freiburgą pilną legendų apie Galdiką. Pakampiai pilni prinešti samanų, kurias Galdikas priplūkė ir parvilko iš girios, kad mokiniam parodytų, kokią nuostabią tekstūrą tas augalas turi...

Palangėse pilna akmenų, visokių spalvų; vėl "pavyzdžiai" jauniesiems, kad pamatytų, kokios spalvinės galimybės slypi tame daikte, ant kurio mes vaikščiojam... Atsirado ir tokis, vienintelis, tik **vienas** studentas, kuris sakėsi, kad jam buvo Galdiko leista ateiti į dailininko studiją, kada jis norėjo, bet kuriuo metu. Kas ir man ir kitiem studentam atrodė nepaprasta privilegija ir beveik misterija. Ir iki šiai dienai nei man nei kitiem nebuvo aišku, kodėl **jam**, o ne mum kitiem ta malonė teko...

(O tas vaikinas kol dirbo, dirbo labai gerai; turėjo nagą spalvai ir daug vitališkos jėgos, bet, va, kažinkas jį kando ir jis ėmė ir užsirašė į MP karinę policiją, ir išvažiavo į Berlyną ten tvarkos daryti, ir buvo po visų menų... Va, vėl paradoksas, kurių pilnas Galdiko gyvenimas.)

Pirmą sykį susitikau Galdiką Paryžiuj, kai mudu su Kurausku buvome ten stipendijatai. Užlipę bene į penktąjį aukštą, radome Galdikus kopūstus bevalgančius. Tuomi vaišino ir ten buvusį svečią. Neatsigynėme ir mes su Kurausku nuo to paties. Rodėme savo pirmuosius darbus Galdikui. Jis griebė juos mum iš rankų ir įsibedė į juos. Nei ypatingai išgyrė nei nupeikė ir, nors žodžiais sakė, kad labai gerai, bet taip jau "labai gerai" neskambėjo. Tai buvo daugiau mokytojo rūpestis paskatinti, padrąsinti pradedančiuosius dailininkus.

Gal pirmas didesnis įspūdis ar ilgesnis kontaktas tai buvo jau *New Yorke. Na, pirmas įspūdis keistas. Daugiau maišatis nei* kokis tikras įspūdis, ir, kritiškai pažiūrėjus, daugelis dailininko poelgių, žodžių, judesių stačiai nesudaro senso.

Keikiasi be atvangos. (Tiesa, aš ir pats keikiuosi, bet tai daugiau hipokritiškai, privačiai arba patyliukais, apsidairydamas, ar kas negirdi; o jau savo viešą iškabą tai saugoju.)

Tariant barbarizmais, kurių pilna Galdiko kalba, tai būtų šposininkas, "čiudakas", "bezbožnikas".

Tik vėliau pastebėjau, kad Galdiką pažinti nėra lengva. Nes jis pats nuolat klaidina. Mėto pėdas. Dedasi grasiu. Labai ir labai nuožmiu. Ir, atrodo, to žmogaus atšiaurumas begalinis. Ir tik vėliau imi įtarti, kad taip nėra.

Pirmas įtarimas kyla pažiūrėjus į darbus, nes juose tiek daug šviesos, ir fizinės, ir dvasinės.

Asmens branduolys, iš kurio šita kūryba išeina, retai kada yra matomas žmonėm, su kuriais Galdikas bendrauja. Dailininkas, tikriausiai nesąmoningai, bet nuosekliai tai slepia.

Ta proga noriu priminti vieną epizodą, išvyką Long Island'e.

Sutarėme pasivažinėti jūrų pakraščiais, popiečiu pasigėrėti. Buvome keturi ar penki mašinoj. (Visa tai buvo jau prieš geroką laiko tarpą.)

Diena buvo graži ir netruko gražaus vaizdo. Važiuojant Galdikas mušė vairuojančiam per pečius, per rankas, šaukdamas: "Tu, šėtone, žiūrėk, kaip čia gražu, o ne tą vairą sau įsikibęs..."

Kaip mes visi į kokį griovį nenugarmėjom, vieni dievai težino.

Sustojom ant vienos aukštos pakrantės, prie vieno beveik svaiginančio skardžio. Vaizdas į jūrą buvo erdvus, panoramiškas.

Galdikas ėmė pirštu badyti į horizontą, rodydamas ten vieną jūron įsikišusį pusiasalį ir ėmė aiškinti mums, koks jis nepaprastai gražus, nuostabus, beveik neaprašytinas...

Kiti bendrakeleiviai nebuvo ypatingai sujaudinti. Aš pats, nors tiesa, esu dailininkas, nors ir nepeizažistas, nebuvau jau labai paveiktas. Man tas salynas neatrodė nei jau labai gražus nei įspūdingas.

Tada Galdikas šoko: "Nu, jūs, banditai, palaukit kol saulė prasišvies..."

Saulė gaišo ir ypatingo entuziazmo mūsų smalsumui nerodė.

Tada prasidėjo keistas Galdiko dialogas su saule:

"Bėk, bėk, saulute, bėk! Saulute, saulute, bėk".

Pastebėjau, kad aš žiūriu ne į pusiasalį, kas ten atsitiks, o į Galdiką. Žiūriu, ir kiti bendrakeleiviai, užmiršę pusiasalį, spokso taip pat į Galdiką.

Mane apėmė keistas jausmas.

Nebuvau tada jauniklis, ir visokių žmonių buvau matęs, įvairių kalbų girdėjęs, bet tokios kalbos į tą objektą, kuris yra danguje ir kurį mes vadiname saule, aš nebuvau girdėjęs.

Atpasakoti žodžiai žodžiais ir lieka, o tos intonacijos Galdiko rečitavime nupasakot negaliu. Tai buvo daugiau malda nei kreipimasis.

Man nebuvo abejonės, kad Galdiko santykis su tuo skrituliu už debesų yra kitoks nei mūsų.

Jam tas daiktas buvo gyvas. Asmeninis.

Nuo tada nesistebėjau, kad visi daiktai ar elementai dailininko tapyboj yra gyvi.

Vėliau buvom bepravažiuoją vieną kirtimą pamiškėje. Jauni beržai augo pusračiu. Čia Galdikas, iškišęs galvą per mašinos langą, jau daugiau sau kalbėjo, sakydamas, kaip tie beržai į ratą šoka susikibę...

Ir pagalvojau. Tuos beržus ten ir anksčiau buvau matęs, bet kad jie būtų šokę už rankų susikibę, man taip pirma neatrodė...

Į šitą savo pasaulį Galdikas retai kada ką įsileidžia. Esu tikras, kad nei tų epizodų pats neprisimena, nei numanė, kad čia kas iš šono į jį stebeilijasi, kaip tuo kart. Ir ką sakė, sakė nesąmoningai, spontaniškais praslydimais.

O šiaip tą savo pasaulį kaip kokią šventyklą saugo ir gina, ypatingai nuo nenumanėlių ir prašalaičių, ir, jei įsileidžia, tai labai nenoriai.

Nes nenori būti sužeistas. Kaip ir mes visi.

Ir visos tos žodinės baidyklės, "šėtonas", "ragana", "biesas", kuriom Galdikas padorius piliečius gąsdina, tai tik tvora tam pasauliui apsaugoti.

Prisimena man skaptuoti smakai, žvynuoti drakonai ir liūtai prie orientalinių šventyklų Tolimuosiuose Rytuose, sustatyti prie įėjimų į tas šventyklas. Jų tikslas neįleisti piktųjų dvasių ten, kur meldžiamasi. Ir jos visos daugiau ornamentuotos, spalvingos baidyklės nei iš tikrųjų baisios.

Panašus ir Galdiko žodynas. Ir jis turi atbaidyti "piktąsias dvasias", jei tokios pasitaikytų...

* * *

Pasibaigus tai išvykai, žiūriu: Galdikas laužiasi ne į savo mašiną; ji užrakinta, o jis stačiai per gvoltą nori ją atidaryti... Buvo tai nususęs senas juodas Buick'as ir nieko bendro neturįs su mūsų mašina. (Mūsų buvo žalia ir naujutėlė...)

Netoliese tos mašinos stovėję žmonės nė nesuprato, kas čia darosi, ir tik žiūrėjo pasimetę.

Suprato ir Galdikas, kad ne čia pataikė. Mojo ranka ir, dukart garsiai pasakęs "tfū", grįžo prie mūsų.

Ir pamaniau: Galdikas grįžo į kasdieną... pilną nesusipratimų, beveik anekdotų.

Tą pačią vasarą buvo ir tokis atsitikimas.

Vieną sekmadienį Galdikas, apsikrovęs drobėmis, dažais ir teptukais, išėjo į mišką tapyti. Diena buvo karšta, ir musės pasiuto ėsti.

Kad nuo jų apsigintų, dailininkas senu įpročiu, kaip Lietuvoj, pasiieškojo šakos išsilaužti ar krūmo.

O pataikė ant žagrenio (poison ivy). Nusiskynė.

Ir duoda sau per galvą, per ausis... nuo musių ginasi...

Ėjo moteris per mišką. Sustojo pažiūrėti, ką tas žmogus ten maliavoja. Priėjusi arčiau, su pasibaisėjimu pastebėjo, kad tas žmogus žagreniu plakasi. Mato aiškiai, kad ne čiabuvis, ir žolių nepažįsta, ir apsinuodys baisiai. Ėmė labai susijaudinusi, pakeltu balsu Galdikui aiškinti, kokią nelaimę jis sau užsitrauks...

Galdikas kalbų nemoka. Žino, tiesa, puikiai rusiškai (nuo Štiglico Akademijos laikų), kalba vokiškai, na, dar žemaitiškai. O jau kitų kalbų tai nė šnypšt. O ką jau kalbėti apie anglų kalbą...

Ir kuo ta moteris daugiau kalba, tuo Galdiką labiau pasiutimas ima:

"Čiortas, ko ta boba pristojo...", tapyt neduoda.

Mato moteris, kad čia nieko neišaiškins. Reikia tą žagrenio šaką iš Galdiko atimt.

Ji už žagrenio.

Galdikas neduot. (Negi nori, kad jį musės užėstų...)

Moteris varu griebti šaką.

Galdikas jai per rankas. Per vieną, per kitą... su šaka.

Moteris suriko ir nubėgo į mišką. Ir ar ji vėliau nuo to apsirgo, nežinia.

O Galdikui nieko.

* * *

Galdikui šiemet sueina 70 metų.

Daug gerų talentų suėdė visokios gyvenimo aplinkybės šiame krašte. Daugelis iš jųjų buvo pusę ar trečdalį jo amžiaus. O dailininko jaunatve, vitališkumu galima tik gėrėtis.

Prie šios parodos susitvarkyti padėjo mums vienas iš mano studentų. Užbaigus darbus, jis ir klausia, o katras iš šitų, čia buvusių lietuvių yra dailininkas?

Sakau, tas, kur su akiniais. (O akiniuotų buvo du: Galdikas ir Dr. Puzinas, ir abu profesoriai...) Kai išaiškinau katras, mano studentas nustebo:

"Ar tas, kur greitai juda?..." Sakau, taip.

"Bet kad čia jauno žmogaus darbai!", jis sako. Jis buvo tikras, kad dailininkas yra vienas iš tų mūsų padėjėjų, kuriam, atrodo, dabar yra gal kiek virš trisdešimt metų.

Pas Galdiką jaunystė — ne komplimentas, bet tiesa.

Baigiant norėčiau iškelti vieną labai praktišką mintį. Laikas būtų išleisti dailininko biografiją. Rimtą, išsamią.

Apie jo kūrybą.

Ir apie asmenį.

Kartą tokį leidinį išleidus, panašios medžiagos lietuviai negreit susilauks.

Romas Viesulas

METMENŲ ŠIMTININKAI:

19) Vytautas Jaunius
20) Vytautas Saulius
21) Julius Šmulkštys
22) Dr. Petras Tunkūnas

MOKSLO HORIZONTAI

INŽINIERIŲ PARUOŠIMAS IR IŠRADĖJŲ PADĖTIS OKUPUOTOJE LIETUVOJE

Technika nėra sritis, stovinti greta tautos gyvenimo. Krašto industrializacija ir įvairūs pasikeitimai pramonėje turi didelės įtakos į ekonominį, kultūrinį ir kitus tautos gyvenimo aspektus ir yra vieni iš faktorių, keičiančių jos charakterį. Ši trumpa apžvalga skirta dviems Lietuvos technikinio gyvenimo aspektams. Jos tikslas įnešti truputį daugiau šviesos į gyvenimo krašte supratimą, tuo mus prie jo priartinant.

Mokslo ir technikos žurnale, pradedant 1962 m. Nr. 3, buvo talpintos diskusijos tarp Kauno Politechnikos Instituto (KPI) darbuotojų ir jo buvusiųjų auklėtinių inžinierių paruošimo klausimais. Šis mėnesinis žurnalas yra lyg Lietuvos technikinį gyvenimą reguliuojančių įstaigų ir organizacijų oficiozas. Jo turinys išlaikomas pakankamai aukštame moksliniame lygyje, kiek tai įmanoma norint patenkinti skaitytojus, atstovaujančius įvairioms technikinėms sritims. Yra talpinami ir trumpi originalių mokslinio tyrimo darbų pranešimai.

Diskusijos buvo pradėtos pasikalbėjimu tarp KPI inžinerijos ir matematikos dėstytojų. Inžinerinių disciplinų dėstytojai nurodo nepakankamai stiprų matematikos ir kitų pagalbinių disciplinų dėstymą, nesugebant prisitaikyti prie modernios technikos, kuri reikalauja stipresnio teorinio pasiruošimo. Matematikos dėstytojai atsakydami teisinasi, kad vidurinių mokyklų abiturientai yra nepakankamai stipriai paruošti ir matematikai bei kitiems pagalbiniams dalykams yra nustatytas valandų skaičius ir programa iš aukščiau. Kartu kaltinami inžinerinių disciplinų dėstytojai, kad jie nesugebą pritaikyti matematikos savo dėstomuose

dalykuose, sprendžiant praktiškos reikšmės problemas, ir tuo išlaikyti matematinės interpretacijos tęstinumą ir svarbą. Dėstytojams siūloma išklausyti matematikos kursą kartu su studentais ir tuo papildyti ir pakartoti savo žinias.

Šis disputas buvo petrauktas mokslinio tyrimo institutuose dirbančiųjų KPI auklėtinių rašiniais. Jų bendras reikalavimas yra stipresnis teorinių žinių perdavimas tiek matematikoje, tiek kituose griežtuosiuose moksluose. Tas, žinoma, galima įvykdyti tik praktiškų ir technologinių disciplinų sąskaita. Praktiškos žinios gerai pasiruošusio inžinieriaus yra nesunkiai asimiliuojamos, susidūrus su jų pritaikymu pramonėje. KPI auklėtiniai kritikuoja ir patį dėstymo metodą, kur per daug reikalaujama pasikliauti atmintimi, nors praktikoje yra svarbiausia logiška prieš inžinierių iškylančių uždavnių analizė ir kūrybinis pajėgumas bei išradingumas surasti tiems uždaviniams sprendimus. Šie pasisakymai gal duoda ir nevisai tikslų praktikuojančių inžinierių reikalavimų vaizdą, nes dauguma pasisakiusiųjų dirba mokslinio tyrimo ir konstrukcinį darbą. Rašant šį straipsnį, diskusijos dar nebuvo baigtos ir reikia manyti, kad bus skirtingų pasisakymų, ypač iš inžinierių, dirbančių pramonėje ir jos administracijoje.

Buvo ir nevisai sutinkančių su tendencija, reikalaujančia gilesnio teorinių žinių įsisavinimo praktiškųjų disciplinų sąskaiton. Ši nuomonė buvo pareikšta **Mokslo ir technikos** 1962 m. Nr. 6 vedamajame ir viename iš pasisakymų.[1]) Kadangi šis disonansas iškyla iš vedamojo ir rusišką pavardę nešiojančio autoriaus, reikėtų manyti, jog tai atstovauja oficialiąją liniją. Jie reikalauja geresnio specialistų paruošimo ir artimesnio diplominių darbų ryšio su pramonės uždaviniais. Diplominiams darbams turėtų vadovauti ir kai kuriuos specialius dalykus dėstyti pramonėje ir mokslinio tyrimo institutuose dirbą inžinieriai. Kartu siūloma daugiau naudotis originalia literatūra, o ne konspektais, kurie yra paruošti veik pažodžiui iš literatūros rusų kalba. Ši pastaba iš rusiška pavarde autoriaus išsikiša iš bendros pasisakymų temos ir kartu verčia daryti išvadą, kad moksliniai veikalai rusų kalboje neturi per didelio populiarumo.

Šios diskusijos iškelia keletą įdomių aspektų, kurie būtų sunkiau pastebimi atskiruose straipsniuose. Įdomus pats faktas, kad tokios diskusijos yra galimos. Diskusijos paprastai iškyla iš noro pareikšti nepasitenkinimą esamomis sąlygomis ir kartu reiškia norą šias sąlygas pakeisti. Toks demokratiškas esamos

---

1) Vladas Trutnevas, **Mokslas ir technika**, Nr. 6 (1962), psl. 31.

padėties kritikavimas net ir specialiose mokslinėse srityse Sovietų Sąjungoje yra vengiamas ir priešingas sovietinei santvarkai, kur problemų iškėlimas, kaip ir jų sprendimas, yra aukštesnių institucijų privilegija. Šis liuksusas retkarčiais toleruojamas rusų tautoje, retai tėra leidžiamas nerusiškuose kraštuose. Tokios diskusijos gali būti įdomios ir pasiekti savo tikslą, jei jų dalyviai pasisako atvirai ir nuoširdžiai. KPI dėstytojų pasisakymuose pastebimas didesnis varžymasis, tačiau jaunesnės kartos pramonės darbuotojai pasisako ypatingai atvirai. Tai parodo, kad technikinėse srityse dirbą asmenys jaučiasi privilegijuoti ir saugūs sovietų technokratinėje santvarkoje. Be to, diskusijose jų pozicija buvo žymiai dėkingesnė, nes jis kritikuoja esamą padėtį, o ne ją gina.

Nagrinėjamos problemos nėra svetimos ir šio krašto inžinieriams. JAV inžinerijos dėstymas krypsta į mokslinių pagrindų dėstymo sustiprinimą praktiškųjų disciplinų sąskaiton. Ši tendencija prasidėjo prieš keletą metų ir šiuo laiku yra įsivyravusi veik visose inžinerijos srityse, gal išskiriant statybą. Specializavimasis yra paliekamas vėlesniam laikui. Net ir aukštesnieji laipsniai įgijami gilinant žinias inžinerijos pagrinduose, o ne jos specialiuose pritaikymuose, ir aukštesnius akademinius laipsnius įgiję inžinieriai yra visų pirma gerai paruošti mokslinio tyrinėjimo darbui. Prisitaikymas technikinėms ir administracinėms karjeroms pramonėje paliekamas jiems patiems. Šis posūkis yra išdava dabartinės technikos reikalavimų ir turi keletą gerų pusių: inžinieriai geriau sugeba pažvelgti į patį problemų pagrindą, komunikacija su griežtųjų mokslų atstovais palengvinama. Inžinerijos dėstymas pasidaro paprastesnis, nes įvairių specialybių studentai gali klausyti pagrindinius kursus drauge ir mažiau reikalinga įvairių sričių dėstytojų - specialistų.

Baimė, kad gali atsirasti didelis galvojimo skirtumas tarp šiame krašte subrendusios jaunesnės lietuvių kartos ir jų bendraamžių tėvynėje, bent inžinierių tarpe, atrodo, yra nepagrįsta. Keliamos problemos yra bendros. Kritiškas esamos padėties analizavimas ir nuoširdus noras pažvelgti į gyvenimo statomus uždavinius ne iš formalaus taško, bet iš realaus padėties vertinimo yra bendras abiems grupėms. Atrodytų, kad šios grupės žymiai lengviau surastų bendrą kalbą, nei ji surandama tarp vyresnės ir jaunesnės kartos išeivių JAV. Bendros šaknys ir tų pačių žmonių įtaka, atrodo, yra pastūmėjusi jaunesnę kartą, nežiūrint skirtingų gyvenimo aplinkybių, ta pačia kryptimi.

Neseniai mūsų spaudoje buvo pasirodžiusi žinutė, jog Vilniuje įvyko išradėjų ir racionalizatorių organizacijos suvažiavimas. Ši organizacija yra išdava skirtingų ekonominių ir indust-

rinių sąlygų Sovietų Sąjungoje ir ji nepažįstama ir nereikalinga Vakaruose. Jos tikslas paskatinti technikinį personalą aktyviau dalyvauti pramonės našumo pakėlime. Organizacijai priklauso įvairaus technikinio išsilavinimo asmenys, pradedant mokslininkais ir inžinieriais, baigiant šaltkalviais ir kitu pagalbiniu personalu.

Visos bent kiek industriniai pažangios valstybės turi įstatymus, skirtus išradimų autorių teisėms apsaugoti ir juos paskatinti kūrybingam technikiniam darbui. Vakaruose šią funkciją atlieka patentų įstaigos, ir patentų teisės pagrindai, be skirtumų detalėse, yra visur panašūs. Patento išdavimas yra tam tikros rūšies patento autoriaus kontraktas su valdžia. Išradimo detalės paskelbiamos patento formoje, ir tuo jame atskleidžiamos naujos technologinės žinios apsaugojamos nuo pražūties. Autorius už viešą savo išradimo paskelbimą gauna monopolio teisę savo išradimu tam tikrą laikotarpį naudotis, ir jam yra atvira krašto teismų sistema savo nuosavybės teisėms apginti. Monopolistinė teisė JAV autoriui suteikiama 17 metų, ir tame laikotarpyje jis gali savo išradimu naudotis taip, kaip bet kokia kita savo nuosavybe: jį parduoti ar išnuomoti. Šiam laikotarpiui pasibaigus, išradimas pasidaro bendra visų piliečių nuosavybe. JAV, kaip ir kitose pramoninėse šalyse, dauguma išradimų yra padaroma įvairių firmų laboratorijose. Firma, samdydama asmenį tyrinėjimo darbui, sudaro su juo sutartį, kad visi jo darbo rezultatai, gauti naudojantis firmos suteiktosiomis priemonėmis, bus perleisti tos firmos nuosavybėn. Už tai potencialus išradėjas gauna algą ir aprūpinamas jo darbui reikalingomis priemonėmis. Kadangi Sovietų Sąjungoje visa pramonė suvalstybinta, susidaro sunkumai apginti išradėjo teisėms, ir tokio pobūdžio patentų sistema pasidaro neefektyvi kaip priemonė paskatinti kūrybingam technologiniam darbui. Todėl Sovietų Sąjungoje išsivystė skirtingi būdai technikinio personalo kūrybingumui ir išradingumui pakelti. Šioje, kaip ir kitose srityse, sovietinė sistema pasižymi smulkmenišku formalumu, būdingu centralizuotai valdžiai.

Mokslininkai, padarę mokslinį atradimą, apdovanojami atradimo autoriaus diplomu ir pinigine premija, ne didesne kaip 5000 rublių. Premija skiriama neatsižvelgiant į praktišką atradimo vertę ir įteikiama kartu su diplomu. Autorius įvertinamas už savo kūrybinę veiklą, ne už jos rezultatus. Išradimų autoriams yra du keliai: patentas arba autorinis liudijimas. Patentų teisė panaši į naudojamąją Vakaruose, išradėjas gali savo patentą parduoti juo susidomėjusiai įmonei. Patentų sistema Sovietų Sąjungoje nedaug kas naudojasi dėl praktiškų sunkumų savo

darbo vaisių konkretizuoti. Daugumai išradėjų išduodamas autoriaus liudijimas ir jam skiriama vienkartinė piniginė premija. Premijos dydis svyruoja tarp 20 ir 20,000 rublių, priklausant nuo išradimo ekonominio efekto ir jo technikinio paruošimo laipsnio. Premijos dydis nustatomas vėliau, išradimui prigijus pramonėje, ir premija neskiriama kartu su autoriaus liudijimu. Pats žemiausiasis technikinio kūrybingumo įvertinimas yra racionalizatoriaus pažymėjimas, suteikiamas už racionalizacinį pasiūlymą, t.y. pasiūlymą įvesti pagerinimą produkte ar jo gamyboje. Už tokios rūšies pasiūlymus skiriamos premijos tarp 10 ir 5000 rublių, kurios išduodamos po pasiūlymo įgyvendinimo. Greta piniginių premijų numatoma eilė kitokių lengvatų. Už stambesnius atradimus ar išradimus jų autoriui gali būti suteiktas aukštesnis akademinis laipsnis. Taip pat skiriami įvairūs ordinai ir ženkleliai, kurie Sovietų Sąjungoje ypatingai populiarūs. Atradimų, išradimų ir racionalizacinių pasiūlymų autoriai gali gauti teisę naudotis papildomu gyvenamuoju plotu, kokį paprastai gauna moksliniai darbuotojai. Esant dideliam butų trūkumui, tai nemaža lengvata. Autorius turi teisę reikalauti iš savo darbovietės paramos savo išradimo apipavidalinimui ir gali būti atleistas iš tiesioginių pareigų išradimo įgyvendinimui vadovauti su vidutiniu uždarbiu, jo anksčiau gautu toje įmonėje. Sunku pasakyti, kiek ši sistema sėkminga praktikoje, tačiau įdomu, kad vis daugiau dėmesio kreipiama į materialinį atlyginimą už parodomą iniciatyvą.

Lietuvoje leidžiamojoje spaudoje pasitaiko duomenų, liečiančių išradėjų ir racionalizatorių darbą ir jų skaičių. Lietuvoje 1958 m. buvo 8,955 išradėjai ir racionalizatoriai. Statistika nepasako, ar tiek asmenų yra prisidėję prie technikos pagerinimo, ar tai tik išradėjų ir racionalizatorių draugijai priklausančiųjų skaičius. 1960 m. išradėjų ir racionalizatorių priaugo iki 16,384, bet nusiskundžiama, jog Lietuva atsilikusi nuo Estijos ir kitų respublikų. 1962 m. įvyko Liaudies Ūkio Tarybos mašinų gamybos valdybos rengta išradėjų ir racionalizatorių konferencija. Joje buvo paskelbta, kad šios įstaigos vadovaujamose įmonėse 2,852 racionalizatoriai pateikė 4,474 pasiūlymus, iš kurių 3,516 įgyvendinti ir gauta 2,899.9 tūkst. rublių metinės ekonomijos.[2]) Šie duomenys atkreipia dėmesį į du aspektus. Pasiūlymų ekonominio efekto vidurkis yra žemas, mažiau nei 1000 rublių į metus, kas parodo, kad didelė pasiūlymų dalis yra menkos vertės patobulinimai ir greičiausiai daugumoje atvejų surišti su eliminacija

---

[2]) **Mokslas ir technika**, Nr. 5 (1962), psl. 44.

asmens, atliekančio mažai reikšmingą operaciją, to darbo atlikimą truputį pagerinant ir jį užkraunant kitam laisvesniam darbininkui. Siekiama, kad kas penktas darbininkas būtų racionalizatorius. Toks pasiekimas nebūtinai būtų dirbančiųjų išradingumo liudijimas, kiek įrodymas, jog pramonė yra ypatingai netobula. Kitas įdomus aspektas yra nepaprastai aukštas santykis tarp pasiūlymų ir įgyvendintų pasiūlymų, nes net 79% visų projektų buvo įgyvendinti praktikoje. Toks aukštas procentas verčia padaryti išvadą, kad arba šie pasiūlymai yra įmonių technikinės vadovybės peržiūrimi ir didesnė jų dalis niekad nėra užregistruojama, arba pramonė turi būti chaotiškoje padėtyje, kur bet koks pasiūlymas yra pagerinimas.

Šiuos duomenis sunku palyginti su JAV pramonės duomenimis, nes smulkių, vadinamųjų racionalizacinių pasiūlymų cenzas nėra vedamas. Išradimai ir stambesnieji gamybos patobulinimo pasiūlymai paprastai iškyla iš laboratorijų ar konstrukcijos skyrių, kuriuos išlaiko veik kiekviena įmonė. Naujų produktų ir procesų beieškant laikoma gerai, jei 10% idėjų pasiekia didesnės skalės tyrinėjimų fazę ir iš tų 10% suranda komercinį pasisekimą.

Donatas Šatas

LIETUVIŠKOJOJE VISUOMENĖJE

ELITAS IR "GRĮŽIMAS Į LIAUDĮ"

I

Jokia visuomenė arba bendruomenė nesilaiko be tam tikro vadovaujančo branduolio. Nesvarbu, ar vadinsime valdančiąja klase (Gaetano Mosca), ar dominuojančia mažuma (Arnold J. Toynbee), ar elitu (Vilfredo Pareto), ar kaip kitaip, kiekvienoje visuomenėje yra tam tikra vadovaujanti grupė žmonių ir jai paklusni, dažniausiai pasyvi, masė arba liaudis. Primityvioje visuomenėje dažnai tą vadovaujantį vaidmenį atlikdavo viena šeima, iš kurios vėliau išsivystė aristokratija. Modernioje demokratinėje sistemoje tai sudaro politinių partijų vadovybės. Kapitalistinėje sistemoje toks elitas yra finansų ir pramonės magnatai bei galingos profesinės sąjungos. Net ir socialistinė sistema, kurios kovos šūkis yra nuversti tariamų išnaudotojų klasę ir sukurti beklasę lygybės principu paremtą visuomenę, praktiškai neapseina be vadovaujančių sluoksnių, kuriuos sudaro aukštesnieji partijos ešalonai, administracijos ir įmonių vadovai, kuriuos Milovanas Džilas visiškai teisingai pavadino "naująja klase".

Iš Prancūzų revoliucijos paskelbtų trijų šūkių — laisvės, broliškumo ir lygybės — lygybės šūkis yra pats utopiškiausias. Nors, kita vertus, kur nėra lygybės, negali būti ir laisvės.

Žinoma, būtų kvaila pasisakyti aplamai prieš elitą, kaip vadovaujančią mažumą. Tie, kurie tuo keliu eina — visokie masinių sąjūdžių kūrėjai ir organizatoriai — tėra paprasčiausi demagogai, kurie anaiptol netiki beklase visuomene. Jų tikslas — pakeisti vieną vadovaujančią mažumą kita, kurią jie galėtų kontroliuoti ir ja pasirėmę patys valdyti. Teisingai jau Aristotelis rašė: "Daugumas tironų iš pradžių buvo demagogai, kurie savo pasisakymais prieš aristokratiją ir turtinguosius įsigijo žmonių pasitikėjimą".

Tačiau, kita vertus, būtų neišmintinga manyti, kad toji dominuojanti mažuma yra kažkas ne tik politiškai ir intelektualiai, bet ir moraliai aukštesnio, ir kad dėl to tereikia jos aklai klausyti ir viskas bus gerai. Toks galvojimas reikštų stagnaciją ir puvimą. Bent moraliai vadovaujanti mažuma nėra nieku nei geresnė nei blogesnė negu visi kiti žmonės arba liaudis. Išmintis ir turtai taip pat nėra tik vienos grupės ar klasės privilegija.

Bet, svarbiausia, jokia dominuojanti mažuma negali pavirsti visiškai uždara kasta, į kurią visiems kitiems durys būtų visiškai uždarytos. Tokiu atveju jai grėstų pavojus sukalkėti ir išsigimti, kaip yra atsitikę istorijos tėkmėje su daugeliu tokių mažumų. Demokratinės ir parlamentarinės sistemos pirmenybė prieš kitas sistemas daugiausia ir pasireiškia tuo, kad joje yra galimybės vieną dominuojančią mažumą pakeisti kita ir joje, bent teoriškai, visiems kelias į tos mažumos eiles yra atviras.

Po šių kelių bendresnio teorinio pobūdžio pastabų, pabandykime panagrinėti, kaip mūsų emigrantinėje visuomenėje dominuojančios mažumos ir eilinių piliečių, arba elito ir "liaudies", sugyvenimas ir priešingybės pasireiškia.

II

Visų pirma, emigrantinė visuomenė dažnai yra konservatyvi visuomenė. Jos brangiausias turtas, kurį ji išsinešė iš savo krašto, yra to krašto kalba ir tradicijos. Jų išlaikymas — svarbiausias emigrantinės visuomenės uždavinys. Konkrečiai mes tai vadiname lietuvybės išlaikymu; tam tikslui organizuojama bendruomenė, šeštadieninės mokyklos, dainų ir šokių šventės ir t.t. Būtų gerai, jeigu būtų galima turėti maždaug visus tautinės valstybinės stuktūros elementus emigracijoje: savo vyriausybę, seimą, politines partijas, profesines ir kitokias organizacijas, net savo teritoriją. Mūsų emigrantinė visuomenė instinktyviai jaučia šį reikalą ir dėl to nesigaili šia kryptimi pastangų.

Be abejo, visos tos pastangos liudija, kad ji yra gyva ir nori gyventi, bent ligi to momento, kol jos paliktas kraštas nusikratys nelaisvės ir okupacijos pančių. Negalima išleisti iš akių fakto, kad mes esame kovojanti emigracija, gali sakyt, esame nuolatiniame karo arba mobilizacijos stovyje. Tokia emigracija paprastai yra dinamiška, bet kartu tas kovos momentas ją gali paversti dar labiau konservatyvia negu kad paprastai kiekviena emigracija yra.

Aišku, kad tokia visuomenė ar bendruomenė negali išsiversti be dominuojančios mažumos, elito, arba vadovaujančių veiksnių. Dominuojančios mažumos klausimą visu aštrumu iškėlė dr. J. Girnius savo knygoje **Tauta ir tautinė ištikimybė**. Jis nei kiek neabejodamas tvirtina, kad tik mažuma "išsaugos savo tautinę gyvybę" ir kad tik "mažumoje slypi ir mūsų viltis" (286 psl.). Jis net eina dar toliau ir atvirai kalba apie aštrų konfliktą, kuris visados vyksta tarp kūrybingos mažumos ir menkavertės daugumos. "Visados, rašo jis, dauguma turi tendencija persekioti mažumą, jei ne prievarta, tai bent pajuoka". Ligi šiol buvome įpratę girdėti, kaip mažuma išnaudoja ir engia kailį daugumai. Girnius, kaip matome, išeina su nauja gaida. Jis net šaukia "nesigėdinti" būti ta mažuma, nes tik ji "yra gyvenimo druska, be kurios dauguma pradeda pūti" (287 psl.). Lig šiol buvome įpratę girdėti, kad daugumos puvimą iššaukia per dideli mažumos varžtai.

Nereikia nei sakyti, kad mūsų autorius mažumą supranta dinamiškai, kaip galingą variklį, kuris neleidžia gyvenimui sustoti ir mirti. Šiuos jo iškalbingus puslapius skaitant nenoromis prisimena vokiečių romantikų iškeltas ir visų elitininkų labai mėgiamas posakis: "Es ist der Herren eigner Geist, in dem das Goettliche sich spiegelt". Taip, mažumoje, arba elite, kaip kokiame veidrodyje, atsispindi dieviškoji kibirkštis. Kiekvienas sutiks, kad tokia dinamiška, į ateitį projektuojanti, mažuma verta būtų vadovaujančios mažumos vardo ir vaidmens. Jai galėtume pasitikėti, kad ji mūsų emigrantinį karavaną, per dykumas ir smėlio audras, išves į laisvės ir gyvybės oazę.

Bet bent valandėlei apleiskime mėlynuosius horizontus, apsidairykime aplink save ir nukreipkime savo žvilgsnį į pilką kasdienišką realybę. Joje nerasime nei tos idealios mažumos nei tų "legionų menkystės". Joje susitiksime su daugiau ar mažiau veikliais, su daugiau ar mažiau ambicingais, su daugiau ar mažiau gabiais žmonėmis. Man atrodo, visiškai teisingai sako prof. Sidney Hook savo įdomiame veikale **The hero in history** (Beacon, 1955): "Nėra tokio daikto, kaip absoliuti sveikata, absoliuti išmintis, absoliuti demokratija, absoliučiai garbingas žmo-

gus — arba absoliutus riebuilis" (241 psl. *).

Ne ideali mažuma ir legionų menkystė yra būdinga mūsų emigrantinei visuomenei. Būdinga jai yra tam tikra pretenzija: pretenzija į vadovaujančius veiksnius, pretenzija į žymų visuomenės veikėją ir politiką, pretenzija į laisvės kovotoją ir rezistentą, pretenzija į rašytoją ir solistą. Žodžiu, pretenzija į elitą. Ir ta pretenzija gangreit esame užsikrėtę visi.

Tos pretenzijos akivaizdoje kartais ir norisi paklausti: o kur yra toji ne menkavertė dauguma, bet reali, reliatyviai sveika ir reliatyviai išmintinga dauguma arba liaudis? Juk be jos nėra kas veikti ir elitui. Be daugumos negali būti ir mažumos, be vergų negali būti ir laisvės kovotojų, be kareivių negali būti ir generolų, be skaitytojų negali būti ir rašytojų, be auditorijos negali būti ir solistų. O gal toji liaudis pasiliko tik anapus; gal tik dėl jos mes kovojame, rašome ir dainuojame? Bet jeigu taip, tai kam toji Berlyno siena, kuria norime save apsitverti, kam visos tos rezoliucijos, kam tie visi grasinimai išmesti už borto kiekvieną, kuris tik pabandys tiesti ranką į anapus?

Ne, ne visados elitas yra toji gyvenimo druska, be kurios dauguma ima pūti ir dvokti. Kartais ir, deja, dažnai ir per dažnai, būna kaip tik atvirkščiai. Dažnai elitas, užuot buvęs anas dinamiškas variklis, pasidaro stabdys, kuris laiko koja primynes visuomenę, kad jam būtų lengviau čiulpti jos gyvybės syvus. Dėl to kartais reikalinga revoliucija, reikalinga suskaldyti užtvankas ir nušluoti nuo žemės paviršiaus jų statytojus, kad gyvenimas vėl prasiveržtų nauja ir galinga srove. Tada tai vėl ateina laikas naujai vadovaujančiai mažumai, naujam elitui, kuris mokėtų ir sugebėtų atliepti į naujus gyvenimo reikalavimus ir uždavinius, **kuris vadovautų gyvenimui, o ne laikytų jį supančioję ir užtvenkęs.** Tokia aplamai yra istorijos dialektika.

III

Suprantama, kad tik simboliškai čia vartojame žodžius revoliucija, užtvankų skaldymas ir t.t. Visiems aišku, kad tikra

---

*) Šioje vietoje norėtųsi prisiminti vienas būdingas netolimos praeities faktelis. Kai atsakydamas į redakcijos anketą **Metmenų** knygose pažymėjau, kad mes ypač kritiškai turėtume žiūrėti į mūsų priešgruodinio perversmo laikotarpį, vieno dienraščio bendradarbis tiesiog ligi pasiutimo supyko ant manęs. Jis, matyt, tiki į "absoliučią demokratiją".

to žodžio prasme emigrantinėje visuomenėje jokia revoliucija neįmanoma. O, gyvenant demokratinėje visuomenėje, ji ir nėra reikalinga. Tačiau, kaip jau kita proga esame kalbėję, emigrantinei visuomenei, ypač kovojančiai, visados grėsia pavojus tapti per daug konservatyvia, sukalkėjusia visuomene.

Šalia visų anksčiau minėtų pretenzijų, gal būt, populiariausia ir dažniausiai kartojama pretenzija, kad esame laisva ir atvira, vadinas, demokratinė visuomenė. Tai mes mėgstame priešpastatyti sovietinei ir Sovietų okupuotų kraštų visuomenei, kuri yra uždara, vadinas, nelaisva ir nedemokratinė visuomenė. Iš esmės tai teisinga. Tačiau yra tam tikrų aliarmuojančių ženklų, kurie rodo, kad neužtenka vien tik nuolat ir nuolat kartoti, kad tokia atvira, laisva ir demokratinė visuomenė mes esame. Žodis ne visados tampa kūnu. Ties laisve ir demokratija reikia nuolat budėti ir dėl jų reikia nuolat kovoti. Kitaip gali atsitikti taip, kad tarp mūsų ir sovietinės visuomenės, kuri juk taip pat nestovi vietoje, ne tk nebus priešingybės, bet ir skirtumai sumažės.

Jau šiandien daug dalykų pas mus yra tabu, kurių ne tik pakritikuoti, bet dėl kurių tiesiog nei pasisakyti negalima. Sakoma, kovojanti visuomenė reikalinga drausmės. Tai tiesa, bet kovojanti visuomenė negali būti akla ir aklų vadovaujama. O be kritikos nėra jokios garantijos, kad taip neatsitiks. Vadovaujanti mažuma ne tik reikalinga pinigų ir paramos, bet reikalinga ir jos darbų ir veiksmų kritikos. Vytauto Rimkevičiaus romane studentas Liucijus galėjo pasakyti: "Kritikos laisvė. Mes galime kritikuoti, ką tik norime... Kritikuodami ieškome". Jis taip pat galėjo sakyti: "Noriu, rašau apie šunį, staugiantį naktimis, noriu — apie motiną, klūpančią prie kryžiaus nakčia". Žinoma, Rimkevičius už tai gavo pylos. Bet pabandyk pas mus kad ir, sakysime, pakritikuoti priešgruodinės Lietuvos demokratiją — ir gausi vėzdu per galvą. Arba pasisakyk už ryšius su kraštu, ir mes tave už borto...

Neseniai spaudoje teko skaityti tokius išvedžiojimus: girdi, "geri žmonės, netgi nuoširdūs idealistai, savo srityje geri ir pasigėrėjimą kelią specialistai (kalbininkai, literatūros tyrinėtojai, gydytojai ir kiti) žiūrėk, autoritetingai reiškia (spaudoj ir kitur) savo nuomonę jiems reikiamai dar nepažįstamoje, jų neišstudijuotoje Lietuvos laisvinimo srityje..." Vadinas, apie laisvinimą gali kalbėti tik elitas, tik pateptieji. "Liaudis" (daktarai, inžinieriai ir kt.) tegali savo dolerį atnešti ant tėvynės aukuro, ir basta. Šitokia elito neklaidingumo ir neliečiamumo dogma kvepia absoliutinės monarchijos ar šių laikų diktatūrų kvapu.

Kita vertus, sėdi kur nors karčiamoje ir klausaisi, kaip prie stikliuko vyrai ir moterys ant menčių paguldo ne tik Eisenhowerio, bet ir Kennedžio, su visais jo Harvardo patarėjais, užsienio ir vidaus politiką... Ir ne tik karčiamoje ir ne tik prie stikliuko... Tik už tokią kritiką mūsų veiksniai ne tik nepyksta, bet net ir patys tokia kritika užsiima... Ir tas neblogai. Platonas kadaise siūlė, kad filosofai turėtų tvarkyti valstybės reikalus. O mano skeptiškas istorijos profesorius, gal būt, ir esamą konkrečią padėtį prieš akis turėdamas, sakė: neduok Dieve, kai valstybė pakliūva į profesorių ir filosofų rankas. Visokių blėdžių jie pridaro. Katras atvejas geresnis?

Klausimas nėra toks paprastas, kaip iš paviršiaus atrodo. Tai yra elito ir liaudies klausimas. Pagal poetą: kurlink nukreipti savo graudų veidelį? Į išrinktuosius ar į pašauktuosius, į elitą ar į liaudį? Žinia, išrinktųjų nedaug. Jie brangūs kaip druska, juos reikia branginti, nes be jų galime pradėti pūti. Bet ne visados ir ne visur. Kartais elitas ne tik per daug atsiknoja nuo liaudies, bet ir nuo gyvenimo. Tada išganymo reikia ieškoti kitur. Aklas ir prityręs vadovas kartais yra pavojingesnis negu nepritYręs, bet akylus ir energingas. Maironis anais sutemų laikais rašė:

Jei nori atrasti lietuvį šiandieną,
Ieškok, kur aprūkę šiaudiniai stogai.

Ten, ir tiktai ten, jis matė jaunąją Lietuvą. Iš ten išėjo naujasis elitas, kuris išvedė tautą laisvės ir kūrybos keliais.

O kaip šiandien? Mano giliausiu įsitikinimu, šiandien pats pavojingiausias dalykas būtų skilimas tarp vadovaujančios mažumos ir emigrantinės masės. Dar daugiau. Reikėtų taip pat nedidinti prarajos tarp emigrantinės visuomenės ir anapus. Tai galėtų būti naudinga tik okupantui. Šiandien daugiau negu bet kada turėtume gyventi, prof. J. Kaminsko žodžiais tariant, atsigręžę veidu į tautą. Ko mums šiandien daugiausia trūksta, tai gaivališkos Lietuvos žemės ir Lietuvos žmogaus meilės, kurią niekas kitas nėra taip gražiai nusakęs, kaip J. Tumas-Vaižgantas:

Kone nuo kūdikio lopšio ir iki pasenusio lazdos aš nieko tiek konkrečiai nemylėjau, deja, nė patiės Pono Dievo, prisipažįstu (nors ir be prisipažinimo visiems aišku), kiek slieko širdžia tą velėną, po kurią aš štai jau septintą dešimtį metų landžioju. Man viena tikrai tebuvo skanu ir malonu — čėploti, kad ir nešvarų, bet tautinį čiulpiką. Vyžota, lopyta mano Lietuvėlė, bet mano. Lininiai, arielkininkai, mėšluočiai, dažnai padlecai tie lietuviai, bet mano broliai.

Vincas Trumpa

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) **Aidai,** 1963 m., Nr. 5, 6 ir 7.

2) K. C. Cirtautas, **The American College Girl** (New York: The Citadel Press, 1962).

3) K. C. Cirtautas, **The Refugee** (New York: The Citadel Press, 1963).

4) **Film Culture,** 1963, Nr. 28 ir 29.

5) **Į laisvę,** 1963 m., Nr. 32 (69).

6) K. S. Karpius, **Kalbos vienodinimo klausimu** (Cleveland: Išleido autorius, 1963).

7) Vytautas Kavolis, **Žmogaus genezė: Psichologinė Vinco Kudirkos studija** (Chicaga: Chicagos Lietuvių Literatūros Draugija, 1963).

8) **Knygų lentyna,** 1963 m., Nr. 1 ir 2.

9) **Margutis,** 1963 m., birželio, liepos, rugsėjo ir spalio numeriai.

10) **Mūsų sparnai,** 1963 m., Nr. 13 ir 14.

11) **Mūsų vytis,** 1963 m., Nr. 4.

12) Kostas Ostrauskas, **Žaliojoj lankelėj.** Dvi vienaveiksmės dramos (Chicago: Santara-Šviesa, 1963). Vytauto O. Virkau viršelis.

13) Antanas Rukuiža, **Lietuvos miškai ir jų likimas** (Chicago: Lietuvos Miškininkų Sąjunga Išeivijoje, 1963).

14) **Sėja,** 1963 m., Nr. 3.

15) Leonas Švedas, **Sugrįžimas į Sodomą ir Gomorą** (Chicaga: Vaiva, 1963).

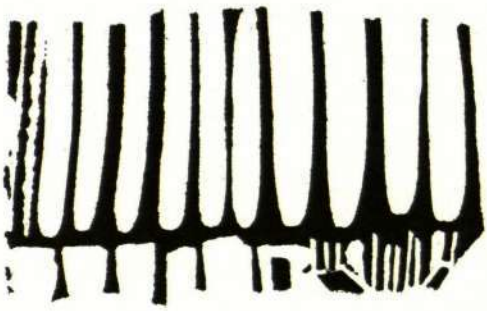

metmenys

Redaguoja: dr. Vytautas Kavolis
The Defiance College, Defiance, Ohio.
Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas
Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, Dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, dr. Marija Gimbutienė, Zina Katiliškienė, Algimantas Mackus, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Saulius Šimoliūnas, Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa.
Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau
Šio numerio techniniai bendradarbiai: Valdas Adamkavičius, Dana Elvikytė, Vanda Gegevičiūtė, Julius Lintakas, Dalia Mieželienė, Raimundas Mieželis, Lilija Mockūnienė, Liūtas Mockūnas, Gintra Narienė, Liudas Šmulkštys, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Eglė Zabarauskaitė.
Administracija: Ramojus Vaitys
615 Hinman Ave.
Evanston, Ill.
Kaina: šio numerio — 1.50 dol. Keturių numerių prenumerata — 5 dol. Garbės Prenumerata — 10 dol.
Leidžia: Metmenų Bendrovė.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Renka: Spaudos Bendrovė „Žiburiai", Toronto, Ont., Canada.
Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill. U.S.A.

90.709 119

metmenys
AM & M Publications
c/o M. Paskevicius
3308 West 62nd Place
Chicago, Ill. 60629

1977 m. lapkritis.

Gerbiamoji, Gerbiamasis,

1976 m. Metmenys buvo įregistruoti Illinois valstijoje kaip pelno nesiekianti organizacija AM & M Publications vardu, o šiais metais jai suteiktas ir nuo mokesčių atleidimo statusas.

Metmenys, kaip ir visa kita lietuviška spauda, šiuo metu neišsilaiko vien iš savo turimų prenumeratų. Todėl kviečiame Jus prisidėti prie tolimesnio Metmenų gyvavimo savo prenumerata ar auka.

Visos aukos nurašomos nuo asmeninių pajamų mokesčių. Aukų čekius rašyti AM & M Publications vardu.

Su gilia padėka,

Marija Pūkelevičienė
Metmenų administracija

ALp(LKA)1742
1963, Nr.7